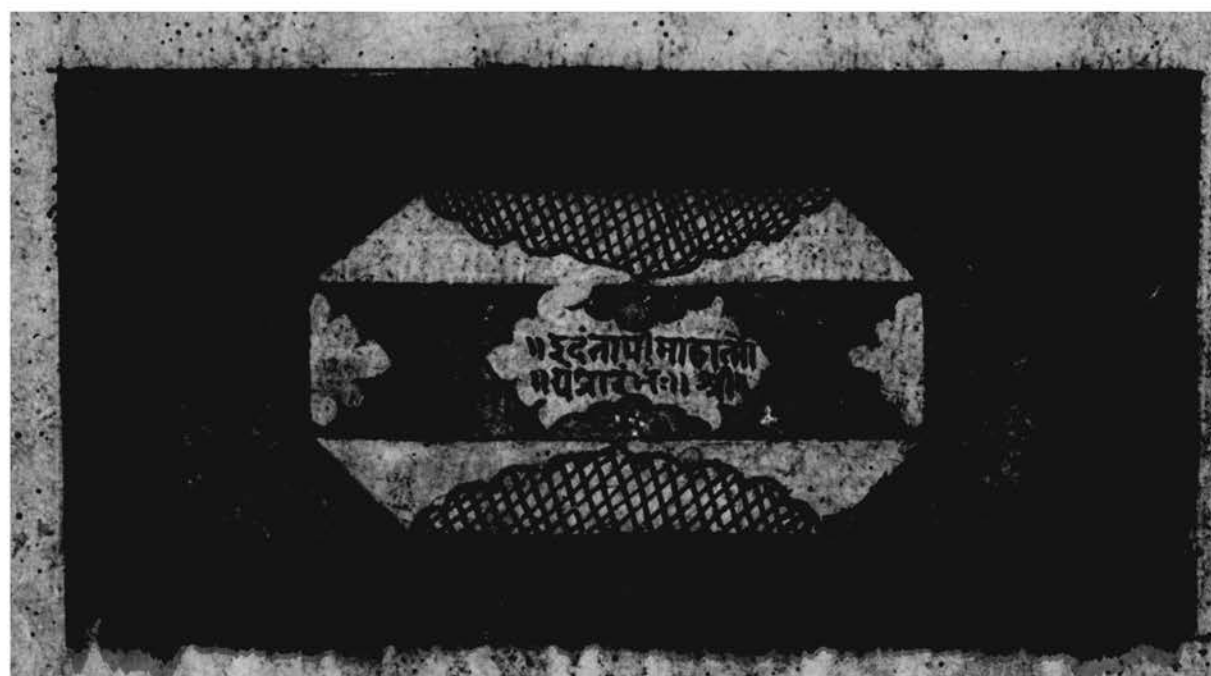

तापी०
१

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीपुराणपुरुषोत्तमाराजमः॥ तापीमहात्म्यं दलिख्यते॥ ॥ श्रीः॥
पूर्वापरौ पावयती पयोदधी तीर्थैः शेषैः परिमंडिता च॥ अनेकजन्मांतरपापहं त्रीपुत्रीदि
नो ब्रह्मपुनातु लोकान्॥ १॥ कृते च रुदेण पितामहे न त्रेतायुगे यारघुनंदनेन॥ युगे च लक्ष्मे
न हलायुधेन यासेविता सार्कसुतापु
नातु॥ २॥ सततवाच॥ आख्यातं
शंकरेणैतन्माहात्म्यं भानुजोद्भवं
शंकरस्य च॥ ३॥ रोमशोऽपि स मा
श्रुत्वा तस्य कथयामास गोकर्णस्थमह
त्वा माहात्म्यं सकलं महत्॥ मुनीनां
॥ ४॥ ततस्ते मुनयस्सर्वे श्रुत्वा माहात्म्यमु
चितविग्रहाः॥ ६॥ मुनयश्चतुः॥ एषं तिमुनयः सर्वे गोकर्णमुनी सत्तमम्॥ तीर्थानि व
दसंक्षेपात्तापीतीरद्वयानि च॥ ७॥ गोकर्णं उवाच॥ शृण्वंतु मुनयः सर्वे महालिंगानि या
नि वै॥ तपत्यनयतीत्यमहापापहराणि च॥ ८॥ धर्मक्षेत्रे च धर्मैरांतपने शंचतापने॥

राम
१

गोकर्णे सिद्धनाथं च महेशं पार्वतीवने॥ ९॥ तथा च चवनक्षेत्रे सुजातिभ्वरमुत्तमं॥ निष्क
लं केमुनेः क्षेत्रे लिंगं पंचशिखरस्य च॥ १०॥ पुरुरवो नृपक्षेत्रे लिंगं च नरवाहनं॥ बालक्षेत्रे च
बालाख्यं लिंगं किं बालसंनिभं॥ ११॥ तथा च श्रावणे क्षेत्रे लिंगं चैवांधकेश्वरं॥ कंकोला
संगमेलिंगं क्रोडाख्यं च तथापरं॥ १२॥ पंचासस्य मुनेः क्षेत्रे पुंडरीकेश्वरं शुभं॥ हरिश्चंद्रेश्व
रं लिंगं क्षेत्रे वैजोमिने मुनेः॥ १३॥ भद्रकेशं महालिंगं क्षेत्रे गांधिसुतस्य च॥ वैरोचने श्वरं
लिंगं क्षेत्रे वैरोचनाख्यं के॥ १४॥ तत्रैव कालकूटाख्यं लिंगं मधेश्वराख्यं॥ वल्किक्षेत्रे
त्रे महालिंगं मंदास्यं नलेश्वरं॥ १५॥ कर्कोटकं महालिंगं गंधमार्गेश्वरं तथा॥
हयग्रीवं महालिंगं पद्मकेश्वरं मंदा
नाद्वये श्रीकंठं कौटिकेश्वरं सुकंठं किं नरे तथा॥ १६॥ लिंगं च कर्तवीर्याख्यं क्षेत्रे रवद्योत
त्रे महात्मनः॥ तत्र पाश्र्वात्तं लिंगं सुयाराख्यं मदनांतकं॥ १७॥ वारेशं तारकाक्षेत्रे सहस्रं शशि
भूषणं॥ वशिष्ठस्य मुनेः क्षेत्रे लिंगं हिकमळाद्वयं॥ १८॥ तत्र कुंतलाख्यं लिंगं बुधेशं विमलेश्व
रं॥ तत्र बुधस्य मुनेः क्षेत्रे मुकुंदेश्वरं तथा॥ १९॥ तत्रैव नीलकंठारख्यं कालकूटापहंपरं॥ अरुं

६५

३

तापी
२

धतीवनेलिंगं शान्तिशंकुं जराद्वये ॥ २१ ॥ तत्र अंबकलिंगं च पुष्करारव्यंतथापरं ॥ लक्ष्मीस्वयं
 वरेक्षेत्रे दुर्वासिधरमुत्तमं ॥ २२ ॥ तथा च जामदग्रे प्राशाप्रद्योतनेश्वरं ॥ पूर्वतौ वामने
 शं च पुंदरेशं च संदरे ॥ २३ ॥ रामेशं राघवं क्षेत्रे मृकंडेशं सनंदने ॥ २४ ॥ शरभं गमुने क्षेत्रे
 लिंगमुष्मापकेश्वरं ॥ २५ ॥ यगमक्षेत्रे महालिंगं परमुच्चैः श्वरेश्वरं ॥ नंदीशं नादिके क्षेत्रे लिंगं
 पापहरं परं ॥ २६ ॥ तथा सिद्धिप्रदं लिंगं शक्तिस्तत्राभयाभिधा ॥ ततः स्थालेश्वरं लिंगं क्षेत्रे
 बैनारदस्य च ॥ २७ ॥ ब्रह्मक्षेत्रे प्रकाशायां लिंगं सिद्धेश्वरं तथा ॥ क्षेत्रे मुनेर्मतंगस्य लिंगं
 गंगेश्वरं द्वयं ॥ २८ ॥ अर्जुनेशं महालिंगं क्षेत्रे पार्थस्य धीमतः ॥ ततो युधिष्ठिरक्षेत्रे श्रीधा
 रेश्वरं कनकं ॥ २९ ॥ अंबेशं चांबिकाक्षेत्रे महामोहमलापहं ॥ तथा हस्तिशिवक्षेत्रे लिंगं श्री
 कल्पषापहं ॥ ३० ॥ ततः पंचविंशक्षेत्रे लिंगं मातृदेवेश्वरं ॥ कपिलस्य मुनेः क्षेत्रे श्रीसिंहे
 श्वरमुत्तमं ॥ ३१ ॥ तथा चातुर्भुजे क्षेत्रे लिंगं चातुर्भुजेश्वरं ॥ ततो स्तिकापिले क्षेत्रे श्रीव्याघ्रे
 श्वरमुत्तमं ॥ ३२ ॥ तथा च विरहातीर्थे लिंगं मंत्रेश्वराद्वयं ॥ ततः पापहरं शान्तं भूतं लिंगाधि
 पेश्वरं ॥ ३३ ॥ ततश्चाराग्यदातीर्थे लिंगं मारोग्यदेश्वरं ॥ गौतमस्य मुनेः क्षेत्रे लिंगं श्रीगौतमेश्वरं ॥

राम
२

३३ ॥ गलितेशं महालिंगं क्षेत्रे बैनारदाद्वये ॥ तथा रत्नसरित्रीर्थां कंठस्थं महात्मनः ॥ ३४ ॥
 क्षेत्रे रत्नेश्वरं लिंगं शक्तिस्तत्रास्ति षोडशी ॥ बरुणस्य महाक्षेत्रे लिंगं भूतेश्वरं महत् ॥ ३५ ॥
 वासवेशं महालिंगं भोगमोक्षफलप्रदं ॥ ततो स्तिभीमक्षेत्रे च लिंगं भीमेश्वराद्वयं ॥ ३६ ॥
 ततो स्तिवज्रके चारुं लिंगं तीक्ष्णमलापहं ॥ काश्यपेशं महालिंगं वस्यपस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥
 कलंकपावनं क्षेत्रे कलंकेश्वरमुत्तमम् ॥ खंजनस्य मुनेः क्षेत्रे महास्त्रीखंजनाद्वयं ॥ ३८ ॥
 लिंगं च धौतपापारयं कामलेश्वरं ततः ॥ चंद्रेश्वरं ततो लिंगं अत्रिक्षेत्रे च मुक्तिह ॥ ३९ ॥
 भैरवं भैरवक्षेत्रे लिंगं मस्तिरूपापहं ॥ तथा मोक्षेश्वरं लिंगं शक्तिस्तत्रास्ति भैरवी ॥ ४० ॥
 तथा हर्षचंद्रकलिंगं भोगसौभाग्यदं परं ॥ तत्रैवास्ति महालिंगं परं स्वस्तीश्वरं महत् ॥ ४१ ॥
 परं कोटीश्वरं लिंगं क्षेत्रे नीलांबरस्य च ॥ गर्भवासापहं तत्र लिंगं च भयमोचनं ॥ ४२ ॥ लिंगं
 तथा जपालाख्यमेकवीरास्ति मोक्षदा ॥ तत्रास्ति राघवक्षेत्रे लिंगं रुद्राद्वयं महत् ॥ ४३ ॥ तथा
 श्रीदंडपाणेशं हस्मतीव्रमलापहं ॥ क्षेत्रे राज्ञो बरीषस्य लिंगं मंत्रिषेश्वरं ॥ ४४ ॥ अश्वक्षेत्रे
 महालिंगं कांतारेश्वरमुत्तमम् ॥ ततो गंगामहातीर्थे श्रीगुप्तेश्वरमुत्तमम् ॥ ४५ ॥ लोमेश्वरं म

श्री
२

भिः॥५॥ गोकर्णजवाच॥ सत्यासत्याद्वाश्यामाकपिलाकापिलंबिका॥ तापनीतपनीस्रो
 तानासत्यानासिकोद्वा॥५॥ सावित्रीक्षहस्त्रकरासनकामृतवाहिनी॥ स्रग्भुग्णासहस्र
 रमणासर्पासर्पविशीपहा॥६॥ तिमातिगमरयाताराताम्रातापीतिविश्रुता॥ एकविंशति
 नामानितपत्यांकधि॥ तानिच॥७॥ कस्यानामपिनामानि॥ कथयिष्यामिसंप्रते॥ प
 ऋकंपुष्करंमौरं॥ सांभवंचंद्रमेवच॥८॥ काश॥ पेयमुपेंद्रचंद्रंवाक
 णमेवच॥ महा॥ लयंमहाश्यामंमुकुटा॥ स्वकुलांतकं॥९॥
 श्रीसुतंमत्स्यका॥ लारयंकूर्मवाराहमेवच॥ आदि॥ वाराहकंनामरुस्सवा
 राहकंनृप॥१०॥ श्वे॥ तवाराहकंप्रोक्तमेकविंशतिकंतथा॥ कथ्यनिनांश्चमुनयो
 नित्यंस्मरतिमानवः॥११॥ कितंस्वबहुभिर्जाप्यैर्वेदजाप्यैस्तुविमुनः॥ प्राणतत्त्वायपोनि
 व्यंतापीनामस्मरेद्यदि॥१२॥ तस्यजन्मसहस्रेषुपापंभवतिभस्मसात्॥१३॥ ॥इतिश्री
 स्कंदपुराणेतापीमहात्म्येतापनामकथनोनामद्वितीयोऽध्यायः॥२॥ ॥४॥ सातवर्षा॥
 मुनीनामाश्रमेरम्यात्वगम्यापापकर्मणा॥ सेव्यासुरासुराणांयार्सर्वैर्जालंपुनातुमां॥१॥

तापी०
४

रा०
४

कैलासप्रासीनमर्थोसुरारिप्रसन्नवक्त्रं गिरिस्त्रिआसमेतं॥ विरगिवेताःपरमार्थयुक्तंषडा
 ननोवाक्यमिदंभगवते॥ स्मिद्वराणांकथितंमहात्म्यंपुरातनैर्यैर्मुनिभिःसदैव॥ भानो
 सुतायानहि किंचिदस्ति किंचिवाप्रभोसिंधरियंनचाद्या॥३॥ रुद्रउवाच॥॥ भानेस्सु
 तायामहिमानमुच्चैःपुरातनंनारदआजहर्॥ मयासमादिष्टपुराप्रभावादाद्यदे
 वीचक्षिष्यातिलोकान्॥४॥ यदानगंगासरयूनैरेवानगोमतिसाभ्रमतीनभीषा॥ यदा
 नविश्वंनचविश्वकर्मानदाप्रयाताकिलस्तूर्यकन्या॥५॥ जलावगाहेनचिरायगंगारेवा
 सदावारिनिषेवनेन॥ सरस्वतीसंगमनोयपानात्पुनातिजंतुभिरुणतापी॥६॥ आद्येय
 मादित्यममुप्रस्तासुमेरुशृंगादिवधर्मरेखा॥ सरिष्णुदान्परितःपुनातितापीनपाप्मि
 ष्ठजनप्रसेया॥७॥ स्कंदउवाच॥ कथंजन्मचदेव्याश्चआश्रयंममनायसे॥ अलादीना
 मभावश्चस्वयावैकथितोमम॥ एतत्रेपरिपृच्छामिकथयस्वममप्रभो॥८॥ रुद्रउवाच॥ पि
 तामहोवीह्यतमोऽयंजगत्पुरासुराणामिहजन्महेतवे॥ तेजोमयंमानसपुत्रवच्छलेषु
 यज्जनधांतविनाशनाय॥९॥ जातस्तदामानसपुत्रएषसदैवयोधांतविनाशकारी॥ सं

स्म-न

तापितां गच्छन्ति रीत्येव सविद्ये विश्वजनोपकारी ॥ १० ॥ विचिंत्योत्थादयामासतप
नस्तपतीति दत्ता ॥ तापसंतापनाशाय पुण्यशस्मिनि वापरां ॥ ११ ॥ स्कंद उवाच ॥ ब्रह्मांगभू
स्संप्रजहार तस्यास्तोत्रं पवित्रं रुचिरं तपसा ॥ आदिष्टमेवं सकृदभवाद्भिः स्कंदो ब्रवी
छंशयमेमहेश ॥ उवाच शंभुर्मुदितांतरात्मा विचिंत्य चित्तं निमनोहरायां ॥ आकर्ण्य
तां वृत्तमत्रोपभावं पुरातनं नंदनं जल्पतो मे ॥ १२ ॥ यदा न गंगा कुरुते वतारं भागीरथी
दृश्यति दीर्घसत्वे ॥ संसूयतापी च तदा प्रसन्नां चारित्र्यनाशाय मुनिर्यथा च ॥ १३ ॥ तत्र ग
त्वा कजायाश्च जहार सकलं महत् ॥ वत्सतस्मारितो बह्येतवाद्यमंगलं भुवः ॥ १४ ॥ राम
क्षेत्रमिदं वच्छस्य प्रत्ययकारकं ॥ यत्र स्नात्वा जलेनापि न रक्षयिते पितृन् ॥ १५ ॥ यत्र
यच्छति पिंडान्तरं बौद्धन्यागते सति ॥ माह केशादंगो भूत्वा याति ब्रह्मसनातनं ॥ १६ ॥
आश्चर्यमेतदपरं दृष्ट्वानान्यत्र मे कचित् ॥ अपुत्रिणो दिव्यांति पुत्रमित्रेण तर्पिताः ॥ १७ ॥
महापातकविधं सान्द्राणामोक्षप्रदायकं ॥ दुर्लभायापि नानित्यंति स्त्रोयत्र सरिद
राः ॥ १८ ॥ दुर्लभं ग्रहणं यत्र पुत्रकन्यागते रवौ ॥ लब्धं नो राघवो नापि किंपुनः प्राप्यते नरैः ॥

तापी०

५ सुपि जोरन

राम
५

२० ॥ प्रयागे यद्भवेत्पुण्यं हायनेनापि पुत्रकं पक्षेयात् इवेच्च यदिकन्यागतो रविः ॥ २० ॥
चकार यत्र रामो पिता तस्यैवोत्तरक्रियां ॥ सनंदनप्रसादेन तीरवन्धुलैरपि ॥ २१ ॥ पुत्र
वस्त्रोदकेनापि प्रीयते यत्र गेज्जनाः ॥ विनैव षोडशश्राद्धं नाकं गच्छंति निश्चयात् ॥ २२ ॥
ते दाक्षायणीयत्र प्रेतत्वाच्छ्रुतिंगताः ॥ तर्पिताश्च कुर्यात्पि बद्धिदाहात्मयैवति ॥ २३ ॥
दाकाशे भवद्वाणी भविष्यमि गिरेस्तता ॥ प्रेतभावादिभुक्ता हनाथ चात्रां बुतर्पणात् ॥ २४ ॥
संगमोयं महाभाग दुर्लभो क्षिणो भुवि ॥ पुत्री हत्या विनिर्मुक्तो यत्र दसो भवन्
मुनिः ॥ २५ ॥ त्रिनदीसंगमे कुर्यात्क्षानं कन्यागते रवौ ॥ विना योगेन सांख्येन प्रयाति प
दमययं ॥ २६ ॥ यद्वांते निर्मले चित्ते परमात्मा प्रकाशते ॥ अत्र दुष्टे पिपापात्मा स्नातो या
ति हि सद्गतिं ॥ २७ ॥ अर्जुनेनापि याज्ञवल्क्याण प्रक्षालनाय वै ॥ विराट् नगरात्सर्वं गच्छता
यत्संगो ग्रहे ॥ २८ ॥ सैषा चैवार्जुना सिंधुस्तपत्या सह संगता ॥ अशेषतापदहनं विद्यते य
त्र पुत्रकं ॥ २९ ॥ तीर्थराजमिदं वच्छनराणां मुक्तिदायकं ॥ उद्धतस्तजयकेतुर्दोहित्रेणात्र नि
श्चयात् ॥ ३० ॥ स्कंद उवाच ॥ दोहित्रेण यश्च नाथ जयकेतुस्समुद्धतः ॥ एतन्मे महदाश्चर्यं क

धातिनी ४

भूयतां विस्तराद्वा ॥ ३० ॥ रुद्रोवाच ॥ पुरीमहोदधानामकन्याकुड्येति विस्मृता जयकेतु
मुनेत्रराजापरमधार्मिकः ॥ ३१ ॥ दाता च हि जभक्ताश्च प्रजानां च हिते रतः ॥ गोभृंहिरण्य
रत्नानि दानानि विविधानि च ॥ ३२ ॥ कुरुक्षेत्रे प्रदत्तानि दिजेभ्यस्तेन पुत्रक ॥ प्रावर्त्तत स
दातस्य गृहे सत्रं महात्मनः ॥ ३३ ॥ यज्ञान्वैदुष्यमेधादीन् याजयामास पार्थिव ॥ स चैवा
राधयामास शंकरं स तर्ता प्रियः ॥ ३४ ॥ तु तोष भगवान् रुद्रो वरं वृण्विति चाब्रवीत् ॥ जगा
दसमहीनाय सन्नतिं देहि मे प्रभो ॥ ३५ ॥ रुद्र उवाच ॥ तव नास्ति महीपाल पुत्रो लोके हि
निश्चयात् ॥ पुत्रिका विद्यते वत्स भविष्यति सांप्रतं ॥ ३६ ॥ शुभानामं शुभानां च कर्म
णां प्रतिभूरह ॥ अस्ति पुत्री महीनाथ न पुत्रस्ते कदाचन ॥ ३७ ॥ स्वकर्मफलमाश्रित्य संतुष्टं
नराधिप ॥ आजगाम पुरं तस्यो महदानंद संयुतः ॥ ३८ ॥ कान्तायै कथयामास तव पुत्री भवि
ष्यति ॥ ३९ ॥ तस्यास्ते तोभक् पुत्री नृमियस्य महात्मनः ॥ ४० ॥ तदा पुत्रसमासा च तस्य राज्ञो
ति वल्लभा ॥ अतीव रूपसंपन्नानां प्राचैव तु सुप्रभा ॥ ४१ ॥ अरालपक्ष्मनयना संप्राप्त नव
वौवना ॥ विराटदेशे भूपालः सिरसेनो भवत्सखी ॥ ४२ ॥ सादत्ता तस्य पुत्राय वीरसेनाय पुत्रक ॥

तापी०
८६

ततः

यो

ततस्साज्यामास पुत्रं राजपुत्रं धरं ॥ ४३ ॥ तस्या ज्ञातं सुतं श्रुत्वा जयकेतुर्मुदाचिन्त ॥ जातो हं पुत्र
वांश्चेति जनयामास चेतसि ॥ ४४ ॥ बहुभिर्दिवसैः प्रौढा सस्य सिधोजितेन्द्रिय ॥ स्वकाळपरि
माणेन ॥ यकेतुर्न तोहिसः ॥ ४५ ॥ ततो यात्यंत रिक्षे च कर्म देहो नराधि ॥ ४६ ॥ पश्यत्येव तदा
तिमिमा ॥ नयमदृतांश्च दारुणान् ॥ ४७ ॥ गच्छमानान् मणीवर्णा ॥ नृपतंगानिव
दूर ॥ तः सगच्छमानो ददृशे ॥ कुंभयोने क्षदाश्रमे ॥ ४८ ॥ प्रविश्य तं
उनिनत् ॥ यप्रपेदं वचो नृप ॥ ४९ ॥ किकारणं सुनिश्चय ॥ मदुता सुखस
राः ॥ ५० ॥ किरालकूटवदनाः ॥ सुखदं डातिभीषणाः ॥ शंतिपुरतस्तस्य
कूपिण ॥ लोचनेनाः ॥ ५१ ॥ धिभिर्धीतिज्योतोधा ॥ वंतः कं पिता ध
राः ॥ ५२ ॥ मुनिवारुच ॥ पुण्या ॥ विस्मं महीपालदानंद ॥ ५३ ॥ लयाबद्ध
सुसुत च तथा च तव नास्ति समाधिः ॥ ५४ ॥ अपुत्रस्त्वमहीनायुते नदूताः पुरः सराः ॥ पुत्रा
मनरेव वधारयिष्यंति दुर्मदा ॥ ५५ ॥ पुत्रहीनो नरो यस्तु पुन्नाप्यत्र निमज्जाति ॥ पुण्यवंतं
भवतं च क्षात्वा वै तस्मै पतः ॥ ५६ ॥ स्थापयिष्यंति राजेन्द्र नगं तयं कदाचन ॥ दौहित्रे पश्य

तापी०
७

वैतरामक्षेत्रंगमिष्यति॥५॥ तेन पुण्येन भूपालविमानचणमिष्यति॥ तावदेव गणो व
छपुष्यदृष्टिं करिष्यति॥५॥ गच्छेच्छाद्युना तत्र धर्मराजः समीपतः॥ इत्युक्तं तस्मै
न ह्यगस्त्येन महात्मना॥५॥ दौशानैशामशबलैर्यमद्वारे सपश्यति॥ दंतांतराळरस
नौ क्रूरपिंगळलोचनौ॥५॥ पार्थीप्राणावधार्याय यमपुरमुपस्थितौ॥ लोललांगूल
ललाटान्ताभ्यां सचनमस्कृतः॥५॥ यमलोकमगाद्दीप्तो दत्तापरमधर्मिकः॥ ततः प
श्यति नारीणां समूहं सनराधिपः॥५॥ जलपूर्णकुम्भमेकं हरस्तत्पुरतो वदतः॥ पि
बतोयं महाराज वत्ततेयापि स्यात्प्राप्य॥५॥ मनोरमाणि चान्नानि भक्ष्यभोगान् मनो
रमान् अन्नदानं च तेयापि सत्रागारेषु वत्तते॥५॥ एकाश्वान्नानियंति चैकास्तोयं
चतत्रकाः॥ एकाः पुष्पाणि यंति चांगभोगान् यने कशः॥६॥ एतस्मिन्नेव काले च धर्मरा
जा समागतः॥ पुन्नामनरकस्यांते गम्यतां विरसांप्रतः॥६॥ स्वयं विधृत्य हस्तेन धर्मरा
ज्ञानिवेशितः॥ ततः पश्यति जीवौ पुन्नामनरके स्थितान्॥६॥ रजप्रमानीकृतांतेन
निरयेमहं ते रतान्॥ वदत्येवं दयाविष्टो यम इतान् राधिपः॥ निवेशयंतु मामत्र त्विमा

राम
७

मुंचंतु कातरान्॥६॥ इति पुनः सुप्रसन्नो ज्योतिषात्रप्राणिभिः पुण्यभाजिभिः माद
यं कुरुपापानां ह्युत्तरीबाह्विजघातिनां॥६॥ राजोवाच॥ यद्यिच्छं न मुंचेयुः पाणिष्ठान्
यमसेवकान् ततो माहानयतो दीनान् क्रंदमानां श्रवदासुपां॥६॥ इत्युक्तं ते वैराडाचनिहता
लोहमुद्गरैः॥ तस्याशनार्थाय यदायदानिन्यश्च भोज्यकं॥६॥ नदद्वैप्राणिनां त्रिषां द
दति सनराधिपः॥ अथातः सत्यसंधोपि जानः षोडशवर्षिकः॥६॥ जगाम मृगयां वि
रः स्वत्यैस्सार्द्धं पदातिभिः॥ श्रद्धावान् सत्यवाग्दत्तो विवेश गुरुकाश्वनं॥६॥ सबभ्राम
यने तस्मिन् दृष्टं जगाम सः॥ ददर्श तत्र वेपुत्रं त्र्यक्षं च महात्मनः॥६॥ गौरीरा
श्वकुष्ठश्च सुमंतुज्जैमिनिस्तथा॥ पंचैते मुनयो वयं विश्रामवटपादयोः॥७॥ तान्नि
स्थहया छात्रमुत्तीर्य सनराधिपः॥ अभजन् वरप्रियां प्रश्रयेण महीलुठन्॥७॥ मुनि
भिस्तैः प्रशस्यत्वं विरजीवमहीपते॥ दृष्टं च कुशलं सर्वतस्तथा श्वमहात्मनः॥ पप्रच्छ सोपि
तान् विरोययमत्र कथं वने॥ मुनय उचुः॥ गच्छामो वयमुच्यते शीघ्रं यात्रां त्यजन्ति ताः॥७॥
कन्यागतैरवौ वयं भविता पूर्वभास्करं॥ राजोवाच॥ मुनयो भास्करं पर्वतवद्भिः कथितममम॥

दि५०

तापी
८

७४॥ कस्मिन्स्त्रीर्षे प्रकर्तव्यं तन्मेषां तसंप्रतं॥ गंगायां नैमिषारण्ये कुरुक्षेत्रे थपुष्करे द्वा
रकायां मयोध्यायां चाराणस्यां विप्रोषतः॥ ७५॥ गर्ग उवाच॥ वक्ष्यमाणं गंगायां प्र
यागं संगमोत्तमं॥ भजरामेश्वरं क्षेत्रं यदि कन्या गते रविः॥ ७६॥ अगीरा उवाच॥ रवौ
कन्या गते वक्ष्यमाणं श्वरं प्रति॥ तीर्थानि तत्र गच्छन्ति विप्रोषा चार्कपर्वणी॥ ७७॥
कुश उवाच॥ तीर्थं राजमिमं वक्ष्यते पत्न्यां सर्वदेवहि॥ कन्या गते च द्वाप्राप्यं विप्रोषा
न्यस्य पर्वणी॥ ७८॥ सुमंतु उवाच॥ कन्या गते दिवानां शतत्रयं संसेवितं जलं स्वकुलं
तादितं तेन व्याजेन पिदुरात्मना॥ ७९॥ नैमिनि उवाच॥ वयं वै तत्र गच्छामहे नैमिषारण्ये
संश्रिताः॥ न पुन्यान्पर्वण्यं तीर्थानि पर्यामोक्षान च क्षमा॥ ८०॥ इत्युक्तो मुनिभिः सोऽपि चक्रे
रामेश्वरं मतिं॥ पीत्वोदकं च विश्रम्य चाष्टस्य सगतो मुनीन्॥ ८१॥ स्वर्गालयं महीपालो
जगाम त्वरया न्वितः॥ अन्नं तं विन्नमादाय चाङ्गुयद्विजपुंगवान्॥ ८२॥ जगाम रामतीर्थं
च संप्राप्ते रविपर्वणीं॥ तत्र स्नात्वा जले वक्ष्यते दानान्यनेकशः॥ ८३॥ गोभृहिरण्यरत्ना
द्यैस्तपसा मासपूर्वजात्॥ अन्नदानं तदा तस्य ततो जातमहर्निशं॥ ८४॥ तेन कर्मविपा

राम
८

केन देवदूतोऽपि पुत्रकः॥ प्राप्तो विमानमादाय जयकेतुसमीपतः॥ ८५॥ पुन्यामनरकस्यां
ते किन्नरानां च पश्यतां॥ देवदूत उवाच॥ आरोहय महीपाल विमानं सूर्यवर्चसं॥ ८६॥ अ
नादृत्तिपदं दत्तं दौहित्रेणामहात्मना॥ राजो उवाच॥ देवदूतं गच्छामि मुक्तैस्तान्यापकर्म
णः॥ बहुवासरसंयोगात्कृपेणामे प्रवर्तते॥ अहं तिष्ठामि बाहूनां कुंगुलपुष्पापिनः॥
८७॥ यम उवाच॥ नैव मुंचामि राजेंद्र॥ बचनान्न यपापिनः॥ अपुत्रेण मेऽपि वै शमत्यजते
लोकदाचन॥ ८८॥ देवदूत उवाच॥ यस्य पुत्राधिकोऽस्तेन दौहित्रो विद्यते न विच्छापितुं नर
के तस्य समर्थो न हि देवरा॥ ८९॥ दत्ताश्वमेधपुण्यायां संतत्या त्रीन्समुदरेत् बालाला
रयते धर्मतेन पुत्रास्तथाधिका॥ ९०॥ दौहित्रश्चांतिकं क्षेत्रं रामतीर्थं गतो हि सः तेन दत्ता
निदानानि स्नात्वा वै सूर्यपर्वणी॥ ९१॥ तेन पुण्याप्रभावेन प्रयासि पदमय्युप॥ यम उ
वाच॥ यद्ययं याति पुण्यात्मा चेमे पातकिनः कथं॥ ९२॥ देवदूत उवाच॥ असौ स्वेन प्रभा
वेन नारयिष्यति पापिनः॥ देवदूते वदत्येवं राजा वचनमब्रवीत्॥ ९३॥ अर्द्धपुण्यप्रभा
वेन नाकं गच्छतु पापिनः॥ इत्युक्तं वतिभूपा लेयमेव पुरतस्त्विते॥ ९४॥ विमुक्तपाशबंधा

७

तापी०
९

स्तेदिव्यदेहास्तथैवच यमहृताभराभयनाकंगच्छतिपापिनः॥१४॥ राज्ञापिदेवहृतेन
विमानेसन्निरोपितः जगामब्रह्मभवनं प्रार्थितोपितदामरैः॥१५॥ रामक्षेत्रस्यमाहा
त्म्यं शृणोति श्रद्धयान्वितः तस्याश्वमेधजं पुण्यं भवत्येव न संशयः॥१६॥ भजति राम
त्रिवेशमिमं हि यो दिनकरे शुभविंशोष्यं गते॥ भवत उद्धरते हतपातकः सुतु सदा कु
लकोटिशतं नरः॥१७॥ यस्तत्र कुरुते वष्पमर्यां नियमस्थितः॥ स च ज्योतिर्मयो भूत्वा
विष्णुलोके वसेन्नरः॥१८॥ यत्र रामेण वै मुक्तो नृत्तिं डो देवतां गतः॥ लक्ष्मणाः बुरगुमे
न विससर्ज च तं पुनः॥१९॥ तदा प्रभृतिवैवच्छलिंगं रामेश्वरं विदुः॥ यस्य संदर्शनादेव
मोदंते पितरो दिवि॥२०॥ ॥ इति श्री स्कंदपुराणे तापी माहात्म्ये राम क्षेत्र प्रभावा ना
हृतीयोध्यायः॥ ॥३॥ ॥ ॐ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ यस्यास्तुते सुंदर मन्त्र तीर्थं म
हर्षयोद्यापि समुच्चरंति॥ विनिर्गता चादिवरा ह देहाद्यतः पयोस्मी सह भानु पुत्र्या॥१॥
परिस्फुरच्चक्र सुवृत्तनेत्रोदङ्गाकरालं मुखमादधानः॥ विष्णुः स्वयं चादिवरा ह रूपी
भित्वा च भूमिं प्रकटीबभूव॥२॥ गता प्रकाशं भूविकाम धेनु राराधनात्पत्यजितो नृपस्य॥

राम
९

पितामहो यत्ततं निशेवेत श्रासुंदरं तीर्थं मिदं तपत्याः॥३॥ न द्वारकानो जयिनी न काशी न
दाधरं यस्य समन्त्र तीर्थं॥ संतुर्पितायु नितरो जलेन वांछंति भूयो न च पिंडदानं॥४॥ अ
त्रांशुका पिंडन तोय केंद्रा सुधा केंद्रा निष्ठुर्वा जानां॥ समीक्षते प्रेतगताः सदैव मेकांजलिं
यच्छति गोत्रजानां॥५॥ तैत्रस्तुलोके निवसंति लोका सदैव नुष्टा अपि ये स्त्रियते कि
म्मुद्रुतं पातक मुक्त देहाच्छंतिना कंदमः॥ योऽपि यत्र॥६॥ बिहंगमाश्चात्र लूकलोका मु
क्तो दिवं याति सदैव यत्र॥ यावन्ति वर्षाणि च विद्यते स्त्रिंशुगानि तावन्ति भवंति भोगाः॥७॥
गोदावरिंदादौ गोनरोयः सत्रे कुरुणां सति दायको यः॥ षण्मासि वंसाधयते दगाया सोमो
न वै पदं कसाधकस्य॥८॥ आषाढ मासे भविशुक्लपक्षे यः पद्मं साधयते मनुष्यः॥ किन्नर
तीर्थे सापसा च यज्ञैस्सदा कुरु सत्रं गयादि कैश्च॥९॥ रुद्र उवाच॥ आषाढ मासे न तु पद्म
कस्य शंभो त्वया यः विधितो विशेषः॥ विंकारांकारणकारणानां तत्कारणं सिंशय मे महेश
१०॥ शंभु उवाच॥ आषाढ मासे सुत शुक्लपक्षे अर्तार्कमापद्मपर्वणीति॥ एतदिदुःप्राप्य
तरं हि लोके आषाढ मासस्य च पद्मकं तु॥११॥ न श्रूयतां साधनमेव तस्य जगाद भूयोपि

रो स य

दोतेमहेशः स्नानपुरावच्छविधाधीमान्युधपायसौर्भोजयतेद्विजेन्द्रान् ॥१२॥ संप्रज्यतत्रैवच
 द्वादशाह्निकवस्त्रैः समंदापयतेद्विजेभ्यः भक्त्यास्वयंतत्रविशुद्धचेताः समंचमित्रैः स्वजनै
 र्विशुद्धाः ॥१३॥ होमंचवैकारयतेचपूर्वसंप्रीयतेतेनदिवाकुरस्य दानंयथाशक्तितथाददाति
 तदक्षयतिष्ठतितस्यसर्वं ॥१४॥ फलानिपुष्पासिचवस्त्रकुभान्भक्ष्याणिभोज्यानिमनो
 हराणि ॥ कान्तायुतं पूजयतेद्विजेन्द्रं दत्तक्षयंपद्मकपर्वणाति ॥१५॥ सप्तधान्यैश्चसंयुक्तंचे
 न्मुजं वस्त्रवेष्टितं सदक्षिणाफलैर्युक्तमर्घ्यं दद्यान्प्रयत्नतः ॥१६॥ तपनात्वंसमुत्पन्नेताप
 नेषापनाशिनि ॥ गृहाणार्घ्यंमयादत्तमाषाढेज्जातसंभवे ॥१७॥ एकभक्तैस्तथानैकरूप
 वासैर्विशिषतः ॥ विधियुक्तंयुतं देवैःसप्तम्यां सर्वमक्षयं ॥१८॥ तावज्जुंतिपापानिमानवा
 नां कलेवरे ॥ जुष्टयावक्ष्मनीर्धचनाषाढेभानुजाजले ॥१९॥ आषाढसदृशोभासो नमा
 धेनचक्रार्तिकः ॥ यत्रसृष्टानिभूतानिब्राह्मणाविश्वकर्मणा ॥२०॥ यस्मिन्मासिसुखीभू
 त्वायोगनिद्रांजगत्पतिः ॥ शेतेभुजंगशयनेलक्ष्म्यासहजनादनः ॥२१॥ आषाढेयस्तुतंद
 तंस्वर्यदेहासमीपतः ॥ कृतंचैवान्मदानंचतर्कवंचाक्षयंभवेत् ॥२२॥ प्रयागेधोनरोगत्वा

वर्षी०
 १०

श्र ३

राम
१०

३२

मासान्द्वादशुवैक्षिपेत् ॥ दिनेदिनेफलंतस्यतप्रत्याषाढसेवनात् ॥२३॥ नदिरुवाच ॥
 अमसंतांतापिगोपिश्रद्धाहीनोपिमानवः ॥ आषाढेतपतिस्तानात्सर्वपापैप्रमुच्यते ॥२४॥
 कपटेनापियोन्मनमाषाढेस्नानमाचरेत् ॥ शतजन्मकृतं पापं भक्षयेन्प्रेतनायकः ॥२५॥
 बालत्वेनापिचाण्डोक्तीदितपतीजले ॥ देवालयेकृतं पुण्यं नृपात्रस्यदिनेदिने ॥२६॥
 बापीकूपतडागैस्तु यत्पुण्यं लभतेनरैः ॥ तद्भवेन्निश्चितं पुसादंभेनाषाढसेवनान् ॥२७॥
 योहिद्रव्याभिलाषेणचाषाढेस्नानमाचरेत् ॥ सर्वपापविशुद्धात्माह्यैश्चमेधप्र
 लभेत् ॥२८॥ ज्ञानतोज्ञानतोवापिषाषाढेभानुजाजले ॥ सेवतेमानवोवच्छनिःप्राप
 पुण्यवान्भवेत् ॥२९॥ तापीभद्रिमुदहोपिस्तानमन्यत्रकारयेत् ॥ भवांतरकृतं वच्छंद
 हेत्प्रेतनायकः ॥३०॥ त्रिनदीसंगमेस्नानमाषाढेस्वर्यपर्वणि ॥ पुण्यसंख्यानजाना
 निस्वयंतस्यपितामहः ॥३१॥ योनरोहिविशुद्धेनषाषाढेस्वर्यपर्वणि ॥ दिव्यवर्षसहस्रा
 णिलिकेमहीयते ॥३२॥ यकांचनेनसहितमात्मनिंतोत्थयेन्नरः ॥ सचक्रवर्त्तारंया
 वत्तगंधर्वाणांप्रभर्भवेत् ॥३३॥ योददातिमहीस्त्वयामाषाढेस्वर्यपर्वणि ॥ यावंतितस्य

नने

सर्व २

हे

तापी० दा४
११

रोमाणिनाकेचास्तेयुगानिवै॥३४॥ कपिलांगांचयोद्यौदेदाषाढेस्सूर्यपर्वणि॥ तस्यपुण्य
स्थयासंस्थानतावेद्यत्रपुत्रक॥३५॥ आदिवाराहसामीप्येद्याषाढेचार्कपर्वणि॥
आद्रार्क्षेचार्कवारेचपंचाकारास्सुदुर्लभाः॥३६॥ विनैवपञ्चमपर्वतथार्कग्रहणंविना
आषाढेस्नानंनैदंन्योयच्चतत्रयदातदा॥३७॥ किंतस्यकरुतेऋतःकृतांतोविश्वघा
तकः॥ अषाढेस्नानमेकंतुयश्चाकारप्रसगतः॥३८॥ योदीपदानंकरुतेद्याषाढेत
पतीतटे॥ कुरुकोटिसहस्राणिसतारयतिमानवः॥ दीपदानेनवेपुत्रप्राप्यतेपरमं
पदं॥३९॥ प्राप्यतेद्यकरुतेत्रेप्रदत्तैर्भारकांचनैः॥ दीपदानान्नथाषाढेयत्फलंतुदिने
दिने॥४०॥ पौर्णमास्यांतथाषष्टीसप्तम्येकादशीषुवै॥ घृतेनउवाचयेदीपंदहत्येने
तिदारुणं॥४१॥ तापीतोयंसमाययःप्रधांकरुतेजनः॥ तस्यपुण्यस्थयासंस्थानतां
वेत्तिपितामहः॥४२॥ सूर्यदेहांबुपात्रेनवाषाढेहिविशेषतः॥ शतमेकोत्तरंवस्त्रकला
नांनारयेन्मरः॥४३॥ त्रयोदशगुणावृद्धिःकरुतेत्रेचपुत्रक॥ त्रयोदशाहंयावद्वैनात्रैव
नियमोस्तिच॥४४॥ नदानंवैप्रशंसंतिमुनयोब्रह्मवेदिनः॥ यथाषाढेअजस्नानंतपत्या

राम
११

मत्रपुत्रक॥४५॥ आवांतरकृतैर्दोषैरत्यग्रैरपिमानवः॥ तपत्याषाढेस्नानाच्चलिप्यतेनक
दाचन॥४६॥ कुरुतेत्रेमथाकाश्यान्मर्मदायांतुयत्फलं॥ तत्फलंनिमिषार्द्धेनतपत्याषा
ढसेवनात्॥४७॥ मनसाकामयेद्यत्कस्याषाढेतपनीजलं॥ सोपिवर्षंरुतंपापंदहत्येव
हिमानवः॥४८॥ सदाकूर्ध्वंतिष्ठेन्स्नानंतपत्यामत्रपुत्रक॥ नतेषांपुनरावृत्तिःकल्पकोटिश
तैरपि॥४९॥ नचाश्वमेधादिकपुण्यंराशये॥ दानानिगोकांचनभूभवानि॥ तपांसितीर्था
बुनिषेवनांनिनाषाढतापीजलसंनि
चमहात्म्यंयत्यायाकथितंमम॥ केन नाथपुराचीर्णितमेकध्वंशंकर॥५०॥
शंकरवाच॥ पुरावैसत्यजिज्ञासुराजां भूतस्थिवीतले॥ जातिस्मरोनदीतीरे
तेनाषाढेत्त्रसेवितः॥५१॥ शंकरवाच॥ न तस्मिन्तिव्यंराजाप्राप्तोमेवहिशंकर॥ सु
कृतंकिंपरंवात्रयेनजातिस्मरोनरः॥५२॥ शंकरवाच॥ पुरावानरकोनामभिद्योभूत
स्थिवीतले॥ वसतेचनदीतीरेदैसेवारण्यभूमिषु॥५३॥ सदामांसाभिकाषेभुजधानि
विविधान्मृगान्॥ कूरपिंगलनेत्रौसौश्यामंगीरोमभीषणः॥५४॥ निबुजेपरिखाम

तापी०
१२

धेव्याघ्रौवदुरात्मना सोन्यमगवधाक्रांक्षीहतः पद्मकं पर्वणि नन्निहत्यततो
न्यत्रयाघ्रोगच्छभयंकरः ततोरात्रौविनिर्गत्यदिशुमारेणसत्वरं तस्यैवमभि
तममांसस्त्वेषयाक्रूरकर्मणा तत्ताव्याघ्रवरं दृष्ट्वादिशुमारः पलायितः दंतैर्वि
गृह्यतस्यास्थिनिष्ठापातार्कजाजले त स्मनिष्पततो नूनमस्त्रिखंडं मुखवाघ्रपा
म् ॥ ५८ ॥ तेन कर्मविपात्रेन जातो जति स्मरोन्मपः तेनाघाटे त्रैवेचक्रे राज्ञा
सत्यजितापुरा ॥ ५९ ॥ आघाटे सत्यजिन्मात्रा प्रार्थिता मुनिपुंगवाः ॥ मुनयश्च ॥ आ
कर्णाय महाराज वयं पात्रांबुभोजनाः ॥ अस्माकं बुप्रसादेन व्रतं ते भोजनं वि
ना ॥ ६० ॥ भविष्यति महाराज सत्यवाक्मु ण्यभाग्रवान् राजोवाच ॥ विनावैभो
जनं विप्रास्समर्थास्तारणाय वै सफलमेभवे जन्म भर्जो रभ्यदिष्टे धुना ॥ ६१ ॥
॥ ६२ ॥ वयं ते भोजनं कुर्मः कामधेनुं स्वयं यदि अगमिष्यति तस्मिन् वयं भंजा
महेन्द्र ॥ ६३ ॥ राजोवाच ॥ आनिर्दयाम्यहं विप्राकामधेनुं सरालयात् तदा वैभो
जनं विप्राः कार्यं चात्र ममाग्रतः ॥ ६४ ॥ इति वैतत्तविनिश्चित्य कैलासगमनोन्मपः सविधा

DR. BHADU DAI
१२

अथा च त तदाक्षीर कामधेनोर्ब हर्षयः ॥ नदी उवाच ॥ ४

पासनं तत्र प्रायोधानं स्थितस्तदा ॥ ६५ ॥ गुरुपदिशतो मंत्रमभ्यसंस्तत्र संस्थितः ॥ नंदिचं
उप्रभृतयोगणास्तत्र समागतः ॥ ६६ ॥ दृष्ट्वा तत्रोपविष्टं पाताः कैलासवर्तिनः ॥ कस्तं
चात्रप्रविष्टोद्यतमूचुः क्षमिताश्च ते ॥ ६७ ॥ राजोवाच ॥ आमंत्रिता मया विप्रा आघा
ढेद्यापना यच कामधेनुः प्रसादेन महादेवस्य लभ्यते ॥ ६८ ॥ उपायो नास्त्य
त्रचान्य उवाचे देववानपः ॥ यद्वाग्मेवार्थतां या यात्रतो मे
मरुतां वरं ॥ ६९ ॥ जीव तेन नुवायु क्लासान्
तामैकधं चन ॥ नदी उवाच ॥ ७० ॥ त्रिष्टुत्यं महाराज सत्त्व वांश्च महो
दयः ॥ दर्शयि ष्याम्यहं ते यत्रैलोक्यस्या धिपंजिवं ॥ ७१ ॥ करोविष्ठ त्वरा जानं स
गतो हर वेश्मनि ॥ ददर्श तत्र वैरुडं पार्वत्यास हितं नृपः
७२ ॥ तुष्टावप्रग्रथं पेतीलुं वत्सु विसस
त्यजित् ॥ देवदेवाद्यधनोऽस्मि जातं दर्शनं तव ॥ ७३ ॥ यत्त्वं न दृश्यसे नाद्ययोगिभिर्ज्ञ
न च क्षणा ॥ रुद्र उवाच ॥ राजन् न त्रसमायातः कामधेनोश्च नाराणात् ॥ ७४ ॥ कामधेनुं

यावच्छ्रेयितायातिनावनिं स्वाभिपितामहोयस्यागोप्रायस्यास्त्रयंहसिः॥१३॥ त्रैलो
क्यननीवंध्यासागोनाप्यतेतव॥ राजोवाच॥ आकर्णयमहोदेव अमोघं देव दर्शनं
१४॥ कृत्वातेदर्शनं नाथ कामधेनुर्नलभ्यते॥ ततो मे मरणं श्लाघ्यं केलासे चैव निश्चितं
१५॥ गडगवाच॥ कथयिष्यामि राजेन्द्र मंत्रं पौतामहंतय॥ रुद्रेणादिष्टं मंत्रो सावगमन्मा
नसं सरः॥१५॥ विधाय निश्चयं वीरस्तपश्चक्रे महत्तरं॥ ततः पितामहस्तस्य सत्वं दृष्ट्वा प्रि
मानुषं॥१६॥ संप्राप्तो देवर्षिर्जनाज्जगादेदं वचो महत्॥ सत्ववानसिराजे ददेवानां
चाधिको भवान्॥१७॥ कामधेनुर्न मे दत्तायातिराजन्म हितिलं॥ आराधय महीपाल
विश्वरक्षा परं हरिं॥१८॥ कथयिष्यामि ते मंत्रं येन तुष्यति केनाय॥ पितामहोपि सदिश्य
देवस्य आराधनापदै॥१९॥ भूयोपि ब्रह्मसदनं जगाम भवनेश्वरः॥ ततश्च आराधयामास
नृपो नारायणं परं॥२०॥ योगनिद्रां विहाय शुभ्रजगदपुरुषोत्तमः॥ तुष्टोस्मितो महाराज्य
रं प्रार्थय सुव्रत॥२१॥ राजोवाच॥ यदि तुष्टोद्यमे कृष्ण कामधेनुं प्रयच्छ मे॥ कृष्ण उवाच
॥ धदंतं ते महाराज यदि यातिसुरालयात्॥ आराधय महाधेनुं न मास्माकं वशो स्थिता॥

२३॥ मंत्रं ते कथयिष्यामि यदि यातिसुग्रीपतः॥ उपदिश्यत तो मंत्रं सन्तो भूय एव हि॥
२४॥ आराधयामास नृपं कामधेनुं च मातरं॥ ततस्मा प्रकटीज्ञाता कामधेनुर्न पस्थ च
॥२५॥ कामधेनु उवाच॥ नागछामि भवं वीर विना ब्रह्मा हरिं हरान्॥ साक मे भिर्गमिष्या
मि नान्यथा वै कदाचन॥२६॥ इत्युक्त्वा सागता वच्छ कामधेनुस्त्वमाश्रमं॥ तदा च द्वारमरणे
निश्चयं स नराधिपः॥२७॥ च यैर्कं भवनं वयं तस्य सत्वान्महत्तमः॥ ततो ब्रह्म महेशाद्या
देवास्तत्र समागताः॥ महासत्वो सिराजे ददंति पुरतः स्थिताः॥ तुष्टोऽस्य सवसत्वेन वयं ते च
विचक्षणाः॥२८॥ आगच्छ वच्छ कामधेनुः पती तं दत्तं मंत्रं॥ दुःप्राप्यं मलिनैः पापैर्न त्वरं ब्र
ह्म सन्निभं॥२९॥ ततो नृसैरैस्सार्द्धं स दं पुरमागमत्॥ यत्र त्वात्मानं रोन्नु नम ब्रह्म हत्यादि
पातकम्॥३०॥ विनाशमेधयज्ञैश्च कृत्वा चां द्राघणैर्विना॥ निश्चयादहं ते यत्स तापीतीर्था
वगाहमात्॥३१॥ गतेषु तत्रैतेषु भित्ताभूमि महाबलः॥ भीमस्तपोयि हाकाय आदिवाराह
रूपधृक्॥३२॥ यस्यादेहादि निष्क्रान्ता पयोस्तीक्ष्णामधुकूप्यं॥ भिद्यमाना मही मेघास्मीव
यंती जगत्स्वयं॥३३॥ भानुर्जामे नु कामाया प्रचुरैश्च यो बुभिः॥ ततो विस्मह्यं चक्रं मुने

चासुरस्सदनः॥ ततश्चक्राभिघातेनसाशांतासीन्महानदी तस्यावैसंगमेस्नानंतव
राजन्मुदुर्लभं॥१६॥ तत्रोपपरणार्थायगंगासृष्टाचब्रह्मणा सैषमीत्राप्रसिद्धावैयाचा
काशेमरापगा॥१७॥ ततस्संभोजयामासपयसासमहामुनीन् ततोभक्तैषुविप्रेषुसार्जसं
हृष्टमानसः॥ बभूवचितयंस्त्रक्रताशोवैमहीतले॥१८॥ मनीनानुपसादेनविमानंतस्य
चागमन्॥१९॥ दिव्यनारीसमायुक्तगंधर्वधनीसिंदरं॥२०॥ पूर्णदुर्घातसंक्रासंपुष्पमाळावि
भूषितं॥ आकरोहसराभावेमुनीनांचप्रसादतः॥२१॥ गच्छमानंमहीपालंददृशेत्त्रहाराक्षसः॥
आधादस्यैकदिवसेयत्पुण्यंस्वतोभवेत्॥२२॥ तत्फलंदेहिमेनाश्रययामुंचेवियोनितः॥ हन्यमा
नोत्तशंघैर्नैर्दत्तवपुनःपुनः॥ दयानिष्ठेनचित्तेनराज्ञापृष्टःसराक्षसः॥२३॥ कथंत्वयापरिज्ञा
तो गच्छमानोदिवंप्रति॥ ज्ञानमस्तीतिक्वितेज्जन्मक्वितेवियोनिषु॥२४॥ राक्षसउवाच॥ बहवो
दिवसानाश्रयजतिमित्रस्थितस्यच॥ अत्रपापप्रभावेनविद्यमानस्यसर्वदा॥२५॥ तवैवदर्शना
देवचैतन्यमभवन्मम॥ राजोवाच॥ किंत्वयापातकंचक्रेकथंप्राप्तेवियोनिषु॥ तन्मेकथयस्वोत्र
उद्दिष्यामहंतव॥२६॥ राक्षसउवाच॥ आसीत्पुरविशालायांसुषेनीनामवैन्दप॥ तस्याहं ब्रा

ह्मणोमान्योरुत्तुवन्मामपूजकं॥२७॥ तेनवित्तंचदानायपर्वकालेसमर्पितं॥ द्विजेभ्योत्य
तरन्दत्यासर्वतत्संहृतंमया॥२८॥ यद्यद्दत्तंतिनृपतिर्द्विजेभ्योदानकारणात्॥ अहंरहामि
तत्सर्वमहामोहसमन्वितः॥२९॥ मृतकर्मविधाकेनब्रह्मद्वयापहारकं॥ वैतरण्यांसमुत्ती
र्णोवर्षेर्दादशभिस्तदा॥३०॥ मज्जनोन्मज्जनेकवचस्पृशकीलालमध्यतः॥ असीपत्रंचनर
कंततःप्राप्तोतिदास्यं॥३१॥ असिभिस्त्रीप्रधारेश्चहृद्यमानोतिदास्यं॥ कंदितोतीवदीनं
वैनैवकेनापिरक्षितः॥ सस्त्रावंगमात्रोपिपुनर्गच्छामिसाधनं॥३२॥ भूयोपिखंडनंनीतो
हृदैवदैवमार्जयन् गत्वावर्षाणि तत्रैवसिपत्रेयवस्थितः॥३३॥ ततस्तालीवनघ्नमनी
तोस्त्रियमकिपरे॥ पत्रसंतिमहातालादीर्घाश्चैवतिदास्यं॥३४॥ तत्रबद्धोत्रपादेमुत्तार्य
नांचनराधि॥ ततोकोहमयेतुर्दुर्गध्रैश्चैवातिभक्षितः॥३५॥ ततोवैराक्षसीयेनिंप्रसिपतः
पूर्वकर्मणा॥ पापाणिवेनाश्रयिमज्जमानंभयातुरमोचयधर्मभूते॥ मनुष्यामांसाः॥
नभोज्यपृष्टिस्त्रिष्टुभिरुदीनचमेत्ररक्षिता॥३६॥ कर्तुंसमर्थःस्मृतंनकिंचिद्दीनंदिनामु
दरधर्मभूते॥ तैर्कर्मपाशैर्बद्धाचबधुंसन्नापितंतं ब्रह्मतावनेन॥३७॥ निहन्यमा

तापी०
१५

नयमद्वैतवर्गैर्काराग्रहान्मेवयधर्मस्तर्त्तुः। इष्टसमर्थो न च भूय एव कोपात्करालं हि मुखं
यमस्य ॥१॥ त्वयाद्यमुक्तो न तु भूमिनाथ भूयैगमिष्ये नरकं तु चारं दयाविना न्योन
हिनाथधर्मो दयान्वितो यः पुरुषस्स देवः ॥२॥ एकाहपुण्यं च नराधिपेन दत्तं बुद्ध्या ॥
कृतं तपसां संपश्यतो सर्वदिवौकसां च जगाम साकं स च तेन नूनं ॥३॥ आक्रणयंतिस
ततं भविभानुकारे त्याषाढमासजलसाधनपुण्यराशिं ॥ भागं चतुर्थमिह वत्स नराळ
भंते ये स्नानदानजपहोमकृतो महीयसः ॥४॥ आराधयंति च दिवा क्रमत्र देवं तापी
जलं यदि तु जंतुगणा भजन्ते ॥ तेषां च वेत्ति सुतपुण्यफलं स्वयं भर्तुर्वेदांश्चतुर्भिरपि यो व
दनैर्जगाद ॥५॥ ॥ इति श्री स्कंदपुराण तापी महात्म्य आषाढ स्नान प्रभावो नाम चतु
र्थोऽध्यायः ॥४॥ ॥ श्री ॥ ॥ ॥ ॥ श्री रुद्र उवाच ॥ शरभंगस्य विप्रर्षेराश्रमो यो
महात्मनः षण्माससेवनाद्यस्य नरो जातिस्मरो भवेत् ॥१॥ शरभगेन चैवात्र भुक्तं कर्म
पुरातनं वच्छानं समासाद्य लेभे मोक्षं सनातनं ॥२॥ स्कंद उवाच ॥ कथं पुरातनं कर्म ते
न मत्तं महात्मना कथं मोक्षं गतो नाथ एतन्मे संशयप्रभो ॥३॥ रुद्र उवाच ॥ शाकले नरके

राम
१५

नर

वत्सपुरासौ ब्राल्लो भवत् कुलिशो बुद्धिसंपन्नसर्वेशस्त्रविशारदः ॥४॥ तस्यानुजो भवे
त्प्रजडबुद्धिश्च हंसकः ॥ तेन प्राप्तं धनं वच्छसकाशां न कस्य च ॥५॥ भस्मे च जनके पश्चा
त्पूर्वजौ याचते धनं न च किंचिद्दात्येष याचितोऽप्यनुज कदा ॥६॥ चिन्तामर्षिपरेणो वश्ये
केन पिदुरात्मना गंगातोयगतेनापि स्नातुं समुद्रोत्तुजः ॥७॥ धनं भूमिगतं तत्सौ हृत्य
तस्याभयस्तनूततस्त्रास्या भवत्पुत्रवैराग्यमानसमहत् ॥८॥ मया किमर्थं निहतो बाधव
ष्पाधकर्मणा पश्चात्तापपरश्चेति स्मरन्पापं स बाधव ॥९॥ जनैर्माश्रुप्रयागं च प्राणा
स्तत्र भुमो च ये तेन कर्मविपाकेन स भूयो ब्राल्लो भवत् ॥१०॥ सचाहवर्षको जातः क
ष्टी पश्चाद्भवत् ॥ ततो वैराग्यमाप्नु किंकरोऽमीति चिंतयन् ॥११॥ निस्ततः स्वग्रहाद्
७७ चक्रे देशान्तरं मतिं ॥ परिभ्रमन् जगामासौ गंगानीरं महावने ॥१२॥ तत्र पश्यति वैव
खयोगध्यानपरायणं ॥ मूनिं सनातनं दीप्तं सहस्रादित्यवर्चसं ॥१३॥ तदा प्रदक्षिणी
कृत्य ननाम शिरसानुवि ॥ उपविश्य पुरक्षत्य जगाद वचनं दिजः ॥१४॥ विप्र उवाच ॥
केन कर्मविपाकेन कष्टी जातेऽस्मि यो वने ॥ कथं मोक्षं मंजुनाथ कथय त्वमहानुने ॥१५॥

म

तापी.
१६

मुनिरुवाच॥ पुरातं ब्रह्मणो वक्ष्ये सर्वशास्त्रविशारदः॥ विमलोभेन भवतानिहतो बां
धवानुजः॥ १५॥ पश्चाद्देराग्ययत्नेन प्रयागे मरणं कृतं॥ तेन कर्मविपाकेन भूयस्त्वं
वाडवो भव॥ १६॥ ब्रह्महत्याविपाकेन कष्टं ज्ञातस्तथा परं॥ सप्तजन्मान्तरं यस्मि
रु रोगेन मुंचति॥ १७॥ ब्रह्महत्यामयः पंक्तं कस्मिन् कर्तार्ये न भुञ्जति॥ विप्र उवाच॥
कथयस्व मुनि श्रेष्ठ सतीर्थं वासरिदृशं॥ यच्छ्रवणाच्चापायमा मुच्यते पापकर्मणः॥ १८॥
यत्र चोत्पद्यते ज्ञानं सेवमानस्य देहि नः॥ दिव्या च जायते सिद्धिर्ब्रह्महत्या विलीयते॥
२०॥ मुनिरुवाच॥ नास्ति नास्ति महोदधे भ्रानुजा सदृशी नदी॥ तस्यास्तदेक्षणान्मोक्ष
श्चिरं सेवना च किं॥ २१॥ सैव यद्यस्य जनेन कोमिष्टसिद्धिं प्राप्नोति पापेषु रतः सदैव॥
सर्वत्र पुण्यजलमादधाना लिङ्गस्य कोटि त्रयमावहन्ती॥ २२॥ इति श्रीस्कंदपुराणे
तापी महात्म्ये सनातनशरभंगसंवादो नाम पंचमोऽध्यायः॥ ५॥ ॥ ॥ ॥ ॥
रुद्र उवाच॥ मित्यक्तो मुनिना तेन ब्रह्मणोर्मैर्यसंयुतः॥ निषेयानेकसमयचिक्नेतीर्थ
मिदं मुत॥ १॥ अत्र संसेवना नूनं सिद्धिर्भवति वांछिता॥ एतच्छंसेवमानस्य शरभंग

राम
१६

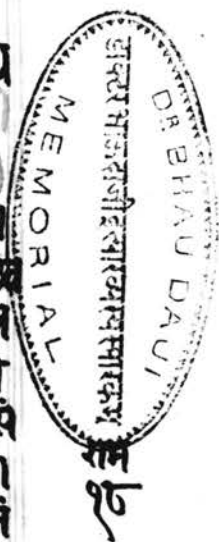
स्य पुत्रक॥ २॥ त्रेतायुगे समायातो रामः सीतानुजान्वितः॥ विधाय सबनं चात्र राघवे
णामहात्मना॥ ३॥ सजितः शरभंगश्च मौलिना च नमस्कृतः॥ ततो सौ शरभंगोऽपि गेजे
दवचनं मुत॥ ४॥ कृत्वा च कशालं पूर्वं दत्ता शरीरं तमंगच्छ॥ आस्यतामत्र वास्माक
मतिथ्यं नैकु मेहं सि॥ ५॥ अथ धिक् तस्मै दारामो लक्ष्मणेन च सीतया प्रयुक्ते
च मुनौ तस्मिन् तथामास जानकी॥ कथं विशीर्षगात्रस्य कर्त्रं वा स्थलो
चनं॥ ६॥ समुद्रयापि न पश्यामि गृहे चोत्पत्तिं संदरे॥ प्रदास्यति फलानीति स्व
हस्तैर्वचिता निच॥ ७॥ तथेति चाग्रवीडो मोचनं शापभयान्कनैः॥ समाधिसंस्थितो
विप्रो रामं दृष्ट्वा गतो वनं॥ ८॥ मध्याह्ने चितयामास कामधेनुं सवाडवः॥ आ
गता धेनु रूपेण सर्वसिद्धिप्रदायिनी॥ ९॥ दिवा च कुदिमं तत्र मृनिश्चाती च
शोभनं॥ आनिता विविधा भिक्षाया च नाना पदुलभा॥ १०॥ दिव्यदेहो भवत्सोऽपि कर्मदे
हं विबुध्य च तं बंधं विभक्तं च स्तं भवैकुदिमं स्वच॥ ११॥ संप्राप्तो राम चंद्रोऽपि तत्र प
श्यति कुदिमं॥ जगामु वचनं सीताप्राप्ता चान्यत्र वै वयं॥ १२॥ श्रीराम उवाच॥ देवै च नै

वज्रानासिप्रभावंचमहात्मनां॥तुष्टायंतिस्वस्वरुष्टाश्चैवाप्यधोगतिं॥१३॥त्वयाकिं
चित्रवक्त्रंयंपुरुषस्यमहात्मनः॥इत्युक्त्वा लक्ष्मणेनापि संफुल्लमिथिलात्मजा॥१४॥
जगामकुट्टिमैतस्मिन्पुनर्यत्रतिष्ठति॥प्रणम्यतमुनिंश्रेष्ठंमासीनंतपसाग्नि
धिं॥१५॥दृष्ट्वातंजानकीदेहंतत्रस्तंभेवलंबितं॥पप्रच्छतमुनिं वत्सबाल्यचाप
त्यभावतः॥१६॥सीतोवाच॥किमेतदृश्यतेनाशस्तंभेचात्रवलंबितं ब्रौह्मचात्तीव
वीर्यं॥येनविस्मयकारणं॥१७॥मुनिरुवाच॥पुजितोभ्यर्शिनोरामोयस्मिन्काले
सनायकः॥तवचित्रैतदान्ननंशंकाचेतिबभूवह॥१८॥मुनेर्विशोर्णोदेहस्यकिंकर्तव्यं
महात्मनः॥फलानियनजातानिस्वहस्तेननिरिष्यति॥१९॥ततोमयावपुःशीर्षंस्तंभे
चात्रवलंबितं॥ततोरामांचितासीताजगादवचनंपुनः॥२०॥एकास्मिभवतस्मिद्धि
र्देहोयंकिन्ममुच्यते॥२१॥मुनिरुवाच॥पुत्रिकमावसानेचमोक्षोवैजायतेनृणां
नक्षीयतेविनाभोगैः॥कर्मजनमश्रुतेरपि॥२२॥एवंसंबोधितातत्रशरभंगेनजानकी
ततोवैवांछितंतेषांभोजनंसददौमुनिः॥२३॥ततोभक्ताहिरामोपिमानुजःसीतयासह॥

मुनिजगादवैदृष्टः किंचिप्रार्थयमामुने॥२३॥मुनिरुवाच॥नहि किंचित्तुदुःप्राप्यंमम
चास्तीतिराघव॥उष्मोदकंक्षुदिष्टमिषुष्टकंडूविनोदनं॥२४॥तथेत्थत्कागतोरामोसं
ध्याकालेसरित्तटं॥मुनिर्ध्यानपस्त्रासीत्कामधेनुर्गतादिवं॥२५॥रामोपितान्नादिती
रेनिशांविर्गम्यपुत्रकं॥प्रभातेयातिनीर्थांनिनिराक्षोण्यदितेरवौ॥२६॥पंचक्रोषीतरं
यावत्संप्राप्नोपिचराघवः॥सस्मारलक्ष्मणोवत्सयदुक्तंमुनीनिनावधः॥२७॥लक्ष्म
णोवाच॥यथंराघवगच्छामतीर्थंतिरमथाधना॥नदत्तंचमुनींदायनीरमुस्मंतुवांछि
तां॥२८॥रामोमुचोचसंध्यापवापामाग्रेयकृततः॥तेनविद्वामहीतस्यमुनेःपार्श्वमहात्म
नः॥२९॥ततो गोकानदीवधराबामेताविनिर्गता॥तस्याःससेवनान्नित्यं ब्रह्मलोकंनरो
ब्रजेत्॥३०॥गोलानदीतदावच्छूर्मपृष्ठादिनिर्गता॥पंचक्रोषीतरालेपिशोषितात
त्रसिधना॥३१॥यदितापीततेनूनैस्त्रातिगोकानदीजले॥सप्तजन्मांतरंयावत्तस्यकु
क्षोनजायते॥३२॥यत्रतोयावगाहनवत्सपापमक्रोनरः॥दरिद्ररोगकुष्टाश्चनप्रा
प्नोतिनवांतरे॥३३॥अनंतजलपुण्योद्यायत्रगोकमहासरित्॥संसारतापसंप्राप्तेनि

तापी०
१८

वीणां योतिमानवाः ॥३॥ गोलानदीस्नानपरायणसदाश्रमे वैशारभंगकस्य दारिद्र्य
मेवांनचकृष्टभावः प्रजायते जन्मशतैः कदाचित् ॥३५॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे तापी
महात्म्ये शारभंगतीर्थप्रभावकचरितनामषष्ठोऽध्यायः ॥ ॥ दे॥ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥
रुद्रोवाच ॥ वच्छसानंदनो नाम स्यात्तदनुतरं सनंदनो मुनिश्च महानंदमवाप्त
वान् ॥१॥ यत्र संसेव्यमानस्य मानवस्य मनोरथः ॥ षणमासास्त्रिदिमाप्नोति पुत्रनिश्च
यतः सदा ॥२॥ मृकंडो यत्र वैलेभे पुत्रं धर्मपरायणं ॥ सदा जन्मस्मरन् वृक्षमुनीनां च प्र
सादतः ॥३॥ स्कंद उवाच ॥ सनंदनमुनेरत्र चाश्रमे पापनाशने ॥ मृकंडोऽपि स्तलेभे
पुत्रं धर्मपरायणं ॥४॥ रुद्र उवाच ॥ मुनिस्तनंदनो वच्छचाषाढसुंदरगतः ॥ पयोस्मीसिं
गमे स्नातुमादिवासी हसन्निधौ ॥५॥ एतस्मिन्नेव काले च मृकंडो वाडवस्तदा ॥ पुत्रका
मस्तमायातो वैराग्येण समन्वितः ॥६॥ गंगागमादितीर्थेषु परिश्राम्य भ्रष्टततः ॥ सनं
दनस्याश्रमं च तापीतीरे महात्मनः ॥७॥ चक्रे तपोतिथिं वै ध्यायमानः सदा त्रिविधं ॥ एत
स्मिन्नेव काले च भूयः प्राप्सः सनंदनः ॥८॥ दृष्ट्वा तदाश्रमं रुद्रं तस्थौ यत्कद्रुमाश्रमे कूर्वत

अतपस्वस्य मृकंडस्य महात्मनः ॥९॥ प्रसन्नो हंतदाजातो दृष्ट्वा सत्त्वं नराधिकं ॥ रुद्र उवाच
॥ तुष्टोस्मिन्ने वरं श्रुत्वा किं ते यथापि पुत्रक ॥१०॥ असाध्यं त्रिषु लोकेषु वृत्ते तपसान हि ॥
मृकंड उवाच ॥ देहि मे त्वं वरं शंभो यदितुष्टोसि सांप्रतं ॥ पुत्रहीनो नरी लोके प्रेत्य पुनरा
प्तिपद्यते ॥११॥ तथैत्युक्त्वा गते रुद्रे कोपाक्रान्तः सनंदनः ॥ वेपथुमानोऽपि वर्गेन
जगादेदं वचस्तदा ॥१२॥ ममाश्रमे प्रविश्यात्र तपश्चक्रे दुरात्मना ॥ एष एव च मे शापा
दत्त्या कर्तुं वितास्तदा ॥१३॥ इत्युक्ते च मुनौ तत्र मृकंडोऽपि जगाद तं ॥ मृकंड उवाच ॥
मया चाज्ञानभावेनाजानता वै त्वदाश्रमे ॥१४॥ तपश्चक्रे मुनिश्चेष्टक्षम्यतां दुर्गमो
मम ॥ विललाय पुरस्त्विता तपः कस्येन मे कृतं ॥ आहिमां च मुनिश्चेष्टकद्रुत्योऽसि भू
तले ॥१५॥ मुनीनां मानसं चार्द्रं सदा भूतेषु वर्तते ॥ विद्वजो हि सतां जन्मभूतानां तारणा
य वै ॥१६॥ सनंदन उवाच ॥ संप्रति ज्ञाष्टुमेव वै यास्यंति मुनयो गृहं ॥ तेषां वाक्येन तेषु
त्रोदीर्घा यश्च भविष्यति ॥१७॥ एवं मृकंडो मृकंडं जन्म मत्सु गतस्ततः ॥ मृकंडस्याश्रमे
वृत्ततः क्रोशांतरं भवतु ॥१८॥ मृकंडोऽत्र स्तलेभे मार्कण्डेय महासुनि ॥ श्री श्री

राम
१९४

五

लभार्गेणचात्रवै॥११॥ गूढनोरसि वैपुत्रपाताले बिलमुत्तमं॥ यावत्तिष्ठतिसंप्राप्तस्र
 पत्न्यामत्रभूतले॥२०॥ नावदश्वोनैवनाकं प्रयाति प्रेरितोभृशं॥ देवदूतस्तदाशीघ्रं प्र
 यातो नंदनैवने॥२१॥ अश्वव्याधिरिक्ताध्यायार्थसौ चार्कपुत्रयोः समायातोतदा
 शीघ्रं देववैद्यौ महीतले॥२२॥ संवीक्ष्यतौ भृशं चाश्वं देववैद्यौ वचोमुनिः॥ आरंभिरेत
 दास्त्रोतुतस्य सीराब्रिजन्मनः॥ स्तुतिबुद्धौ चैश्वर्यसंस्तस्य सीराब्रिजन्मनः॥२३॥
 अश्विना उचतुः॥ वेगाद्विनिर्जितमरुत्प्रसरं हयेशंदस्याचखेकस्फुटितं रविमसि
 वर्यैः॥ यस्यामिचंद्रकमळादिकबंधुवर्गः सोऽचिरं विजयते बुधिसैरिजन्मा॥२४॥ एवं
 स्तुतोऽश्ववृत्तस्त्रैपादैः श्रीतपतीतदात्त॥ ततोऽबरेभवद्वाणी दिव्यावच्छहयस्य हि॥२५॥
 यदर्शनानुजातीर्थं पर्यायेण समागतः॥ नत्वा स्थाप्य कर्तुमिष्टमिति थास्त्रानं नदीजले
 २६॥ ततो वै देवराजेन स्नापितोऽत्र हयोत्तमः॥ उच्चैश्वर्यं च तथालिङ्गं निवेदितं
 २७॥ नास्त्यानेन समं तीर्थं सर्वदा कामिकं नृणां॥ नवम्यामश्विने मासि शुक्ले पुष्पेण्यफ
 लप्रदं॥२८॥ नवम्यामाश्विने स्नात्वा लिङ्गं पश्यंति मानवाः॥ सप्तअन्मातरं यावत्तेषां राख्यं

विचिंतनः ४

७८

राम
२०

तापी
२०

भवेदुत्तमं॥२९॥ यश्चाश्विने पश्यति वै प्रसंगादुच्चैश्वर्यं जलपूतगात्रः॥ स यापकर्मापि सदा
 षडस्य राज्ञ्यं भवेत्तस्य भवांश्च सप्त॥३०॥ यत्राश्विने मासि सितेन वम्यां स्नात्वा तपत्यां च
 ददाति वाहं॥ लब्ध्वासिद्धिं दिवसस्य चाते प्रयाति मोक्षं वनमालिङ्गपी॥३१॥ इति श्री
 स्कंदपुराणे तापी महात्म्ये उच्चैश्वर्यं तीर्थं प्रणीतं भाविनामं प्रहसोऽध्यायः॥३२॥
 रुद्र उवाच॥ ततः स्थालेश्वरं तीर्थं महापापहरं परं॥ कालिंदी स्वयमेवात्र गोस्वरूपेण तिष्ठति
 ॥१॥ स्कंद उवाच॥ कालिंदीं स्तुयन्ताथ गोस्वरूपेण सेवते तीर्थराजमिमं शोभोत्तमैक
 धयसांप्रतं॥२॥ रुद्र उवाच॥ पुराहं गंगाया वत्सपार्थितो दुष्टचिन्तया॥ पुराणां हरितं ता
 ततपत्या नारदादिभिः॥३॥ प्रभावोऽपि किंचात्र तपत्या विद्यते मृडः॥ ततो मया तदा वच
 वाक्यमत्र विमृश्य च॥४॥ नादादौ कुरुते न पुराणं संहतं तदा॥ कस्मर्थोऽध्वं कुरुतुं तत्र
 भावेन गत्रये॥५॥ गंगेतस्या प्रभावो हि लोकेऽस्तु महं प्रभुः॥ कालिंदी गोस्वरूपेण ज्ञात्वा
 वै संप्रियिष्यति॥६॥ स्वस्वभावान्न सा शक्तुं तापी कोऽपि कुरिष्यति॥ ततो गंगा च मां शीघ्रं यमु
 ना संगमाय वै॥७॥ सखित्वं च तदा जातं गंगायमुनयोऽस्तु॥ ततो गंगा समाक्षुययमुना

५०

चमहानदी ॥ ८ ॥ जगाम रुद्रसामिपे स्वकार्योत्कृष्टभाभिनी ॥ ततो मया चक्राणि दीपुजोक्ता सा
 देवता च ॥ तापी प्रभावमाक्रांतुं त्वंगुष्ठाश्रुसिद्धिरे ॥ ९ ॥ ममनोवाच ॥ स्वसामे विद्यते नाथ
 तपती सापि यद्यपि ॥ परावृत्त्य च मां हन्यात्रा ताको नाम मे भवेत् ॥ १० ॥ रुद्र उवाच ॥ देवित्वां
 धारयिष्यामि दुंकारेणैव निश्चयात् ॥ ततो यानि समर्था च तापी शापभयेन च ॥ ११ ॥ ततः सा य
 मुनावच्छक्त्वा धेनुस्तदा भवत् ॥ नेरुशृंगप्रतीकाशाचंद्रनीलमणिप्रभा ॥ १२ ॥ पयोस्मीसं
 गमाद्वृष्टप्रतिष्ठाति क्रमाय वै ॥ तापी ज्ञात्वा च तत्सर्वं यमुनादुर्विचेष्टितं ॥ सदा ज्ञानमर्द्धदेवी
 तेजोमूर्तिरिवांशुमान् ॥ १३ ॥ तीव्रवेगप्रवाहस्य यमुनाया क्लीकता ॥ मज्जनोन्मज्जनाक्रां
 तारौ तिदीनानिरीक्षिता ॥ १४ ॥ रुद्रेण विस्मयाक्रांतो दृष्ट्वा भुक्त्वा च धेनुकां ॥ उपविश्य
 स्थले वात्र चकार ध्यानमत्तमं ॥ १५ ॥ ततो ज्ञात्वा प्रभावेन भुक्त्वा त्वंगौ गता स्मि ॥ ततो
 दुंकारमात्रेणारक्षिता यच्छेनुका ॥ १६ ॥ ततः स्थलेश्वरलिंगं पुत्रचात्रदितिष्ठति ॥ यमु
 नागोऽस्य रूपेण विद्यते सर्वदेवहि ॥ १७ ॥ तपती स्तुयमाना वैवीक्षमाणा पुनः पुनः ॥ अलक्ष
 महिमा प्रीताशांता स्तिरिति सदा ॥ १८ ॥ यत्र गौर्यमुनावच्छततः स्थलेश्वरप्रभुः तत्रैवैता
 निष्ठति

तापी०
२१

राम
२१

नमात्रेण प्रोक्षोभयति निश्चितं ॥ १९ ॥ यत्र पुत्रकसाधूनां भवेतां भवनेश्वरं ॥ अद्यापि जा
 यते नूनं दुंकारं कर्णगोचरं ॥ २० ॥ स्थलेश्वरं वच्छनरः पुराणां तथा च धेनुं यमुनां स्थलेत्र
 पायात्मकं कोपिनयाति नाकं साकं सदा वै कलकोटिवर्गं ॥ २१ ॥ यत्र जन्म सहस्रैश्च ज्ञान
 तो ज्ञानतः सतः ॥ विलीयते न संदेहः स्नानमात्रेण चात्र वै ॥ २२ ॥ तीर्थानि पुण्यानि शया
 नि पर्वणि भवति लोकेषु ध्रुवं षडानना ॥ पद्माब्जिकोद्दामप्रलप्रदं च स्थलेश्वरं पापहरं सदै
 वं ॥ २३ ॥ इति श्री स्कंदपुराणे तापीमहात्म्ये स्थलेश्वरतीर्थप्रभावकथनो नाम नवमोऽध्यायः ॥
 रुद्र उवाच ॥ प्रकाशकमहातीर्थं सर्वपापहरं परं ॥ प्रकाशत्वं गता यत्र पयो कूर्यंतर्गतोऽस
 रितः ॥ १ ॥ पुत्रीसंगाभिलाशोऽप्यमानसं पातकं महत् ॥ विरंचिः क्षालयामास यत्र तोयावगा
 हनात् ॥ २ ॥ सर्वदेवमिदं तीर्थं दुर्लभं वत्सलं ॥ अशेषपापदहनं विप्रोषाञ्चोत्तमं राय
 गो ॥ ३ ॥ सप्रसिद्धा सदा देवा विष्णुना सहिताः कर्तुं ॥ यत्र तोयावगाहं च कुर्वन्त्या नंदसं
 युताः ॥ ४ ॥ ते सुदूरवच्छतदा प्रवेशाद्वर्णाभिचित्रांश्च गिरिमांश्च ॥ मनोहरांश्चाधि
 वसंतिलोके श्रीसुदूरस्नानवशेन पुत्र ॥ ५ ॥ लिंगं च यत्र पौलस्त्यमशेषमलनाशनं

उ

११
२२

तापी०
२२

तवै

समेतने

२८॥ इत्येकास्मुनिस्तत्रकोपत्यः शिशुमंगतः॥ मनोरथः कुमिर्जातो दीर्घाश्चिज्जरोत्पलः
 २९॥ पुलिंदायावनेवष्टविद्यते मुनिशापतः॥ कर्मणोतेततो वत्स दुर्वासा मुनिपुंगवः
 ३०॥ व्रतंच चोत्तमं कुर्वत बिल्वं जगह पुत्रक॥ तस्य बिल्वदलं तत्र कराग्रैश्च विचिन्वतः॥ ३१॥
 जालके मुष्टिभ्यश्च शीर्षागात्रो भवत्तदा॥ ततो दया भवत्तस्य वत्स दुर्वासोऽब्रुवत्॥ ३२॥
 दुर्वासा उवाच॥ कस्त्वं जालकरूपेण मम दर्शनं गोचरे॥ जालक उवाच॥ प्रभावोऽयं प्रकाशोऽयं
 सिद्धेशतवदशनात्॥ तत्पुण्यार्चये मे मासे मुनिश्चाह मनोरथः॥ ३३॥ ततस्स दियदे होतुः
 स्य हस्ता उद्योगतः॥ दिव्यविमानमारुह्य जगाम त्रिदिवं प्रति॥ ३४॥ कांतया त्वनुमानस्तु
 विरहो मुरयाचिरं॥ निभालनप्रसादेन नाकं प्राप्नोत्र जालकः॥ ३५॥ मनोरथो हि गंधर्वः
 शापपाशादिनिर्गतः॥ ३६॥ दृष्ट्वा च सिद्धेश्वरमत्र लिंगं केपापिनो वत्स दिवं न याति॥ ह
 मिस्वरूपाः पशुपसिणोद्ये गताश्च तां गीतां स्मरन् न सिद्धिं॥ ३७॥ पुलिंदसंगमो यत्र महापा
 पप्रनाशनः॥ यत्रोपसेवनात्सद्यश्चांशो वाक्यमाप्नुयात्॥ ३८॥ सेवनं दुर्लभं तत्र शाशि
 सूर्यसमागमे॥ पिंडदानं तथा वष्टपि हृत्पां मुक्तिरायकं॥ पतितानां च वै पुत्रप्राप्यश्चित्ते
 न विद्यते॥ ३९॥ निश्चयेन भवेत्युतः पुरुषो वारिसेवनात्॥ स्कंद उवाच॥ पुलिंदासंगमेन

तापी०
 २३

राम
 २३

यकोत्र सिद्धिमवाप्तवान् सर्वसौमहापुण्यो विशेषाच्चेत्तरायणे॥ स्कंद उवाच॥ भिल्लकोलाह
 लोनामपुराविध्यवने भवत्त॥ जनान्दुःखदुष्टात्मा सर्वत्रैवासुरो यथा॥ ३८॥ भिल्ला युतसमा
 युक्तो बलवाञ्जीमलोचनः॥ सदायदेन विश्वास्य विषं च त्वं निपातितः॥ ३९॥ तदा तान् चंदिका
 मामगृहीत्वा कृतवाचनं॥ एकाकिनीवने तस्मिन्नेत्रीतापलायनं॥ ४०॥ पतिभ्रमंती स्पृष्ट्वा
 रितपती विषयं गता॥ तां ददर्श द्विजेष्वेकीनाम्ना च पुरुषोत्तमः॥ ४१॥ रूपयो वनसंपन्नां
 सतां वीक्ष्य वरांगनां॥ जगदमधुरं वाक्यं क्रात्यं संदरिचा गता॥ ४२॥ सा भिक्षां च तं दृष्ट्वा
 वीक्षमाण पुनः पुनः॥ सा तथैकं यामास सुंदरी च निराश्रया॥ ४३॥ ततोऽयं भिक्षां च
 सतां जग्राह वा उवाच॥ सवने च तथा सार्धं भवसेत्तत्र पुत्रक॥ ४४॥ सर्वं वै कुरुते नित्यं वेदाध्या
 यनमेव च॥ सा पुत्रं जनयामास तत्र तस्योपि द्विजोत्तमः॥ ४५॥ ततस्तस्मिन्नुत्पद्यते दिवसे वै दु
 भिः पुरा॥ अन्यो भिल्लश्चिपो बलुभिर्लेबं दुभिरावृतः॥ ४६॥ आगम्याथोददृशे भिल्लं चा
 नीवशोभनं॥ द्विजो न्यत्र गतोऽयं प्राप्नोति भिक्षां गृहोत्तिके॥ ४७॥ आगतांतःपुरे मे त्वं
 सर्वस्वं ते ददाम्यहं॥ अनागमनशीलं तां वत्स जग्राह तो वलीत्॥ ४८॥ गतो निष्ठा
 धिपक्षस्मात्संगत्याश्रुवरो गतां॥ आजगाम दिनः सोपितत्र पश्यति चात्मजं॥ ४९॥ न प

तापी०
२४

श्रुतिचतांतर्नीप्रियाप्राणाधिकास्तु सरोदसभृशंविप्रःसमादायचबालकं ॥५॥ जग
मनिधनंवत्सकवतितांचचितयन हृदिनिक्षिप्यतंपुत्रंमृतवैतद्वियोगतः ॥५॥ सानारी
नाग्रोत्रैवपुलिदस्यचभाषितं आहारंनैवजग्राहमरणोक्तनिश्चय ॥५॥ मुमोचस्
पुलंदेपिचाहृदवासरपंचक्रात भूयोपिसाजगताशुपुत्रास्तिस्वकुटीरकं ॥५॥ पति
पुत्रंसमादायसाविवेशकुंताशनं ॥५॥ ततोहियमदूतेनकंभीपाकेनियोजितं ततः
श्रुतिसानारीपतिपुत्रंचपुत्रक ॥५॥ ददशेचतदानारीपतिपुत्रंमृतंतदा तत्रैवपरिख
मध्येज्वालयित्वाकुटीरकं ॥५॥ कंभीपाकोमहाघोरोनरकोयत्रविद्यते यत्रलोहमया
कीलाःसंतप्तास्तीव्रवह्निना ॥५॥ अग्निवर्णादृशंजातास्तेनप्राणज्वलनमुरवाः ॥५॥ छित्वा
पतिंकीनादेहाआरोप्यतेहितत्रवै ॥५॥ अदंतिदारुपांषापावयंकर्मोत्पातकं ॥५॥ तस्मि
नैद्रांतरप्योररक्षकादिविसर्जितो ॥५॥ पपातयवतिस्सापिपतिपुत्रसमन्वितांजदतेदा
रुपांसाचत्राताक्रोपिनविद्यते ॥५॥ एतस्मिन्नेवकालेचपुलिंदांपुरसंस्थिताः ॥५॥ तेषा
मस्थीनिसर्वेषांतोयसंब्रवणात्कृत ॥५॥ प्राप्तानितपतीनीरेमहापातकनाशने कं
भीपाकेतदावच्छ प्राप्तोदेवगणास्ततः ॥५॥ तान्सर्वान्हिसमासाद्यपरिस्पृश्यमानुगात् ॥५॥

गम
२४

जगत्क्षेत्रथमसोयनाकंभूयोमुदान्विताः ॥५॥ सकांतापत्यकोविप्रोदिवंभुक्ताविश
यवै कर्मणोतेजगामाशुविराटविषयेदिजः ॥५॥ नरोत्रमभिधानोसौपुत्रो जातिस्मरो
भवत् ॥५॥ तदप्रत्यपुराप्रोक्तंनूतनतस्थानुजोभवत् ॥५॥ तस्यकांतात्ययावच्छसावि
त्रीतिचनामतः भवांतरप्रसंगाच्चभूयोभार्यातिभागता ॥५॥ जातिस्मरातिसावच्छ
पतिधर्मानुगासदा तस्यानुजसददृशेसदाप्राणाधिकांभूवि ॥५॥ एतस्मिन्नेव
कालेचसकांतोवाडवोब्रवीत् किंकांतेह्यधिकस्तेहोविद्यतेममबंधवै ॥५॥ अस्येत
प्यधिकाप्रीतिकारणंकिंवाशनै ॥५॥ नाय्यवाच ॥ देवन्वनेवजानासिपूर्वजनमवि
चेष्टितं ॥५॥ एवमक्तवतीसाचबाधितातेनपुत्रकंभूस्थानेबाधवन्त्यस्यकृत्वावै
सुप्रतिष्ठितं ॥५॥ आहुंरुहापिहृपांचदत्वादानान्यनेकराः ॥५॥ आपुच्छत्यजना
न्सर्वान्संप्रत्यकंदेवताम् ॥५॥ जगामकांतयासार्द्धसंप्राप्तेचोत्ररायणे ॥५॥ दानंत
त्रविधायोत्रैरुपविष्टकूर्तेदिजः ॥५॥ स्मरन्भायोनरंपूर्वकांतयाप्रतिबोधितः ॥५॥ आ
काशेचाभवदाणीविमाननिदमारुह ॥५॥ पुष्पवृष्टिंविभुमुचुःसर्वदेवगणास्तदा ॥५॥

ततो वैदेवतु इतेन विमानं सन्निरोपितं कांतया सहितौ विप्रोगतो ब्रह्मसनातनं
७७॥ अन्येपि बहवो त्वेव पुलिंदासंगमेष्टवं संख्यातेषां न जानामि गता ब्रह्मस
नातनं ७८॥ जातेन तेन किं वक्ष्ये पुत्रेण हि मित्रं पिता न यच्छति जलस्यात्र प्रसृति
यः प्रकाशकैः ७९॥ प्रकाशकारव्या न मिदं श्रुणोति सदान्यचित्तोऽपि यदि प्रसंगात् प्र
काशरूपे परमात्मके पदे स्याति नूनं स्फुरसंघवं दितः ॥ ८०॥ ॥ इति श्री स्कंद पुराणे
तापी महात्म्ये प्रकाशक प्रभावो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १०॥ ॥ ॐ ॥
रुद्र उवाच ॥ तपत्या विभवं हस्वा गौतमस्य महात्मनः हस्त्राक्षमाला पतिता तीर्थं वै वाक्षमा
लिकं ॥ ११॥ अक्षमाला महातीर्थं पिंडं यच्छति यो नरः निरामय पदं यं तितत्तृणादस्य पूर्वजः
॥ १२॥ तिलोदकेन वै यत्र पितृणामक्षयगतिः ॥ गौतमेश्वरसन्निधौ तीर्थं वै वाक्षमालिके
करोति यश्चानमुदारसत्त्वः स देवयोगौतमस्य गपार्थं संपूज्यमानो दिवि देवद्वंदैः स ब्रह्म
लुप्त्यो भवती ह जंतुः ॥ १३॥ यत्रास्ति गौतमी वक्ष्ये महापातकनाशिनी ॥ गुप्तरूपं वक्ष्ये तत्र गौ
तमेश्वरसंज्ञितः ॥ १४॥ निरीक्ष्यते गौतमनाथं लिङ्गं निषेयगोदार्यसुताजले च ॥ पितृभ्यः समदृ

त्यच पिंडदानाद्भूमौ नरयो भवती ह जंतुः ॥ १५॥ ॥ इति श्री स्कंद पुराणे तापी महात्म्ये प्रकाश
क प्रभावो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १०॥ ॥ ॐ ॥
रुद्र उवाच ॥ करं कृपावनं वक्ष्ये तीर्थं राजमनुजमे ॥ तपत्या उत्तरे कूले जगती स च पूर्वतः
॥ १६॥ गौतमी संगमो वक्ष्ये महापापहरो नृणां ॥ पिंडदानात् पितृणां हि शाश्वतं पदमव्ययं
॥ १७॥ यत्र फलमतानां च मनुष्यापशुपक्षिणां ॥ कर्मयोगेनैव जायते षडानमकदाचन ॥ १८॥
अत्र वक्ष्ये गतो मोक्षं करं कोनादो मे न व ॥ विष्मना निहतो बत्सपुत्रा च त्रेण जिष्मना
॥ १९॥ चक्रतीर्थं ततो जातं गौतमेश्वरसंनिधौ ॥ तत्र स्नात्वा दिने मोक्षं फलं लभेत् ॥ २०॥
रुद्र उवाच ॥ नानेन सदृशं तीर्थं बत्सपुत्राय मिश्रतये ॥ स्नानमात्रात् स देहो न देहि देहवाच
भवति ॥ २१॥ रुद्र उवाच ॥ कश्चमत्र गतो मोक्षं करं कोदा न बाधमः ॥ तस्मिन्नेदं यमे सर्वं विष्म
नानिहतं कुर्य ॥ २२॥ रुद्र उवाच ॥ बत्सतीर्थं यदा विष्मर्षे शाखे प्राप्तवान्युरा ॥ चकार वास
राक्षं च याज्ञंगि गणक्रियां ॥ २३॥ दीक्षिते च हरौ जाति द्विजेऽपि परेषु च ॥ एतस्मिन्नेव का
ले च नादो भूद्रारूपो निशि ॥ २४॥ चक्रं पंचकं यत्तैव वक्ष्ये शादिभूधराः ॥ समुद्रां भसि

तापी०
२६०

मर्यादां हित्वा धावन्ति सर्वतः ॥१०॥ तं वच्छदर्शयामास रूपं चातीव भीषणं वर्द्धमानं निकामं
हितमिन्द्राजनसन्निभं ॥११॥ ततः संवर्षणो वच्छच्छद्विज्ञेपलांगलं सदैव सत्समादाय
ततो धावति सन्मुखं ॥१२॥ तमागतं तदा लोकादानं वपर्वतोपमं गोपाः सर्वे च नंदाद्याजिता
गमनतस्तथाः ॥१३॥ ततो गोपास्तदा भीता गताः शिवसन्निधौ रुन्निजेनष्टरुद्येदाः पतित्वा
वसुधातले ॥१४॥ समुत्थापिततः ह्यसोममोचासरसुदनं चक्रं स्फुरत्प्रभाज्जातं शत्रुभू
तं मरुद्विषां ॥१५॥ पलायमानस्य तदा करं को दानवाधमः गौतमसि गमेव स पृथग्भूत
शिरो भवत् ॥१६॥ नावत्यथ तिगा विदो महत्त्रेजोमये वपुः षडाननकरं कस्य गच्छतस्त
प्रतोदय ॥१७॥ तदा दीवि स्यायवान् ह्यसो सिधेव वासरं न बद्धुः करं कपावनं नाम नीचं
पापहरं परं ॥१८॥ करं केश्वरमा लोका को न मुच्येत बधनात् यत्र लिगमयो जातः करं को
दानवाधमः ॥१९॥ चित्रं ह्यस्य स मा लोका फाल्गुणो धूर्तिमाहनि पापिनोऽपि दिव्या
निविमुक्ताः क्षीयन्ति पातके ॥२०॥ फलं द्वादशयात्राणां काश्या हि स्नानं जं नृणां प्राक्कुने
धूर्तिमायां च भूतेश्वर निरीक्षणात् ॥२१॥ इति श्री स्कंद तापी प्रकाशक तीर्थं करं केश्वर तीर्थे ॥२२॥

राम०
२६०

रुद्र उवाच ॥ खं जनस्य मुनेर्वच्छ चाश्रमोऽयं पुरातनः तपत्या उन्नेरूले प्राणिनां मोक्षदा
यकः ॥१॥ करं कपावनात्तीर्थात् कृत्वा वच्छजनार्दनः प्राप्नोति श्रमो दौयत्र करं कवधका
रकं ॥२॥ खं जनस्य मुनेर्वच्छ कार्त्तिकेन वमीदिते मातृहृन् शान्तो भूत्वा पाति त्र
हस्यमौतनं ॥३॥ स्कंद उवाच ॥ करं कपावनं तीर्थात् खं जनस्य आश्रमे शुभे नश्यं वै प्रा
प्तवान् ह्यस्य सत्समा च द्रविस्तु रात्र ॥४॥ रुद्र उवाच ॥ मध्याह्न समये वत्स गोपगो
पी समावृत ॥ खं जनस्य मुनेर्ये चाश्रमे समप्रस्थितः ॥५॥ ततः स खं जनो वत्सद
ह्याशार्ङ्गिणामागतः अर्घ्यपाद्यं विधाया मुचकारातिथ्या पूजनं ॥६॥ तं प्राणम्य ततः
ह्यस्य मासीनं कुशविष्टोः सोऽप्यशिषं प्रदाया पुनस्तमीपमुपाविशत् ॥७॥ ततो वा
दीदृशं विप्रः कृतार्थो हं महीतके आश्रमोऽयं प्रविजोऽव्यत्यदां बुजरेणभिः ॥८॥ अ
परं प्रार्थयिष्यामि किंचिन्नाम भूतसुदन त्वया त्रसबलेनापि कर्त्तव्यं मम भोजनं ॥९॥
तथेत्यक्त्वा च तं ह्यसो द्विजं भक्तिः समचितं विनयानतः सर्वांगं प्राजलिस्तपदां सुजे
॥१०॥ ततो मुनिस्तमाधि सप्तमास्थाय षडानन संस्मरकामधेनुं तां सुरभूमिषु संस्थितां

तापी०
२९

॥११॥ स्मरणादागतातत्रकामधेनुःसुराकयात्र भोज्यंतुदिव्यमादापरंजनस्थवरा
श्रमे॥१२॥ ततस्समुत्तवाचत्पसहगोपैर्जनार्दनः भुनेत्तस्यपुरप्राप्तोवज्रकेतुर्महा
सुरः॥१३॥ गजरूपमहासूत्रंविधायगिरिसन्निभं वधमिच्छन्सहस्रस्यसबलस्यषड
नना॥१४॥ ततो गेपुगणाः सर्वहकायधसमन्विताः दृष्ट्वातापीतटं प्राप्तांगजारोहनी
लिप्तवः॥१५॥ केशवोऽप्यब्रवीद्विप्रं प्रांजलिं पुरतःस्थितं भक्तोहमत्रतेप्रीत्या किंचित्प्रा
प्तं यमां मुने॥१६॥ मुनिरुवाच॥ नचमेप्रार्थनीयंच किंचिदस्मिज नार्दन प्रसादाद्वा
नुदेहाया आस्मिन्तार्थे स्थितस्य च॥१७॥ परंतथापितेहस्मदिव्यरूपधरं वपुः॥१८॥
मिमीक्षितुंचात्र भूतिमुक्तिपलप्रदं॥१९॥ एतस्मिन्नेव काले च गोपास्त्रसमागताः॥
येगतास्त्रंगजदुष्टं गजारोहनीलिप्तया॥१९॥ विश्वरूपतथाहस्मो मुनये खंजनाय च
दर्शयामास विप्रयि क्षाणं ध्यात्वा समाधिना॥२०॥ विश्वरूपं हि हस्मस्य दृष्ट्वा गोपाः
सुविस्मिताः॥ मुनिर्वक्तुं न शक्नोति कृपां क्रो विधास्यति॥२१॥ हृष्टं त्वं स मुनिः प्राप न
हा योग समाधिना॥ दृष्टं च शश्वत रूपं निरंजनमनामयं॥२२॥ मुनिरुवाच॥ त्वमना

॥६॥

राम
२९

दिर्जगन्नाथज्ञानगम्यः पुरातनः॥ अप्रमेयो निराकारो विश्वरूपनमोस्तुते॥२३॥ पाणि
पादविहीनाय तुभ्यं विश्वात्मने नमः॥ नमो नित्याय रोडापनमो नताय वेधसे॥२४॥ नमो
आनंदरूपाय सर्वभूतात्मने नमः॥ संहारभैरवगन्नाथ विश्वरूपं जनार्दन॥२५॥ नोवा
यास्यति गोपाला निश्चयं प्राप्ता संशयं॥ एके समर्पिता भूमा वै कंदति दारुणं॥२६॥
एके पतंति संत्रस्ता विश्वरूप निरीक्षणात् ततस्तदुत वाच्यं मुनिना तेन संस्कृतं॥
रूप समाधिना भीमं दुर्निरीक्ष्यं हिमाद्रवैः॥२७॥ विज्ञायते न रूपेण हस्मसं छद्मना
गजं॥ दृष्ट्वा नीतं च गोपालैर्बज्रकेतुं महासुरं॥२८॥ ततो निरीक्षयामास क्रूरदृष्ट्या ज
नार्दनः॥ चिंतयन् चातयिष्यामि काराघातं नर्महागजं॥२९॥ विरुद्धं तं गजो दृष्ट्वा क्रान्ते
हमिति जीतयन् पातयामास दृष्ट्वा गोपां दृष्ट्वा स्थितांस्ततः॥३०॥ जगाम केशवं क्रुद्धः
पतंग इव पावकं॥ हस्मोपि च क्रमादाय षडस्य पश्यतो मुनेः॥३१॥ जघान लीलायाव
छज्ज्यं स्त्रिष्टेति दानवं॥ न तस्सदावो न यच्छगज रूपं विहाय तत्॥३२॥ दर्शयित्वा निजं
रूपं शीघ्रमेव पलायितः॥ तस्य दृष्ट्वा स वै विस्मर्ममोचाय जनार्दनः॥३३॥ क्षयास्यसिमयि

वे५

तापी०
२८

कुं देजल्पनेवंपुनः पुनः ततोप्यवस्थितो दैत्यः सन्मुखं केशवस्य च ॥ ३६ ॥ बभूव तत्र वैयु
इल्लसदानवयोर्महतः शास्त्रास्त्रैर्बहुभामुनैरादीपितदिगंतरं ॥ ३७ ॥ निहतश्चक्रघाते
न केशवेन महासुरः पतितः शुभुमे दैत्यः सपुष्प इव किंशुकः ॥ ३८ ॥ एवं निपातितो व
च केशवेन महासुरः सोऽपि भित्तिवारवैर्बिंबगतो मोक्षं न संशयः ॥ ३९ ॥ ततोऽभूद्वज्रके
त्वारयं लिंगमत्र षडाननं ॥ ४० ॥ हस्तेनाराधितं लिंगं महापातकनाशनं ॥ ४१ ॥ विजयं को
नवाप्नोति तस्य संवीक्षणादपि विधिना तत्समालोक्य मुच्यते भवपंजरान् ॥ ४२ ॥ भा
नवापापकर्मणो ये सदादां भिक्तास्ततः ॥ ४३ ॥ हस्ते जयं प्रोक्षो निहत्याशु महासुरं ॥ ४४ ॥
चक्रतीर्थं ततो जातं शिवतीर्थं दक्षिणे ॥ तत्र को न दिव्यातिपापात्मापि सदानः ॥ ४५ ॥
खं जनस्य मुनेः पार्श्वे संश्रामः शृणु पुत्रकं ॥ निहतोऽसौ सतः श्रेष्ठवज्रकैर्बुधैर्हतात्मना ॥ ४६ ॥
पुत्रः करं दैत्यस्य पितृघातात्समागतः ॥ तापीनटांगपातेन जातो रुद्रमयो हि
सः ॥ ४७ ॥ इत्युक्त्वा तं मुनिं विष्णुः प्रणिपत्य भूतेश्वरं ॥ दत्त्वा दानानि सर्वाणि साकृदपि
जनैर्विधौ ॥ ४८ ॥ न वम्यां कर्त्तिके मासि शुक्लपक्षे षडाननं ॥ खं जनेश्वरमा लोकस्य

राम
२८

तिपरमांगतिं ॥ ४९ ॥ खं जनेपि मुनिश्रेष्ठे गते देवे जनादिने ॥ विश्वरूपं यपुर्थो वृषदूर्मा
णि चकार सः ॥ ५० ॥ स्मरतो विश्वरूपं तं खं जनस्य महात्मनः षडाननं प्रसन्नोऽभूत्स्वयं
मेव सदा शिवः ॥ ५१ ॥ मुनिरुवाच ॥ पुत्रमेदेहि न गवान् सर्वशास्त्रविशारदा वेदोपनि
षदाधारं श्रद्धावंतं जितेन्द्रियं ॥ ५२ ॥ तथेत्थं क्त्वा तदारुद्रस्तपत्या उत्तरेतते ॥ सर्वदानत्र
संतस्थो पुनर्वाचानियंत्रितः ॥ ५३ ॥ ततो रुद्रप्रसादेन खं जनस्य महात्मनः ॥ गोकर्णा
ख्यमुने जातो कर्त्तिके नवमीदिने ॥ ५४ ॥ हस्ते पौराणिको रुद्रो बाल्मीकिस्तदनंतरं ॥ यु
गे ह्येपायने न्यासोऽङ्गोऽङ्गस्य कलेषु ॥ ५५ ॥ स्वयं स भगवान् रुद्रोऽङ्गारूपेण रासुतिः
धर्मप्रकाशयेत्यवलोकानां हितकाम्यया ॥ ५६ ॥ यः कर्त्तिके पश्यति वै न वम्यां श्रीखं जनेशं
विजयेश्वरं च स्वात्मा च लिंगं ह्यमानि मे भगवन्मासस्य भयं कदाचित् ॥ ५७ ॥ कर्त्तिके
पुनरेवैव वच्यते प्राज्ञं न दत्तं नानमात्रेण कर्त्तिके नवमीदिने ॥ ५८ ॥ अन्योपि
यः पश्यति पुत्रहीनः श्रीखं जनेशं सुतं किं नु नित्यं ॥ नापीतं प्राप्तमनोरथं भवेत्तद्वत्
तार्थं न नो न वम्यां ॥ ५९ ॥ न वम्यां कर्त्तिके मासे श्रवणस्थे निशक्ते दर्शनं खं जनेशं

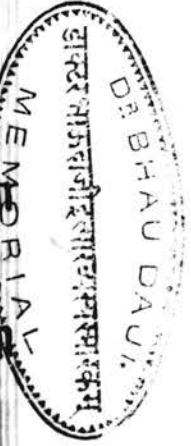
तापी०
२९

राम
२९

विशाकाक्षीकथं प्राप्ता निवेदये ॥९॥ नार्यवाच ॥ मतेपत्यौ निजं बालं विहाया असमा-
गता ॥ देवयोगात् सयं यातः किं करोमि च सांप्रतं ॥१०॥ बिलपंती तु तां दृष्ट्वा जगादा तुर-
संदरीं सर्व्वे ते हं करिष्यामि भाजानी ह्यन्यथा भ्रुने ॥११॥ विगृह्यतां तदविश्या निजमा-
लयमागता ॥ गीतं नृत्यं स्त्राभ्यासान्कारयामास नित्यशः ॥१२॥ ज्ञाता ततो निलावण्या
छाततोति बिलासिनी ॥ महेशालय रंगे च गीतं नृत्यं च कारह ॥१३॥ ततस्स बलिको वच्छवा-
मनोमनोयो भवत् ॥ सर्व्वद्वितं स्वस्वजनैर्जातः षोडशवार्षिकः ॥१४॥ पितृव्यं विन्नं शनैः प्राप्य
रूपेणाप्रतिभो नृवि ॥ अधीतं शास्त्रं मखिलं बलवान् बुद्धिः संयुतः ॥१५॥ व्यवसायमतिवि-
श्वक्त्रे पैत्र्यानुक्रमतस्मदा ॥ एकदा विदिशं प्राप्नो व्यष्टितो बडुभिर्दृतैः ॥१६॥ चित्रेयं विन्नं
मादाय बडुभिर्दृष्टं भैर्यत ॥ तत्रैव वनरूमौ च कोशोऽपि मुनिपुंगवः ॥१७॥ तेन सार्द्धं च मित्र-
त्वं वामनस्य दाक्षवत् ॥ प्राप्नो देवालयं वच्छददर्शं चंद्रिकां ततः ॥१८॥ नृत्यमानां मनोहा-
चतस्रैर्विन्नं ददौ बडु ॥ दत्त्वा विन्नं तदा प्रीनो गीतशास्त्रविशारदः ॥१९॥ तथा चावर्द्धितो नित्यं
नीतो वै निजमंदिरं चकार वामनो रात्रौ संबंधं वै तया सह ॥२०॥ प्रातः स्नात्वा समन्त्राय भु-

तापी०
३०

नेः पार्श्वसमागतः कपार्दे दाढनं चापि कोशेनैवाकरोन्मुनिः ॥ २१ ॥ वामन उवाच ॥ किम
र्थं कुरुषेनाशत्वमेमैत्री विलंघनं त्वदंघ्रिहालने भक्तिर्विहितास्ति महामुने ॥ २२ ॥
मुनिरुवाच ॥ न पापिष्टे मनेस्माकंधत्तेमैत्री कदाचन गच्छत्यंते मुखालोकवयंकूर्मो
न वामन ॥ २३ ॥ वामन उवाच ॥ किमद्य पातकं वने मया चास्मिन्पुरे मुने सर्वमेतद्यमा
ख्या हि दयां कृत्याममोपरि ॥ मुनिरुवाच ॥ चकार माहर्गुनं रात्रौ वधगतो भवान् ॥
अतएव न पश्यामि श्रुगं विप्रमुखं तव ॥ २४ ॥ विप्र उवाच ॥ अहं देवालयं प्राप्नोमया ह
ष्टा विलासिनी रात्रौ चतसृहे सुप्तः कस्मान्मातास्ति मे मुने ॥ २५ ॥ मुनिरुवाच ॥ गत्वानि
मेव तन्वंगीष्टं त्वं हि भवान् द्विज यदि मे वचने भ्रातिर्विद्यते तव चेत्तसि ॥ २६ ॥ रुद्र उवा
च ॥ भय एव ततो विप्रो वेश्यासामीप्यमभ्यगात् ततः पप्रच्छ तन्वंगीदत्वा वित्तं तदा
बद्ध ॥ २७ ॥ विप्र उवाच ॥ कदा प्रभृतिचात्रत्वं कस्माद्देश्यात्तमागता सर्वकथय चार्वंगी म
यिष्टं छतिसंप्रतं ॥ २८ ॥ चंद्रिकोवाच ॥ वाराणास्यासमुत्पन्ना कांता हं विष्णुशर्मणः
मृते पत्न्यौ समाख्याता समंगोपेन चात्र वै ॥ २९ ॥ सोपि मृत्युवशं प्राप्नोहं देवशर्मणं तदा ॥

राम
३०

सापि पुंस्त्वमापन्ना इमादास्यो वसंति हि ॥ ३१ ॥ इत्याकर्ण्य वचो वत्स सखे दो वामनो द्विजः क
स्मां गवद नोत्पथं निर्गतो गणिकालयात् ॥ ३२ ॥ तं गच्छमानं गणिका विधृत्य करेजगादा
श्रुवचो गभीरं ॥ कस्मादनाष्टस्य च मां प्रयासिष्टं समग्रं मम ज्ञानपूर्वं ॥ ३३ ॥ वामन उवा
च ॥ ममैव जननी त्वं हि पुत्रो हंतव वामनः ॥ चकार पातकं घोरं त्वत्संबंधोऽङ्गं हितम् ॥ ३४ ॥
गणिकोवाच ॥ ज्ञाता कस्योपदेशेन त्वया हं वद वामन ॥ अकस्माद्यदिदं कष्टं पापकर्मस
मुद्भवं ॥ ३५ ॥ वामन उवाच ॥ मित्रं मे वद विद्यते विद्यः स्वैव ज्ञानवान्मुनिः तेनाख्यातमिदं
सर्वं त्वत्पार्श्वे द्यापि संप्रतं ॥ ३६ ॥ वेद्योपि धर्मच निधाय चित्रं विमुच्य दासीर्निजजीविता
शां ॥ विचारयंति शुभकर्मभावं पार्श्वं मुने स्तेनसमं जगाम ॥ ३७ ॥ ता उभौ मुनिसाक्षी येव
दत्तापापसंकटात् ॥ ३८ ॥ त्रायस्वनो मुनिश्चेष्टज्ञानदृष्ट्या विलोक्य च ॥ ३९ ॥ आत्मदृष्ट्या
मुनिश्चेष्टं निरीक्ष्य भवपारगं ताभ्यां न स्य मुनेः पार्श्वे सुखं ररचितां चिन्ता ॥ ४० ॥ निजदे
हस्यनाशाय धोरपापप्रलस्य च मत्तयोर्दोषां कर्मनिरीक्ष्या मुनिपुंगवः पयोधानं पयि
त्यज्य जगाद वचनं तदा ॥ ४१ ॥ मुनिरुवाच ॥ मेरुमेखलपथं तापं चाशक्नोति विस्मृतामहा

अपि२

तापी०
३१

निरीक्षितातीर्थं दृष्टुमेकं न चापरं ॥४१॥ अस्ति सूर्योद्भवसिंधुस्तपतीनापपापहा गं
गाद्यास्सरितस्सर्वकलान्नाहं तिष्ठोडशी ॥४२॥ आदित्यदेहसंभूतानित्यसागरगामि
नी तीव्रपातकहंती च तामेव जनेभ्यो निभगां ॥४३॥ कुटिलांचमतिपरित्यजेत्कुरुते यो
मतिमीशचिंतने ॥ जननीनवरेस्थितोऽपि यो वै शिवशिवेति स जंतुस्तदीरयेत् ॥४४॥
वामन उवाच ॥ कस्मिन्तीर्थे च गच्छामि जनन्यासस्ति नो ह्यहं तीव्रपातकनाशाय समर्थ
तन्निवेदय ॥४५॥ मुनि उवाच ॥ ब्रह्मेश नैरवाकारं लिंगं च रूपं मोचनं वैशाखे मासि
संप्राप्ते कोनमुच्येद्गवार्णवात् ॥४६॥ तपत्याउत्तरे कूले महतीर्थं मिदं सुत ॥ मुच्यते यत्र
नोयेन प्रेतकृष्णोडशैरवा ॥४७॥ ततस्त्वामनोवत्ससमापद्य महांसुनि ॥ निर्दूतपात
को जातावेश्यया सह वामनः ॥४८॥ ततो निर्दूतपापेन त्किं गमारी पितृपुरा ॥ एकदा स्तिल
पिंडयो वैशाखौ रेवात्रय छति ॥ कुरुमेकोत्तरे तेन तारितं नृकापीवात् ॥४९॥ ये चापि व
ज्रविषयश्च जलाहताश्च व्यालेर्न ताश्च मनुजास्त्वग ॥ तिग्गताश्च येषां क्षिणो नरख
गास्त्वथ वायुभूतास्ते तत्पदं न हिविशंति दिवं प्रयांति ॥५०॥ इति श्री स्कंदपुराण

३४

राम
३१

पीर्महात्म्ये प्रकाशक ब्रह्मेश्वर प्रभावो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥११५॥ ॥३०३॥
स्कंद उवाच ॥ महात्म्यं जन्मसप्तम्यास्तपत्या ब्रह्मिणं कर ॥ कंदाजातार्कजा प्राहुः किं पुण्यं किं
फलं नृणां ॥१॥ रुद्र उवाच ॥ शिरसि स्थे दिवानाथे समुत्पत्त्यै चार्कं नंदिनी वासरे वछ
सप्तम्यां ब्रह्मतापोपशान्तये ॥२॥ महोत्सवस्तदा कार्यं स्तपत्या नंदहेतवे ॥ कार्यं गीतो
रणादिनी गीतदुं दुभिनिस्वने ॥३॥ जनागायति नृत्यं तिपुलिले हृतमंगलाः ॥ सपत्नी
कास्स पुत्राश्च सादं मित्रैश्च बंधुभिः ॥४॥ शिरसि स्थे दिवानाथे स्नात्वा कुंभं प्रयच्छति
तस्यानंत फलं वछ न तद्देव्यत्र पुत्रक ॥५॥ स्नात्वा हि ममयीं मूर्तिमादित्यस्य तथा सु
त ॥ संपूज्य विधिबन्धनं वाडवाय निवेदयेत् ॥६॥ सूर्यदेहेन मस्तुभ्यं नमः संवरणाप्रि
ये ॥ मार्तंडस्य पुने पुण्ये मम पापं वपोहय ॥७॥ एवं यस्साधयेद्दत्तसप्तमी व्रतमुत्तमं
तस्यानंत फलं प्रीतिं पितृणामक्षयगति ॥८॥ उपोष्य सप्तमीं वत्सरात्रौ कुर्याच्च जागदं
निश्चयेन महापापी सत्वरं देवसागरं ॥९॥ एकादशीं सहस्रं शिवरात्र्ययुतं स्य च उपो
ष्याप्नोति एतु पुण्यं तपत्या जन्मसप्तमी ॥१०॥ शिगुत्सवे नैव विंशतस्य वृथा जन्तः समस्तवः ॥

३५

तापी०
३२

प्रसंगेन नः कर्तव्यं तत्पत्न्या जन्मसमयी ॥ ११ ॥ कृतकृत्यो भवेज्जंतु रूपाद्यावाढसमयी ॥ १२ ॥
कष्टपरिभ्रष्टपितृणामन्तर्गतस्त्वामी ॥ १३ ॥ अहोरात्रं तु समयां यो दीपं कुरुते नरः ॥ जातिस्मर
त्त्वमाप्नोति ह्यपि पापरतस्सदा ॥ १४ ॥ निष्कामः कस्य ते यस्तु क्रोधपैशुन्यवर्जितः ॥ कष्टकोटिश
नैः सार्द्धं प्रयाति च परांगतिं ॥ १५ ॥ प्रकाशायां पुरावत्तव भूत्वा श्रयं मुक्तं ॥ वेश्याकंदलयास्त
दो यथा विप्रयथा विप्रः समुद्धृतः ॥ १६ ॥ स्वार्थेनैव कृतं तेनाषाढसमयापोषणं ॥ स्वयं गृध्रवदं
नैव तेन सार्द्धं दिवं ययौ ॥ १७ ॥ कदववा ॥ अविज्ञायकं शंभो कस्मात्स्वार्थवशात् ॥ उपोषि
ता दिवं ययौ तद्वरं तीव्रं दिवं पितः ॥ १८ ॥ रुद्र उवाच ॥ प्रकाशायां पुरावत्तव भूत्वा स मतो नाम वाडवः ॥ त
स्य पुत्रो भवत्सदो दुष्टबुद्धिश्च हिंसकः ॥ १९ ॥ सहिषिन्ना कलिं कृत्वा यथौ वैश्या गृहं सुतः ॥ वर्षैः
कृतिपयैरेव तदा वेश्यागमागतः ॥ २० ॥ पितरं च मृतं कृत्वा रुरोदाती वदुःखितः ॥ मातरं च न
या सार्द्धं शोचमानः पुनपुनः ॥ २१ ॥ पितृव्यं प्रार्थयामासु पौत्रं विजितदाघनं ॥ पितृयोपि जगा
दैर्न किंचिन्नास्तीति ते पितुः ॥ २२ ॥ अस्मदीयमिदं सर्वं गोमहिषादिकंधनं ॥ गृहं चैवास्मदी
यं च भूमिश्चास्माभिरार्जिता ॥ २३ ॥ इति वाचं समाकर्ण्य स दौर्बुद्धिस्तन्वितः ॥ महत्या च तदा

राम
३२

इति

भक्त्या पितृव्यस्याहुया बुधः ॥ २४ ॥ एकदा स पितृव्यस्तु प्रतियुक्तमुवाच तं ॥ कियत्पां
यत्समस्तमौ त्वंगं तवानस्मि साधुना ॥ २५ ॥ दृष्टं किंचित्पुत्रपाश्र्वयं भ्रमता पर्वते वने ॥
भोजयेय उवाच ॥ आश्चर्यमदृष्टं मया यिंधादिमूर्द्ध ॥ निसखास्ति तत्र यत्सोमे
मंदो नाम महाबलः ॥ २६ ॥ समे प्रत्युक्तो याति तत्र शब्दं प्रकुरुत ॥ विमाने मां समा रोष्य
दर्शयस्व मरावती ॥ २७ ॥ रंभो द्यापोषितास्तत्र नित्यं न न्यति हर्षिता ॥ वनं च नंदनं रम्यं
कल्पवृक्षैरलंकृतं ॥ २८ ॥ चरंति स्तेषु याचात्र विचित्राः कामधेनवः ॥ तथा च पर्वतं मेरुं
सौवर्णरत्नमंडितं ॥ २९ ॥ कौतुकानि विचित्राणि पक्षो दर्शयती व मे ॥ इति वाचं समा
कर्ण्य पितृव्यो मूढमानसः ॥ ३० ॥ गच्छत्वं आज्ञु पुत्राश्च यवो क्रमे प्रकुरु दर्शय ॥ ३१ ॥
भोजयेय उवाच ॥ मान्योस्ति नान्यो भवतो लुपिके ॥ पृथिवीतले माता त्वचपि तत्त्वं स्वां
धयामेन केचन ॥ ३२ ॥ असत्यं भवतामग्रे न हि ज्ञात्यामि सर्वदा ॥ विश्वासं च समुत्पाद्य
च नैस्सां त्वपुर्वकैः ॥ ३३ ॥ पितृव्येन समं प्राप्नोवत्सविंशत्यमूर्द्धनि ॥ पितृव्यं सजगादा
शुभ्रहिमे निधनं भवेत् ॥ विधायोर्द्धं तथा वाङ्मयं विंशति संख्याया ॥ ३४ ॥ ठक्तौ सौ भ्रातृ

पुत्रेण पितृव्योचलमूर्द्धनि सत्वरं मंदमंदेति रो रवीत्येकमानसः ॥ ३२ ॥ एकचित्ते लयं द
ह्यापितृव्यं भ्रातृनंदनः प्रक्षिप्य पातया मासपर्वतान् भ्रान्तिं हितं ॥ ३३ ॥ तत्क्षणां निध
नं प्राप्नोति त्रयस्वर्गं भूमिषु नमस्कृत्य च तन्नारीं जगाद वंपुरस्त्रितः ॥ ३४ ॥ निष्ठाना
मना तिया कन्या देवराजस्य वैशमनि विवाह्यतां पितृव्योपि सरे मे नंदने वने ॥ ३५ ॥ तस्या
प्रीतिकरो नित्यं मुहुर्नित्यं मक्षमः दीनत्वं मापतत्युत्रो पितृव्यस्य च सावधः ॥ ३६ ॥
स्वभ्रातृमदिरं प्राप्य वित्तं किंचित्प्रगृह्य सः संप्राप्तः सुदृक् सत्रतस्त्रैवो कुलसंकुले
४९॥ सतदा कन्याकां वप्रे ब्राह्मणास्पृशाननलोक्वेदतिवैतत्र किमेतन्न बलुध्यते
५०॥ पितृव्येन समं यात एका किंचि निवर्तितः कारणा किंचिदत्रास्त्रिभुजो बनिहोपि
वा ॥ ५१ ॥ कश्चिन्नो दातृदा कन्यामपवादयुतस्य च कांचिद्वेश्यासोपि सदा स्थापया
मासवैगटे ॥ ५२ ॥ विरय्यारं जितस्तां सपश्यन् सर्वत्र कंदलो विक्रीय गोक्ष्मं सर्वं वित्तं
भक्तं तया सह ॥ ५३ ॥ दिनैः कतिपयैस्तस्य वित्तनाशो भवत्तदा ततो जगाद वेश्यां समहा
प्रीतिसमन्वितः ॥ ५४ ॥ स्तदः कमळपत्राक्षी किंचिदेति निशामय नित्यं व्ययेन विलयं या

तिमेतुर्वरांगणैः ॥ ५५ ॥ अतो हं व्यवसायार्थं रत्नानां सप्तपंचकं गंतुमिच्छामि चार्वांगी गटे
वित्तं न विद्यते ॥ ५६ ॥ अर्थादर्थश्च साध्यते नैवार्थोर्थं विना कश्चित् तवालंकाररत्ना
निगृहीत्वा यामिकां चने ॥ ५७ ॥ आगतो हि गुणभूयः कारयामिनस शपः ॥ ५८ ॥ सासु
वर्गादिदौ वेश्या तस्य वाक्यैर्मनोहरैः गृहीत्वा प्रातरुत्थापययौ देशान्तरं सुतः ॥ ५९ ॥
तत्र स्तु स्वेकपासादं बुभुजे रत्नकांचनं स्वस्थानं तत्सयं वच्छभूयः प्राप्तो निजं पुरं
५९॥ आषाढस्य सिते पक्षे षष्ठ्यां चैव षडानन वेश्यापतितदा दृष्ट्वा स्त्रीयालंकारं व
र्जितं सा जगाद पुरस्त्रितानां यकिते तदा दुर्जितं ॥ ५३ ॥ स्तदवाच ॥ देशान्तराद्गुनप्रा
प्य रत्नानि विविधानि च मार्गं यावदहं प्राप्तो मत्साराण्ये महाभये तावन्नेच्छा
कुतः प्राप्ता तैर्हंतं तु धनं बहु ॥ ५४ ॥ सुहृदैस्तदितो हंच प्राप्नोः कष्टाच्चरसितः ॥ ५५ ॥ तदर्थं
आवित्तमेद्य किंचित्तेन कश्चिप्यसि मयि जीवति तन्वंगी भूषणानि सहस्रशः ॥ ५६ ॥
धार्यो हं सर्वदा चित्ते किंचित्तेन च चले क्षणे एव मुक्ताकरो द्वेश्यालंघनं सप्तमी दिने
ययाचेतत्सवर्गां स्वेष्टं द्वात्यर्थं दिनाधमे ददौ न सदिनोप्यस्यै समीपे नहि मे धनं

सप्तम्यादिवसेवृत्तस्याजातंचलं धनं सूदकोन्यत्रगत्वाचभ्यस्तत्रागमत्कृत
 द्वितीयेदिवसेप्राप्तेवितैः सूदसमन्वितैः संबोध्यभोजितावेश्यानुभवंविनंददाम्यसौ ॥
 ६१॥ दिनैः कृतिपथैरेवपरदारागमंततः तेनासौनिहतः पापीसूदोनामद्विजाधमः ॥
 ६२॥ जगामरौरवंघोरंस्त्वः प्रेतगणौहृतः चतुराशीतिविष्टास्तभ्राम्यतेशापयंत्रितः
 ६३॥ सूदालयविनाशार्थंराज्ञाहृताः प्रयोक्षितुः यावत्प्राप्तश्चतद्वारेवेश्ययाज्वालितं
 गृहं ॥ ६४॥ दग्धासावक्षिनावेश्यापंचत्वंप्राप्तपुत्रकं विधृत्ययमद्वैतेश्वनीतागच्छति
 यंत्रिता ॥ ६५॥ तावत्सूर्यस्यभवनाङ्गणास्सहस्रशोयकः शीघ्रविमानमादायसूर्यकोटि
 समप्रभं ॥ ६६॥ तेहृतायमद्वैताश्चभ्रमांगाहृतविक्रमाः मृन्कावेश्यांज्जंत्याश्रधर्मराज
 समीपतः ॥ ६७॥ गणावदंतितावेश्यांविमानंविशसुंदरीं निजकार्यवशेनापिसाधिता
 षाढसप्तमी ॥ ६८॥ वेश्यानांविनावेश्यामृन्कासूदविमानंनविशाम्यहं सोप्यग्रेयम
 इतेश्वनिरयेकपिपातितः ॥ ६९॥ यस्यानर्श्वशेनापिसाधिताषाढसप्तमी तंविमुच्यन
 गच्छामिस्सूर्यलोकेर्ब्रह्मसेवकाः ॥ ७०॥ ततस्सूर्यगणास्सर्ववेश्यासहपुत्रकं कंतीपाकेतु

राम
 ३४

ददृशुः क्षिप्यमाणं द्विजाधमं ॥ ७१॥ यौरवेचतदाप्राप्तोयमाद्विष्टस्तदाद्विजः हन्यमानंमहा
 घोरेर्यमद्वैतेर्नियंत्रितः ॥ ७२॥ गणानांकथयामासवाडवोर्यपतिर्मम गणौस्त्वंधनंछि
 त्वाविमानेसन्निवेशितः ॥ ७३॥ एतस्मिन्नेवकालेचह्यश्वतंत्रोमहाबलः प्रधानोधर्मराज
 स्यवृत्तोहृतैः समागतः ॥ ७४॥ जगादपुरतः स्थित्वाकथं पापीसमुद्धृतः ॥ ७५॥ गणाज्जुः ॥
 निजकार्यवशेनापिह्यनयाषाढसप्तमी ॥ उपोषिताप्रकाशायामृतायानिजवेशमनि ॥
 ७६॥ हृताज्जुः ॥ सदोषासौद्विंश्यातायातकीब्राह्मणांक्षुधं परदारमिगामीचस्वगोत्र
 वधकारकः ॥ ७७॥ हृतघ्नश्चाद्विलोकेचसदाविष्टासघातकः संतानंनभवेत्तस्यपरस्मि
 न्नगतिस्तथा ॥ ७८॥ नेछतिपितरस्तस्यपिंडदानंचनोदकं देवताहविरिछतिनैवगोत्रवधो
 यतात् ॥ ७९॥ हंतियोगोप्रजानांचैश्वर्यापबुधिसूयोनरः भवेत्कृमिस्सविष्टासुयावचंद्र
 दिवाक्रौ ॥ ८०॥ सूदोपिह्यहंतासौसदावेश्यारतस्तथा ॥ परदाराभिगामीचकथंयास्य
 र्बवेशमनि ॥ ८१॥ गणाज्जुः ॥ अनयावेश्याहृतायकृतसप्तमीव्रतं सूदस्त्वस्यार्द्धपुण्ये
 नयास्यतीतिसर्वकृत् ॥ ८२॥ व्याजेनछप्ननासंगत्सप्तमीयैरुपोषिता समद्वरंतिनेवध

तापी
३५

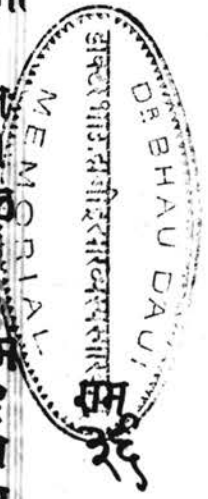
पितृपक्षेत्रसंस्थितान् ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा दत्तं स्तदं सवेशं सपेसेवकाः प्रभावेन च समम्या
आदित्यमवतंगताः ॥ १६ ॥ हुतावशोद्यमाजगन्ताः यंतु निजं जैनिजं शंक्रमानां प्रभा
वंचनपत्याषाढसंभवं ॥ १७ ॥ एवं प्रभावसमम्यामवाहः षडानन स्वकार्यं लघुर्नैल
त्वावेश्यार्कमवतंगता ॥ १८ ॥ वेष्टिता पूर्वजैः सवैः वत्सपक्षत्रयस्थितैः उपोषणो न स
मम्याः कोनमुच्येत पतकैः ॥ १९ ॥ पंचैव मन्त्रिका पिंडा नृत्वा तत्रैव वित्तसेतः ॥ २० ॥ कृपा लं
श्रयं चैव पूजयेत्पुष्पचंदनैः ॥ २१ ॥ ततो निवेदयेत्पापं जन्मावधिचयत्कृतं ॥ २२ ॥ सस्ये तेन च
चपापेन लिप्येत त्रषडानन ॥ २३ ॥ कर्मणामनसा वाचा पातकं यदुपाजितं ॥ २४ ॥ शृण्वन्तु सह
ताश्चाद्यैकैकपालममाश्रुभं ॥ २५ ॥ परां वादस्तद्व्यापस्त्रीहरणादिकं ॥ २६ ॥ यत्किंचित्पातकं
देवाजन्मावधिप्रयातं ॥ २७ ॥ तत्सर्वं नास्तीति तापी जन्मप्रभावतः ॥ २८ ॥ ॥ इति
श्रीस्कंदपुराणे तापिर्महात्म्ये तपती जन्मप्रभावो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ३३ ॥
रुद्र उवाच ॥ भीमेश्वरमिदं तीर्थं सर्वकामफलप्रदं ॥ अत्र वल्लभतार्थो भूत्पुत्रकामो हि
भीमकः ॥ १ ॥ स्कंद उवाच ॥ कथं स भीमको राजा विदभीयां च संस्थितः ॥ कथं मन्त्रसमाया

राम
३५

तो विस्मयो यं परो महान् ॥ २ ॥ शंकर उवाच ॥ पुरा भूद्भीमको नाम विदभीयां च पुत्रक रा
ज्यं च क्रेचसोत्पत्तिं सर्वदा धर्मवत्फल ॥ ३ ॥ पुत्रचिंता परो नित्यं श्रुशोचिप्रियया भूशं ॥ च
कारसबद्धं धर्मपुत्रकामो न राधिपः ॥ ४ ॥ न तस्यासीत्सुतो वत्सपूर्वकर्मविपाकतः ॥ एक
दासविचार्य श्रुत्वा तद्वान् पतिस्तदा ॥ ५ ॥ इष्टकिं गंसमभ्यर्च्य चकार नियमं नदा ॥ नोप
देशं विना तस्य प्राणवृत्तिर्मोदत ॥ ६ ॥ ततो निशीथसमये राजा चिंता परो भूशं ॥ उपदेशो
भवेदष्टस्वप्नेनापीतं तथा ॥ ७ ॥ कश्चिद्वक्तिः पुरस्थित्वा गच्छतापीतं नृप ॥ नथैव सेवमा
नस्य पुत्रकामस्य पार्थिव ॥ ८ ॥ प्रसादते जगद्वासी रुद्रशीघ्रं कश्चिच्छति ॥ ततः प्रभातस
मये भीमकः पुत्रकाम्यया ॥ ९ ॥ गतस्त्रापीतं वल्लभं दृष्ट्वा च द्विजपुंगवं ॥ चक्रे तपोत्ति श्रीं
सभीमकः पुत्रकाम्यया ॥ १० ॥ ततो रुद्रप्रसन्नो भूद्भीमकस्य महात्मनः ॥ ११ ॥ रुद्र उवाच ॥ तुष्टे
स्मितवसत्वेन वरं वरय सुव्रत ॥ दुर्लभं त्रिषु लोकेषु तत्ते दास्यामि सांप्रतं ॥ १२ ॥ नृप उवाच ॥
नहि मे नाशयस्ति चिदसाध्यं भवनत्रये ॥ देहि मे बहु संतानं पुत्रकन्यास्त्वनेकशः ॥ १३ ॥
रुद्र उवाच ॥ तव नास्ति महीपाल संतानं भुवनत्रये ॥ पुत्रत्रये सुता चैकाद्विजवाक्याद्विद्यति ॥ १४ ॥

तापी०
३६

इश्वर उवाच ॥ गच्छत्वप्रेरयिष्यामि पद्मके मुनिपुंगवं निश्चयात्तीर्थमेवेदं प्रयाति यदि मा
नवः ॥ १५॥ भीमैकादशीं चात्र प्रयातिसततं नरः स पुत्रवान्नवेत्येवं बंधुशोकं न पश्यति ॥
॥ १६॥ भीमकेन पुनाचात्र ह्येकादशां घडानन ॥ भीमकस्ततिं प्राप्नो भानुदेहा प्रभावतः
॥ १७॥ यः करोति नरोप्यत्र स नित्यं लभते नंदं ॥ १८॥ एकाशीं योत्र करोति मानवः घडास्थनी
मेश्वरनाथपार्श्वे स पुत्रपौत्रैश्च भवेत्कृतार्थो न बंधुशोकं समपीप्नुयात्सः ॥ १९॥ तपत्यात्र
त्तरे कूले याति भीमेश्वरं नरः विमुक्तस्सर्वपापेभ्यः प्राप्नुयाद्बहुसततिं ॥ २०॥ ॥ इति श्री
स्कंदपुराणे तापी महात्म्ये भीमेश्वरप्रभावो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १५६॥ ॥ ॥ ॥ ॥
रुद्र उवाच ॥ भीमेश्वरस्य महात्म्यं समस्तं मुनिपुंगवः समाकर्ण्य ह्यंतं सर्वं विस्मयं परमं
गतः ॥ १॥ भीमसेनो मतिचक्रैश्चैत्रमुनिपुंगवः कृताह्येकादशी चैकावर्जयित्वाद
कंतदा ॥ २॥ घडास्थं तपतीतीरे शिवतीर्थं घनाशने स्सूर्यराश्मिपरीतांगः सादयाम्येव
नंदनं ॥ ३॥ मुनय ऊचुः शिवतीर्थं तु कुत्रास्ति किं पुण्यं तत्र देहिनः एतत्संक्षेपतो ब्रू
हि किं देयं मुनिपुंगवः ॥ ४॥ गोकर्ण उवाच ॥ शिवतीर्थं तोर्यत्र लिंगत्वमुपजायते तप

त्यावत्तरे कूले भीमेश्वरधराग्रमे ॥ ६॥ नीरमध्ये महालिंगं सर्वदा त्रैवतिष्ठति समासाद्य न
रोप्यत्र ज्येष्ठे चैकादशीं दिने ॥ ७॥ कृत्तकौटिसहस्राणि हेमयोद्धरते नरः शिवतीर्थे स
कृद्धारितीर्थं सर्वमलापहं ॥ ८॥ निर्वाणं परमं यत्र प्राप्तवान् शंकरस्तथा ॥ मुनय ऊचुः ॥ ९॥
कस्मिन्काले महदेवो दृष्ट्वा तीर्थमिदं मुने निर्वाणं प्राप्तवान् कामं तं निवेदयत्संप्रतः ॥
गोकर्ण उवाच ॥ यदा द्वाक्षायणी नाम भूता दक्षाधरे पुरा ॥ न दालुको धरात्ताक्षो नि
र्वाणं प्राप्य शंकरः ॥ १०॥ विधौ स्यादक्षयं च देवान् विद्राव्य दूरतः क्रोधयत् क्रोमहादेव
कृत्तले भेन निर्वृतिं ॥ ११॥ पुनर्न वस्तदा जातः शिवतीर्थं तदुच्यते ॥ नानेन सदृशं ती
र्थं कृत्तपश्यति भूतले ॥ १२॥ परिभ्रम्य महीं सर्वां दीपानि विधानि च ॥ स्सूर्यदेहा समा
साद्य लेभे वा त्रैव निर्वृतिं ॥ १३॥ गच्छति तर्पितास्तु मिं पिंडैर्नैकेन पूर्वजाः ॥ पुनर्न वस
मालोक्य कामतुल्यं न संशयः ॥ १४॥ दंभेन कथं तेनापि यो नैत्र प्रसंगतः ॥ कृत्वा स्नानं ज
लं दत्वा पिहृणामन्त्रो भवेत् ॥ १५॥ ततोत्र भीमसेनोऽपि ज्येष्ठे मासि द्विजोत्तमाः उपो
ष्येकादशीं च त्रेनियमा मुदकं विना ॥ १६॥ भीमेश्वरस्ततो राजा स्वयमेव यद्विष्णुः देव

नापी०
३७

गमशोपिततः प्रेक्ष्यदौपद्यासहपांडवान् ॥१७॥ एकान्ते भीमसेनोपि शिवतीर्थे घनाश-
ने निराहारे निरुदकतवा सतपतीतटे ॥१८॥ एतस्मिन्नेव काले च पार्वती तं ददर्श ह तत-
स्तप्रेरयामास जयांच विजयांस्तथा ॥१९॥ ततो जया द्रुतं रूपं कृत्वा तत्र समागता विमु-
च्य केशान् क्रंदंती त्राहि वीर कृतं मम ॥२०॥ पुत्रं गृहीत्वा मेयाति वने च ॥ स्मिन्निशाचरी-
पतिर्मे निरुतः पूर्वपश्चात्तेन कृतो हतः ॥२१॥ अतो हं शरणांते द्युसंप्राप्ता पुत्रगर्दिनी ॥
त्राहि मां दीनवदनामनायां युवतीभिह ॥२२॥ निहत्य राक्षसं दुष्टं पुत्रसिद्ध्या प्रयुक्तमे-
वं हितं स्य विनाशाय समर्थो न्योनः कश्चन ॥२३॥ गवामर्थं ब्राह्मणार्थं स्त्रीणां यतित-
पस्विनां मरणं हितं तः श्लाघ्यं क्षत्रियस्य सदैव हि ॥२४॥ यो वृद्धां कुरुते वीरगो बालदि-
जयोषितां ॥ परैस्तपीड्यमानानां स च गच्छति रौरवं ॥२५॥ देवा ह्यनगृह्णति कथं तु
पितरस्तथा ॥ हन्यमानमुपेक्षेत यो नरः शरणागतः ॥२६॥ किं ते द्युतपसो वीर त्रेण-
नियमेन वा ॥ अस्मिन्नेव महाघोरे पीड्यमानां नरक्षमि ॥२७॥ किं ते द्युतपसो वीर त्रेण-
नुषा दुस्सहेन च ॥ स्वर्णपुंरैः शरैः किं ते यत्नरक्षसिमां वने ॥२८॥ किं ते पोभिर्महाघोरे

राम
३७

रक्षसैरपि संचितैः ॥ आष्टौ योगानवाप्नोति रक्षणां शरणागतां ॥२९॥ भीम उवाच ॥ काम-
क्रोधौ परित्यज्य कुतो हि सामयाधना ॥ तपत्यातत्रे कूले त्रिवतीर्थस्य सेवनं ॥३०॥ नाह-
मद्यकरिष्यामि बध्नतस्य दुरात्मनः ॥ गतिस्स फलतां याति चेकादश्यां महाप्रज्ञात् ॥३१॥
स्त्रिय उवाच ॥ दुर्योधन भयत्रस्ता ये भ्रमति वने वने ॥ पौरुषं तेषु कृष्णस्मना स्मिना स्मि-
मयोदितं ॥३२॥ हा किमया प्रार्थना च निष्कला च कृता त्वयि ॥ कृष्णकपश्यता दीना दौप-
दी सापतिव्रता ॥३३॥ दुःशासनेन वीरेण केशोष्णं लुप्य पातिता ॥ किं क्रीवस भामध्ये क्रुंद-
मानातिदारुणं ॥३४॥ निहत्य चरणाघाते स्तेषु किं नाम पौरुषं ॥ प्राणा सरक्षणायां य-
हित्वाराज्यं वने स्थिता ॥३५॥ इति निश्चयस्य सा बाळा निगदंति पुनः पुनः ॥ राक्षसो मोचयत्वं
मे पुत्रं राहोरिवोदुपं ॥३६॥ भीमसेन उवाच ॥ यत्र भीमेश्वरस्य च यत्र राजा फधिष्ठिरः नि-
हत्य राक्षसं पुत्रं सते दास्यति निश्चितं ॥३७॥ इति ज्ञात्यतिभीमे च दयं कृतवचो यदा ॥ तावज्ज-
विजया प्राप्ता दौपद्या रूपधारिणी ॥३८॥ कर्त्तव्यंति भीमभीमेति कानां साकारतस्विना ॥ ब्रा-
ह्मणपाण्डवान्सर्वा हृद्वारो दीक्षसत्वरं ॥३९॥ नीता दुर्योधनादिष्टा त्राहीति कुरु पौरुषं

पा३

तापी०
३८

पीत्वा जलं दृढो भूत्वा भक्तावन्यप्लानि च ॥४०॥ त्वन्काव्रतं महाबाहो भीमाद्यकृत्तपौर
षं ततस्स पाण्डवो विप्रानि श्वसन्निवपन्नाः ॥४१॥ आश्वास्य द्रौपदी वीरः सिंहनादं मुमो
च वै विधाय द्रौपदीं चाग्नेनादैस्संपरयत्नतः ॥४२॥ अतीव यातिसंछद्मो मार्त्तण्ड इव संवृतो
ततस्ते पाण्डवा विप्राश्च त्वाभीमखाम् महत् ॥४३॥ विस्मयं परमं प्राप्य द्रौपद्या सह पाण्डवाः
आगताश्च ततो दृष्ट्वा द्रौपद्या सहितान् परान् ॥४४॥ दृष्ट्वा चांतर्दधे विप्रा द्रौपदीं रूपधा
रिणीं ॥ ततो भीमोऽपि संछद्मो दृष्ट्वा विघ्नं व्रतस्य च ॥४५॥ दधारं चापरां हस्ते कवतीं संभ्रमा
चितां ॥ ततो जयानिजं रूपं दर्शयामास सा तदा ॥४६॥ तुष्टो स्मितवसत्वेन वरं श्रुत्वा यमिष्ठ
सि ॥ न ते रत्नांगणोक्तापि समो भूविभूविष्यति ॥४७॥ परिपूर्णा व्रतो भूयः सत्परा उपमया
प्राप्तिः ॥४८॥ भीम उवाच ॥ वरं यं प्रार्थयिष्यामि तन्नेहि मम सांप्रतं ॥ अस्मिन्नर्थे सदा स्तेयं सा
धुनां फलहेतवे ॥४९॥ ततो जीमिधानेयं भूयः सैवात्र चंडिका ॥ भक्तिं भक्तिं प्रदां प्रसां ज्येष्ठे
च विस्मवासरे ॥५०॥ ततस्ते पाण्डवास्सर्वे भीमं दृष्ट्वा तितृप्ततः ॥ अतसंयमयत्तस्य किमेतद्
न चेष्टितं ॥५१॥ कथयामास भीमोऽपि वृतांतं मखिलं दांते ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा सर्वे ते पंडुनंदनाः ॥

राम
३८

प्रातः पिंडार्थं मानिन्युः कंदमूलफलादिकं ॥५३॥ ततस्नात्वा ददुः पिंडानुद्दिश्य निजं पूर्वजा
न ॥ तैस्तैस्तदा पिंडदानैः प्रणिताः सर्वं पूर्वजान् ॥५४॥ आवाहितैः दिव्यैस्सूत्रभीमसेनः
प्रशंसितैः कुरुजनां यत्तं राजन् प्रणिताः सर्वे देवताः ॥५५॥ तत्र वै पिंडदानेन प्राप्तास्ते
पदमव्ययं ॥ अत्र पिंडान्नदानैश्च पूर्वजायां तिसृतिं ॥५६॥ रुद्र उवाच ॥ महाक्षेत्रमिदं
वत्कश्यपश्चमहात्मनः ॥ तपश्चक्रैरगादौ च स्वष्टुकामोऽत्र कश्यपः ॥५७॥ तीर्थानि वत्स
सर्वाणि तेषां सर्वाः सरिद्धराः ॥ शिवतीर्थं प्रकुर्वन्तीत्याषाढे सेवन्तदा ॥५८॥ देवतामुन
यः सर्वं कुर्वन्ति शिवकोष्ठके ॥ यत्र प्रेतशिलावत्सतत्र चास्ति शिवद्वयं ॥५९॥ तपत्याउन्न
रे कूले मुच्यंते सर्वमानुषाः ॥ प्रेता यत्र विभूयंते तिलतंडुलमोक्षपात्ता ॥६०॥ वैशंपयैव च
त्रयोदश्यां विशेषाद् विवासरे ॥ किं गयं पिंडदानेन किं गयामरगोन च ॥६१॥ यगादौ स्ना
नमेकं हियः करोतीह मानवाः ॥ तस्यानंतं फलं प्रोक्तं सूर्यपर्वसमुद्भवं ॥६२॥ रुद्र उवाच
॥ कृत्यांसेवां यथाशक्त्या कश्यपेन महात्मना ॥ देवतामुनयः स्तृष्ट्वा स्नानमाचक्ष्वशं कर
॥६३॥ रुद्र उवाच ॥ नामुना सदृशं तीर्थं दृष्ट्विद्यां भोगमोक्षदं नपत्याउन्नरे कूले भक्तिदा

ताप ३९

रमिवाद्यंतं ॥६३॥ अस्मिन्तीर्षजगत्त्रयकश्यपोन्यवसेच्चिरं वसतेतपतीतीरेमहायोग
समाधिना ॥६४॥ कल्यांतेसंहतेसर्वनिशायां ब्रह्मणोपिवा कल्यादौसजजागारक
श्यपोमुनिसत्तमः ॥६५॥ ततस्तस्याभवच्चिंतास्त्रष्टुन्देवान्तरान्दधीन् आचरन्नापती
तीरेकश्यपश्चतपोमहत् ॥६६॥ ततःकश्यपदेहाच्चनिःस्ततोभगवान्हरः त्रिनेत्रोसौद
शभृजःकल्यांताग्निसमप्रभः ॥६७॥ तंजगादमुनिःश्रेष्ठपुरुषंपुरतःस्थितं करालवद
नरोदंस्त्रष्टिसहारकारकं ॥६८॥ कश्यपउवाच ॥ ममदेहादिनिष्क्रान्तःकृत्स्नकालानल
प्रभः ॥ कथयस्वमहावीरस्त्रष्टुकाम्यस्यमेधुना ॥६९॥ रुद्रउवाच ॥ संहत्याश्रुजगत्सर्वं
त्रैलोक्यसचराचरं ॥ प्राविशेषपुराहंचयमवृत्तिगणाधिकः ॥७०॥ तच्छ्रुत्वावचनं ब्रह्मा
रोडभविष्यशान्तये ॥ तत्रैवस्थापयामासमत्काहंकरालक्षणां ॥७१॥ रुद्रउवाच ॥ शिव
तीर्थंतनोजातंतपस्तेपेपरंहरः शिवतीर्थमहापुण्यंसर्वपापहरंपरं ॥७२॥ अनेनसह
शांपुण्यंशुशिव्यानेववर्तते गृह्णन्तिपुत्रपिण्डान्नप्रत्यक्षंयत्रपूर्वजाः ॥७३॥ शिवकुंड
स्यसामिष्येब्रह्मणामुत्तिकामतःकृत्वास्नानंमहाभागचक्रेतत्रसमुद्भवः ॥७४॥

राम ३९

होपिहापरेवच्छ्रुत्वागंगान्महात्मनः महात्म्यमद्भुतंपश्चाच्चक्रेविस्मस्तपोमहत् ॥७५॥
कुलकोटिसमुद्भूतबलदेवसमंहरिः देवकाश्वयशोदायास्तक्षणादन्तर्णोभवत् ॥७६॥
रुद्रउवाच ॥ आश्रुत्यंपरमंतत्रमयादृष्टंषडानन तदहंकथयिष्यामिशशिकुंडेधना
शने ॥७७॥ पुरापिंगलर्कनापिपुष्पदंतोमहीपतिःकुलकोटिशतैसाद्विस्मोर्नाम्नासमु
द्भूतः ॥७८॥ पिंडदानान्नदानैश्चविनातीर्थावगाहनैः सत्यसत्यमहाभागनामोच्चारत्स
मुद्भूतः ॥७९॥ रुद्रउवाच ॥ पुष्पदंतोन्टपःकोसौकथमत्रविवालयो कथंपिंगलवेनात्र
नामोच्चारयामुद्भूतः ॥८०॥ रुद्रउवाच ॥ वाराणस्यांयदावत्सपुष्पदंतोमहीपतिः बन्धु
पापकर्मसौवंशेकाशीश्वरस्यच ॥८१॥ रूपयेवनसंपन्नसतनंकामलपटः परदारितः
कामीपापिभिःपरिवेष्टितः ॥८२॥ तस्यधात्रीसुतोवत्सनाम्नापिंगलकोस्त्रियः परदारा
चलान्यापीनयतिस्मद्विजन्मनां ॥८३॥ अन्तेजानामपितथाक्षत्रियाणांषडानन वणि
जंकन्यकावत्सतस्यचांतःपुरेसदा ॥८४॥ अन्यक्रमक्रियावत्तस्यराष्ट्रेप्रवर्तते अति
पापरतो नित्यं परदारैर्घुनंपटः ॥८५॥ तासांवक्षस्मुक्त्रेषुलोखदृष्टिस्तथासु तासांमध्य

गतः पापीसपौमध्रमाधवीं ॥८८॥ तदामहाबलोदुष्टेगीतवाद्यरतसदा ॥ इरदेशाच्छ
मायातिरूपयोवनसंयुतः ॥८९॥ योषिह्वावाणगीतज्ञास्ममीपेतस्यकामिनः ॥ धर्मार्थो
पीडयामासकाम्याधिक्यान्नसंशयः ॥९०॥ कामांधस्यपतेर्जुतोकार्यकार्यक्रियाकृ
तः ॥ एकदासन्तपोवत्ससंप्राप्तेमासिमाधवे ॥९१॥ जगामखेटकैसैन्यैः स्त्रीद्वंदैः परिवो
रितः ॥ क्रीडाप्येतस्यकामिन्योयातिशृंगारशोभितः ॥९२॥ मुग्धामध्याप्रगल्भाचगीतन
त्यविशारदः ॥ चंदनानिददौतासांविविधाः कुसुमस्त्रजाः ॥९३॥ संप्राप्तोभिक्तभिह्वीभि
र्लिङ्गाः क्रीडन्तिनिर्झरं ॥ प्रत्यासन्नौमहादेव्यामहादेवस्यचैवहि ॥९४॥ एकासत्तस्यमि
हस्यभिह्वीचातीवशोभना ॥ तथातुल्यासुरूपेणापार्श्वेनास्तिमहीपतेः ॥९५॥ तस्यराज्ञो
पतदृष्टिस्तस्यावक्षसिनेत्रयोः ॥ ततस्तांकामयामासमानिनः कामिनोभनः ॥९६॥ ततः
सभ्यपतिर्वत्सकरोत्कर्मभ्रष्टाश्चतत् ॥ निहत्यसबलंभिलंतांचजग्राहसिंहली ॥९७॥ तथा
सहवनेतत्रसदौराजाप्रीतिसंयुतः ॥ सर्वासांयोषितांमध्येदर्शनंप्रेमचधिकं ॥९८॥ प
दराज्ञींचतांदृष्ट्वासिंहल्यांप्रेमनत्परं ॥ उपायंचितयाभासतद्वधायस्वचेतसि ॥९९॥ नि

विंशवसनेतत्रतयासहमहीपतिः ॥ रजनींतांततः प्राप्तस्समादायचसिंहली ॥१००॥ ततो
हेमप्रभानामपदराज्ञींचडाननराज्ञस्तांबूलमध्यस्थंविषहालाहलंददौ ॥१०१॥ तत्प्राणा
देवपंचत्वंजातंतस्यदुरात्मनः ॥ पापक्षयस्वरूपंतमेनेलोकस्तदासुतः ॥१०२॥ ततःपिंग
लकोवत्सधात्रीपुत्रौमहाबलः ॥ अवागम्यचवृत्तांतराज्ञः पंचत्वसंभवं ॥१०३॥ निहत्य
पदराज्ञींतांपापात्मापिंगलस्तदा ॥ आदायसचतीभीह्वीजगामविषयांतरं ॥१०४॥ राजा
पिबुधुजेवत्सनरकाश्चततः ॥ कलकोटिशतैः सार्द्धंपदराज्ञीतथैवच ॥१०५॥ सर्व
षान्नरकाणांचमध्यरेषांतरौरवः ॥ तत्रागच्छयवेष्टवेष्टितः कलकोटिमिः ॥१०६॥ एत
स्मिन्नेवकालेचवत्सपिंगलकस्तदा ॥ आदायसचतांभीह्वीप्राप्तस्त्रापीमहावने ॥१०७॥ अ
तिष्ठत्सवनेरौद्रकवेष्टोयातिभीषणः ॥ भिल्लेवयवतीदृष्ट्वास्सवेषांभीषणान्चितां
॥१०८॥ शयत्काप्रेरयामासभिह्वानांचशतत्रयं ॥ निहत्यपुरुषंचेनंशीघ्रमानयचस्त्रि
यं ॥१०९॥ यावज्जुंतितेभिह्वः पार्श्वेपिंगलकस्तदा ॥ ज्ञात्वापिंगलकंतत्रभिह्वीमुक्त्वा
महावने ॥११०॥ एकेभिह्वीसमादायपार्श्वेभिह्वपतेर्गताः ॥ अपरेनैवमुमुक्षुविस्वस्तमपिपिंगलं ॥१११॥

यतःपिंगलकोवसंप्राप्तस्तपतीतं॥आषाढीपौर्णिमास्यांचत्रिवकुंडेधनाशने॥१०॥
मिष्टास्तेनैवमुमुचुः॥पृष्ठतोत्रषडानन॥अग्रेपूर्णजलांवापीदृष्ट्वापिंगलकस्तदा॥
॥११॥निश्चयान्मरणांतत्रक्षात्रधर्मेणपुत्रकं॥तस्युत्पन्ननदीतीरेशत्रवःशस्त्रसंयु-
नाः॥१२॥तस्मिन्क्षणेमहाराजपुष्पदंतोपिसंस्मृतः॥यावत्पिंगलकःशस्त्रंविधृत्योर्ध्व-
स्मपश्यति॥१३॥तावत्सोपश्यदाकाशेविमानेस्थितंनभः॥पुष्पदंतोमहाराजतत्र
शत्रुनिदर्शनात्॥१४॥नामोच्चारवशान्मुक्तो गौरवात्प्रहर्षपूर्वजैः॥कुलकोटिशतैःसा-
र्द्धंपुष्पदंतोमहीपतिः॥१५॥नामोच्चारवशाद्दृष्टपदं प्राप्तो निरामयं॥पापीपिंगलकःप-
श्चाद्विवकुंडेषडानन॥१६॥सत्यरंनिहतोभिष्टैःखड्गतोमरपट्टिशैः॥हत्वापिंगलकं
भिक्षुं गृहीत्याचास्यमस्तकं॥१७॥देहंतं पातयित्वा तु पर्यर्द्धं दर्शनं हतवे॥विमानं धरमा-
स्थाय देवदत्तेन वै सह॥१८॥याति पिंगलको नाम त्रिवकुंडे गपतनात्॥आगताय म-
इताश्च देवदत्ताश्च तत्कृते॥१९॥धर्मराजसमीपे च पश्यतां तु दिवौ कृसां॥२०॥किं करु-
॥अयुक्तं स्वल्पपुण्येपि महापापी च पिंगलः॥देवदत्तकथं पसि गृहीत्या त्रिदिवं प्रति॥२१॥

२१॥देवदत्त उवाच॥छद्मना देभते वापि देवा द्वाय प्रसंगतः॥त्रिवकुंडे मृता वापि प्रया-
तः पदमययं॥किं करु उवाच॥२२॥सर्वेषामेव चांगानामुत्तमांगं शितं स्मृतं॥तद्गृहीत्वा
गताभीष्टा कथं यास्यति तत्पदं॥२३॥देवदत्त उवाच॥नखलोन्मनिपतिन नामोच्चा-
रवशात्तथा॥प्रयातं पातकी नाथं देहपातात्कथं तु वै॥२४॥पश्यतां किं करायां च यम-
स्य पश्यतस्त्रयं॥प्राप्तः पिंगलको नाकं शिवतीर्थं प्रभावतः॥२५॥अनेन सह शतीर्थं पृ-
थिव्या नैव विद्यते॥नामोच्चारवशात्सुतुः कुलकोटि समुदरेत्॥२६॥शिवतीर्थं सह द्वा रीयो-
वैपिवतिमानवः॥लिंगानितस्य जायते ह्यष्टांगेषुपि निश्चयः॥२७॥वेदारे वज्रं तेलिगं चै-
त्रं यत्र प्रतिष्ठति॥अर्द्धपात्राकृतं पुण्यं नृणां भवति सर्वदा॥२८॥पद्मरागमतिं तु त्यजि-
गं वैपिं जगत्कृतिः॥२९॥आषाढमासे रविपूरणिमास्यां शिवांतिष्ठेयश्च ददाति पीडनं॥
गया त्रिपिंडस्य सहस्रं फलं प्राप्नोत्यवश्यं फलमत्र पुत्रं॥३०॥अत्रांबुदानेन चिरं वसे-
दैविहाय देहं मकरध्वजारेः॥लोकेशपंचास्यलसन्निवेशे देवो धिको धाम निराहृतश्च
३१॥पुष्पदंतोपिराजा सौ दृष्ट्वा तीर्थात्यसंभयं॥प्रभावमानुदेहायाः सययौ त्रिदिवं प्रति॥३२॥

DR. BHADRAJI
MEMORANDUM
DR. BHADRAJI

चक्रश्रुत्यमइतास्तत्त्वर्ग्यातिमहापतेः वैदेवंपुष्पादंतेन तदासतपतीतदे देवत्वंसु
 लनेवत्सवितीर्थप्रभावतः तदाप्रभृतिराजासौपूजांप्रापदिवौक्सां
 श्रीस्तदपुराणोतापीमाहात्म्यादिवतीर्थप्रभावोनामससदशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
 ततोभूपस्तपस्त्रेपेस्त्रधु कामप्रजापतिः तस्यदेहादिनिष्क्रान्तोविष्णु
 श्रुतधरोमहान् ॥ १२ ॥ तंजगादमुनिश्रेष्ठकश्यपः प्रीतिसंयुतः दृष्ट्वाप्रसन्नवदनंचतु
 र्भुजमरिंदमं ॥ १३ ॥ कश्यपउवाच ॥ कस्त्वंचपीनोन्नतमेघतुल्यः सशंखचक्रासिगदा
 न्वितोसि समभ्युयानः परितोदिगंताद्भुजैश्चतुर्भिः पुरुषोऽधुनाभवान् ॥ १४ ॥ तस्मै
 उवाच ॥ स्मृतः किमर्थंभवताविधेहंशांघ्रिसमादेशयनाश्रकार्यं नृष्टोसिदेवारि
 विनाशकालेयदुष्करं संप्रति साधयामि ॥ १५ ॥ कश्यपउवाच ॥ सांप्रतस्वष्टुमिथानि
 मुनीन्देवान्स्तरान्निहतान् रक्षान्वयाविधातयाजगतोस्यजगन्मयः ॥ १६ ॥ तथेत्यक्त्वा
 ततोविष्णुर्मुक्त्वाचक्रायधानिच चकारसवनं वष्टुचक्रतीर्थस्यचाच्यत ॥ १७ ॥ चक्र
 तीर्थेनरस्मात्त्वानभ्यस्तनपोभवेत् मनोनबाध्यतेतस्यकदाचिद्विष्णुमाययौ ॥ १८ ॥

तापी०
४९

सम
४९

आषाढेयोनरत्नानंचक्रतीर्थेकरोतिच सनवेत्कस्मत्तुल्यस्तनिश्चयादरिवासरे ॥ १९ ॥
 यत्सपद्मं किंतंविष्णोस्त्वाह्नाद्विष्णुपदंतथा लक्ष्मीपदंतथाषाढेमुच्यतेतत्रमानकः ॥
 २० ॥ लक्ष्मीश्चकामधेनुश्चसंप्राप्तिसहविष्मना मोनतत्रदिवंयातिततःपीत्वासकृजु
 लं ॥ २१ ॥ अभ्यर्चयद्विष्णुपदंमनुष्य आषाढमासेहरिवासरेचददातिकुंभंसजलंरत्नं
 सयातिगोविंदपुरींरुतांशः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाविष्णुपदंमर्त्य आषाढेहरिवासरेकुम्भकोटि
 समुद्रतःलीयतेपरमेपदे ॥ २३ ॥ गयाद्वादशयात्राभिः पिहगांधागतिर्भवेत् पिंडान्नेन
 महाभागदत्तेनाषाढमासितत्र ॥ २४ ॥ प्रियंतेपूर्वजास्तेषांश्रद्धयातीर्थंसेवनात् स्ना
 नेनपिंडदानेनसमम्यारविवासरे ॥ २५ ॥ किंजल्यितेनबहुनाकिंतीर्थविविधैरपि
 ह्युत्तार्यजायतेनत्रस्याषाढस्नानतो नरः ॥ २६ ॥ ददातिपिंडमेतुंयोविश्रान्तः कृत्वाविष्टरे
 नगर्भपुनरायातिभवचक्रेसर्व्वजः ॥ २७ ॥ वसतेत्रिगयातीर्थंत्रिभिर्देवैर्निषेवितं अज
 विष्णुमहेष्वाद्याहृतार्थामोक्षदायकं ॥ २८ ॥ पूर्वतश्चक्रतीर्थंशंखतीर्थंअपश्चिमे
 शिक्तीर्थंमहापुण्यमाषाढेपूर्णिमाहनि ॥ २९ ॥ यत्रलिङ्गाचिताभूमिपाषाणांलिङ्गसंभवाः

तापी०
४३

तत्र स्नानान्नसंदेहो मुच्यते गर्भसंक्रातः ॥१९॥ नास्ति नास्ति महाभाग तीर्थं च त्रिगयास
मं ब्रह्महा गुरुघाती च मित्रभार्यातिथो नरः ॥२०॥ जायते स्नानमात्रेण निश्चयान्मुक्तपात
कः नरश्चाषाढमासे तु कल्पकोटिशतावधि ॥२१॥ स ह्यस्मत्तुल्यो भवति निश्चयद्विस्मये
दिने ॥२२॥ करोति यो जागरणं च योगं दानानि गोहेममहीमुखानि स्वर्णपात्राणि प्लवका
निकुंभं दत्वा ह्युत्तमार्थं दिवंप्रयाति ॥२३॥ य एक वासास्स वनं करोति सत्यादपत्यं सहस्रं
तयो च पुत्रान्वितः पुत्रविवर्जितोऽपि ह्युत्तमार्थं दत्वा पुत्राणि मास्य ॥२४॥ इति श्री
स्कंदपुराणे तापीमाहात्म्ये प्रकाशकृतीर्थचक्रतीर्थप्रभावो नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥२५॥
रुद्र उवाच ॥ ततो ब्रह्मा तपस्त्रेपेभ्य एवात्र पुत्रक कर्तुं कामो महाप्राज्ञः पुरा देवा लुरा
नृजघात ॥१॥ तस्य देहाद्विनिष्क्रांतो दक्षो नाम महाभुनिः जगाद स इदं वाक्यं ब्रह्मणः
पुरतस्स्थितः ॥२॥ किमर्थं संसृजतो नाथ तद्वादेशाय सांप्रतं देवस्य ह्यसहायार्थं साहाय्यं
कुरु ममुने ॥३॥ इत्वा च विधिवच्चामियया चेक्य काशतं अमिकुंडाद्विनिष्क्रांतं तदा
कन्याशतं सुतः ॥४॥ सददौषदं मुनीन्द्राय ब्रह्मणो कश्यपाय च अदितिश्चादिति कूटू

राम
४३

र्निकशा विधिनितादनु ॥५॥ ततो विनिर्मिता वष्टा षडेता देवयोनयः ततश्च पूर्णकामेन क
श्यपेन महीतले ॥६॥ सर्वकामप्रदा संसां निर्मिता काश्यपी सखि काश्यपी संगमे वष्टा
गादौ सवनं नरः ॥७॥ करोति पापकर्मापि याति मोक्षं न संशयः ॥८॥ यश्चाक्षि शं पश्यति
काश्यपेशं स काश्यपी संगमवारिप्तः स ब्रह्म तुल्यो भवतीति जंतुर्विलीयते तेन तपस्य ह
द्यिः ॥९॥ कश्यपी संगमे वक्ष्ये हतानि धनं गताः ते याति परमं धाम ते ज्ञोऽयमिदं गंतं
॥१०॥ योगयोगाग्नी संयोगै र्था गतिं याति वै नराः अमुरव्यसेवनाद्वत्स काश्यपी संगमस्य
च ॥११॥ यदि कथमपि देवान् तत्र तीर्थं हंसां पतति तपतीतीरे वा स्ति रवंडं षडास्य दिनकुरु वि
धुर्विबाभ्यंतरा यं विधाय ब्रजति यतिगणानां मध्यगम्य पदंसः ॥१२॥ इति श्रीस्कंद
पुराणे तापीमाहात्म्ये प्रकाशकृते त्रिकाश्यपीसंगमप्रभावो नाम एकोनविंशोऽध्यायः
रुद्र उवाच ॥ काश्यपेशादशेषानि विद्यते क्षरशंकरः यस्य संदर्शनादेव मुच्यते पातकैर्नरः
॥१॥ तत्र ह्यस्मोपदेशेन ह्यक्षरेण महात्मना आरध्य शंकरं बह्वं मुनो वात्र ब्रह्मवरे
क्षपक्षे सदा षाढे पुत्रात्र हरिवासे मुच्यते पातकैर्जंतुश्चाक्षरे श्वरदर्शनात् ॥३॥ इति श्री

तापी०
४४

स्कंदपुराणेतापीमहात्म्ये अक्षरश्वरप्रभावोत्तानविशतिरध्यायः ॥ २० ॥
रुद्र उवाच ॥ सर्वतः शिवतीर्थं त्रीर्थं दक्षप्रजापतेः शताश्वमेधिकं नाम सर्वपापप्रना-
शानं ॥ १ ॥ चकार यत्र दक्षो हि हर्यमेधशतं पुरा ॥ तन्निषेद्यं नरो नित्यं शतयज्ञफलं कृतेन ॥
ददात्यत्र श्रुभं दानं आषाढे भानुवासरे ॥ २ ॥ कृतकृत्यो भवेद्वृषपितृणामनृणोरु-
रुत्वा जागरणं वत्सपिंडमेकं प्रयच्छति ॥ ३ ॥ तस्य पुण्यकृतां संख्या न जाने हं षडानन-
जलांजलिददात्ये कमाषाढे भानुवासरे ॥ वस्त्रविंदुप्रदानेन पितृणामनृतेन किं ॥ ४ ॥
मेरुमेखकपर्यं तां महीभ्रान्तं षडानन ॥ तापीसमानं पश्यामि सरितां पापार्त्तशिनीं ॥ ५ ॥
तीर्थतीर्थेभ्यस्त्येव नृमानवशाच्छते ॥ तपस्यास्मरणां प्राप्य सुच्यते तत्सरादधैः ॥ ६ ॥
७ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणेतापीमहात्म्ये शताश्वमेधप्रभावोत्तानविशतिः ॥ २० ॥
रुद्र उवाच ॥ यत्र शांबपुरा ॥ वत्सकृष्णश्च तनयश्च सः ॥ पातकं द्वाक्यमासा ॥ कृष्णकांता-
भिलाषजं ॥ १ ॥ स्कंद उवाच ॥ कृष्णकांताभिलाषं च सांबः ॥ कथमुदाचरत् कथं तीर्थं मि-
दं जुष्टं समुक्तं ॥ पातकान्मुक्तं ॥ २ ॥ रुद्र उवाच ॥ उवासद्वारकायां च केशवस्य तदा सुत ॥

राम
४४

संजातानेकशः कामंगोप्येगोपाळबालिकाः ॥ ३ ॥ अत्यंतरूपसंपन्नानवयोवनगर्विता-
सर्वा मदाकुलवत् कृष्णकांता ह्यनेकशः ॥ ४ ॥ एकाहिभिष्यत नयामनो ह्लादनिकासदा ॥
ममसाकामिथामास शांबकृष्णवधसुतः ॥ ५ ॥ सोषितां वीक्ष्य तन्वंगीमभिप्रेष्य च मानसे-
स्मरमार्गणभिन्नांगो मनश्चंचलतांगतः ॥ ६ ॥ अंगरागं च मुक्तेन कुंभीकुरुभसंतिभं-
ततो वैराग्यमापन्नो नागपत्न्यसंसदि ॥ ७ ॥ समेत्य भारतीतीर्थं चिरं सांबोऽपि पुत्रक-
जगाम नर्मदातीर्थं तपः कर्तुं सुदुष्करं ॥ ८ ॥ तत्र संसेव्यमानोऽपि नर्मदातटमुत्तमं ॥ आ-
रभे च कृत्तिकर्त्तृभास्वरस्य महात्मनः ॥ ९ ॥ प्रबंधाद्यं परस्यास्य स्वप्नः सांबस्य चाभवत् ॥
ततः पश्यति रात्रौ स पुरुषः पुरुषं परं ॥ १० ॥ सज्जगदतदा सांबं कष्टमाकुलपुत्रक ॥ प्रबंधा-
द्यस्तव नापि प्रसन्नस्ते दिवाकरः ॥ ११ ॥ माहृसंगाभिकाषोत्थमपनेतुं च पातकं उपदिशा-
मिततीर्थं तीव्रपातकनाशनं ॥ १२ ॥ यत्र स्नानात्सरीरं तेन विष्यति पुनर्नवं गच्छतापीत-
टं वत्सल्यः पापहरं परं ॥ १३ ॥ गोमतीसंगमो वत्सल्यः कृतीर्थं च वत्तने ॥ तत्र चात्क्यपा-
पंचतथा कुंभं विजायते ॥ १४ ॥ इत्येकाचारूपो जातः सांबो निद्राविवर्जितः ततः प्रातः

तापी०
४४

समुत्थाय तत्र तीर्थं समागतः ॥ १५ ॥ तापीतोयकृतस्नानः सद्योजातः पुनर्नवः नानेन स
दृशतीर्थसद्यः पापहरणं ॥ १६ ॥ क्षणं संसेवनाजं तु कृतार्थः पुत्रजायते ॥ १७ ॥ सां
बार्कमालोक्य विशीर्य गच्छेन्नरो भवत्येव हि कर्म तुल्याः सदा भवेत्संतिमान् पुत्रीती
र्थं च सर्वार्थफलं नराणां ॥ १८ ॥ इति श्रीस्व० तापी० सांबार्कप्रभावो नाम द्वाविंशतिः ॥
रुद्र उवाच ॥ अस्ति धर्मत्रिका वत्सभीमतीर्थं पश्चिमे मुच्यते यत्र वै प्रेतस्ति दुर्लभदान
तः ॥ १९ ॥ वत्सभाद्रपदे मासि कृष्णपक्षे षडानने त्रयोदश्यां विमुच्यते वाक् भूतास्ति लादकात्
॥ २० ॥ षष्ठिर्वर्षं सहस्राणि गथायां पिंडदानतः फलं तत्रैकपिंडेन वत्सप्रेतत्रिकास्थले ॥ २१ ॥
अपुत्रिणो नरा ये च येषां चैव न कन्यकाः तत्र मुक्तिं व्रजन्त्या मुतिलतनु लमोक्षपात्र ॥ २२ ॥
यदा भाद्रपदे मासि कृष्णपक्षे त्रयोदशी रबीबारया स देहः पितृणामक्षया गतिः ॥ २३ ॥ तत्र प्रे
ता विमुच्यन्ते तिलकतुल्यदानतः ॥ अस्मत्कले च एजाता मृता वृद्धि विषादिभिः ॥ २४ ॥ तिलपिंड
प्रदानेन ते यांति परमां गतिं अत्र पिंडप्रदानेन सतिलेन द्विजोत्तमः ॥ अबोपमुद्रलो मुक्तिं
युगादौ रवीर्विसेरे ॥ २५ ॥ रुद्र उवाच ॥ कथमुद्रालको नाम मुक्तः प्रायस्स संगतः प्रेतत्वात्स

राम
४४

कथमुक्तो ममारब्ध हि सुविस्तरं ॥ २६ ॥ रुद्र उवाच ॥ सोमस्तुरभिधानो भूद्वाराणस्यां द्विजोत्त
मः ॥ धनवान् बुद्धिमान् प्राज्ञो पुत्रहीनः षडाननः ॥ २७ ॥ आत्रा वै तस्य विश्वासो द्विजोत्तमो नरतेन
च ॥ गजदंताभिधानेन विषदत्वा निपातितः ॥ २८ ॥ धनमादाय तद्भ्रातुजगाम पितृमंदिरं ॥
सर्वमन्यत्र तद्भ्रातुजग्राह गृहपूर्वकं ॥ २९ ॥ सोमस्तुरो द्विजो यच्छ्रियालोपबशादभूत् ॥
महाप्रेतो न संदेहो मुद्रालो मांसभक्षकः ॥ ३० ॥ तस्यैव गजदंतस्य दायादस्य षडाननः पुत्रा
शनिप्रदा चक्रे रुद्राक्रांतस्समुद्रलः ॥ ३१ ॥ तदपत्यं युद्धं न च तन्नाशमगमत्कृतं ततः प्रकाश
वेवच्छ पूर्वकर्मस्मद्द्विजः ॥ ३२ ॥ प्रेतकार्यं च कारोच्चैर्ददौ दानान्यनेकशः ॥ पतितानां सक्रो
पानां भ्रूल्लघ्नानां षडाननः ॥ ३३ ॥ देवतापितृभूतेभ्यस्तदन्नं नोपतिष्ठते दिनेः कतिपयैरेव त
स्य क्राता दुरात्मनः ॥ ३४ ॥ प्रसूतासन्वसहिता मुद्रालास्येन साहता ॥ मुद्रालेन कृतं मुन्यतस्य
विप्रस्थमंदिरं ॥ ३५ ॥ विगृह्य च धनं सर्वं चक्रे तीर्थानि स द्विजः ॥ तीर्थप्रसंगान्नद्वयं तेन मु
क्तं षडाननः ॥ ३६ ॥ वासरैर्वैकुंठं भिवेद्यथा च नेतरं स्वयं वर्षे कतिपयैरेव कुर्वन्तीर्था निवाडवः
२० ॥ कुटुंबिकेन ददृशे र्षीं वैकाले षडाननः ॥ लीलां गच्छन् धाक्रांतं दृष्ट्वा विप्रं दयाक्षितः ॥

तापी०
४६

तिलपिंडं सविप्राय गृहमध्यात्तदादौ बध्नावस्त्रे द्विजे वत्सप्राप्तवांस्तपतीतं तीरं
प्रेतशिलायांचमुमोच स द्विजेत्तम उत्थाय स शिलामध्यान्निष्पातार्कं जाजले स
प्रेतः क्षत्तिपासात्त्रोदुगचारो विभावनः ततस्तेन शिलायांचकृत्वा चैव यथाविधिम्
तिलोदकैस्तर्पितं सन् दिव्यदेहो भवन्नदा स्तरसेनो महाप्राज्ञो मुहुर्लंवाक्यमब्रवीत्
प्रतउवाच ॥ अद्य प्रेतशिलायांच तिलपिंडं प्रदानतः प्रेतभावादिनिर्मुक्तो गमिष्यामि
सुरालयं ॥ इत्यब्राल्लणवधोऽदूतात्पातकान्नात्र संशयः मक्तो सिस्त्रानमात्रेण विप्रे
तशिलातिक्ते ॥ इत्यक्त्वा स तदा प्रेतस्त्रमारुह्य मनोहरं विमानमगमन्नाकं पश्यता
च दिवौ कसा ॥ ततो विप्रक्रियां सर्वां कृत्वा दिनचतुष्टयं स्वपुरं प्रययौ ॥ अयो नंदना
र्थं कृतोद्यमः ॥ उपयेमेततः कन्यापुनरेव द्विजोत्तमः वधैः कतिपयैरेव प्रजावान् स द्वि
जोत्तमः ॥ यत्र प्रेतशिला पुण्यापि हृणाभोक्षदा इनी भाभ्रमंतु जनास्सर्वे तीर्थानि
विविधानि च ॥ त्रयोदश्यां प्रयच्छंतु पितृणां मुदकां जलिं ॥ तापी जलं यच्छतियो
मनुष्यः स्वपर्वजानां विमलं युगादौ संप्रापयत्येव पितृन्कृतार्थो भवार्थो वा इत्सहोऽप्यरीरं ॥

राम
४६

३३॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे तापीप्रकाशे प्रेतशिलाप्रभावो नाम त्रीविंशोऽध्यायः ॥
रुद्र उवाच ॥ तत्र रामेश्वरो देवो यत्र सेना सरिद्धरा ॥ तत्र केन दिवं यांति मकरस्त्रे दिवा
करे ॥ १॥ स्कंद उवाच ॥ कथं रामेश्वरो देवो कथं सेना सरिद्धरा ॥ एतत्सर्वं ममारुह्य दिवि
स्त्रेणामहाप्रभो ॥ २॥ रुद्र उवाच ॥ मक्तो रामेण बाणस्य च के रामसरोरुहात् ॥ आयाति
ते नरं ध्रेन सदा तापी समंजलं ॥ ३॥ यत्रोदकं ददौ रामः पूर्वजानां तु पुत्रकं ॥ यिधाय वसनं
हृष्टं च त्रेपिंडादिसन्निभं ॥ ४॥ मकरस्त्रे दिवानाथे पिंडमेकं ददाति यः स तारयति पा
पात्मा कुलकोटिशतैः ॥ ५॥ किं तीर्थं किंच पिंडाग्नेर्गयादने स सहस्रधा ददाति पिंडम
कं यो ह्यत्र रामेश्वरो निवे ॥ ६॥ दत्तेन शूलसहस्रैस्तपितृणां यागतिर्भवेत् ॥ जायते स त्रि
तोयेन पितृणां तर्पणोत्तमः ॥ ७॥ वत्सभागच्छ गंगायामुत्तरे नैमिषे मकरस्त्रे दि
वानाथे स्नानमेकं कुरु भो ॥ ८॥ रामकुंडस्य सामिप्ये मृताश्च लभयो भगाः सुच्यंते न
वसंदेहो दुस्तराऽर्भसंक्रातः ॥ ९॥ महापातकिनो जीवा गोबाला द्विजघातकाः सुच्यंते
वत्सपापेभ्यो मकरस्त्रे दिवाकरे ॥ १०॥ यत्र सेना सरिद्धरा क्षयीकृष्टा च दुर्मतिः निश्चया

वा

मुच्यते वयं कल्मषात्पूर्वसंचिनात् ॥११॥ रामकुंडान्महाभागनास्तिनास्तिपरंश्रुचिः सेवं
ते सर्वतीर्थानिमकरस्ते दिवाकरे ॥१२॥ विगाह्य रामकुंडे च कोनधातिपरांगतिं सेवंते स
र्वतीर्थानिमकरस्ते दिवाकरे ॥१३॥ रामकुंडे नरस्नात्वा सर्वान्कामानवाप्नुयात् मदापा
परतो नित्यं गोबालद्विजपादोदके जलैः ॥१४॥ कार्तिके रामकुंडे च नरः पीत्वा सत्सज्जलं चतु
र्दश्यामवाप्नोति गोदाने क्कोटिजं फलं ॥१५॥ सरिद्वरं श्रेष्ठांश्च त्वं महापातकनाशिनी ॥
यत्र सेनागता मोक्षद्विजपादोदके जलैः ॥१६॥ स्मृदुवाच ॥ कासेनासामहाभागद्वि
जपादोदके पतत् कथं भित्त्वारवेर्बिंबं संप्राप्तार्थमथयं ॥१७॥ रुद्र उवाच ॥ आसीत्पु
रंजनो नाम ऋषिः पुत्रमहीतले ॥ तपस्यतास्तस्यामुनेरिंद्रेणाप्रेरितागता ॥१८॥ सेनाना
म्नीव गारोहास्वपयोवनशालिनी ॥ पुरंजनं बोधयंती गीतवाद्यैर्मनोहरैः ॥१९॥ तां दृष्ट्वा
नीव संसृज्य तस्यैशापददौ मुनिः ॥ यस्माद्विवेकमुत्सृज्य ध्यानभंगं स्वयाकृतः ॥२०॥
सर्वयोनिं प्रजाश्रुत्वं यत्रास्ति भानुजानदी ॥ पदातापी जलस्यैषो भविष्यति तवाध
मे ॥२१॥ तदा शापाद्विनिर्मुक्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ न तस्सेनामुनेः शापाद्वलुनी तत्स

णादभूत् ॥२२॥ ततः कालउपावृत्ते लघाक्रांता च पक्षिपा ॥ पतिता देववशात् स्तापीतीरे च
वलुनी ॥२३॥ न स्य मुखा च कतो वयं भजंगशापसंभवः ॥ सा च तत्र भ्रमंती वबीक्षमा
गा च पन्नगं ॥२४॥ अपश्यंती तदा वत्सविप्रपादोदके पिवत् ॥ पश्यतां सर्वदेवानां दि
व्यदेहा भवत्तदा ॥२५॥ दिव्यविमानमस्तु स्यात्तासेनापरंपदं तीर्थीयो निविनिर्मु
क्ता द्विजपादादका तदा ॥२६॥ भक्तिमुक्तिप्रदांस्तंसां यममार्गविनाशिनः ॥ श्रुत्वा
तिमलिनायत्र जीवाः क्लमषन्तयाः ॥२७॥ विप्रपादोदकाज्जाता सेनासामुक्तिमार्गिणा ॥ देवं
रामेश्वरं दृष्ट्वा ब्रह्महत्यादिपातकैः ॥२८॥ मुच्यंते नात्र संदेहो मकरस्ते दिवाकरे ॥ किंदानैर्ब
हुभिर्बत्सकिंचती र्यैः किमधरैः ॥२९॥ शृष्ट्वा हृत्तैश्च किंचमैः दृष्टो रामेश्वरो यदि ॥ यत्र वर्षस
हस्रैश्च भागारथावगाहनैः ॥३०॥ तत्पुण्यं रामकुंडे च स्नानमेकं करोति यः ॥ लक्ष्मणो न स
माराध्य बंधुशोको विनाशितः ॥३१॥ स्वप्निपिमानवः शोकं बंधूनां नो वपश्यति ॥३२॥ यो
रामकुंडे नरः पिबेत्तां पिबेत्समृद्ध्युविमुक्तकोपः ॥ यक्कात्तिके पुत्रकपोर्णमास्यां भ
वेत्सुतार्थः सह पूर्वजैश्च ॥३३॥ सूर्यग्रहे यत्कुरुती र्यं वर्यं प्राप्नोति पुण्यं दशभारहेम्नः ॥

तत्सर्वदाकार्त्तिकपौर्णमास्यां रामेश्वरालोककै न तोपि पुत्र ॥ १३४ ॥ परदाराम्निगामी यो ब्र
 ह्महागुरुतत्त्वकः मुच्यंते पापसंतापात्कार्त्तिक्यां सेवनां नरः ॥ १३५ ॥ रामकुंडे सल्लुक्ता
 तौल्लत्वा दत्त्वा तिलोदकं पूर्वजानुदरेत्येव दशसुखान्दशपरान् ॥ १३६ ॥ कृत्वा तिष्ठ
 सकामस्य देवधर्मस्य साक्षिणः ततो जातो भिलाषो त्ररामस्य सहसीतया ॥ १३७ ॥ अ
 पश्यद्यत्र रामोऽपि ह्याश्चर्यमिदमुत्तमं विप्रपादोदकात्पुण्यापदसेवितया सरित्
 ॥ १३८ ॥ इति श्री स्कंदपुराणे रामोत्तमहात्म्ये रामेश्वरतापप्रभावेनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥
 ततो मोक्षेश्वरं वत्सक्षेत्रं मुक्तिप्रदायकं प्रेतभावगतानां च पापीनां पाप
 मर्णां ॥ १३९ ॥ अपुत्रिणोऽपि ये जीवा वच्छयेच निराश्रयाः ते च मोक्षपदं याति वैशाखे च त्वमाह
 नि ॥ १४० ॥ मोक्षेश्वरे सल्लुक्त्वा प्रेतमोक्षप्रदायकं ॥ १४१ ॥ स्कंद उवाच ॥ कथं मोक्षेश्वरं क्षेत्रं
 प्रेतानामोक्षदायकं कस्यात्र मोक्षसंजाततन्ममाचक्ष्वशंकर ॥ १४२ ॥ स्कंद उवाच ॥ हरिद
 न्नाभिधानो भूद्वाल्मीकी वेदपारगः अवंतीविषये वत्ससदाधर्मपरायणः ॥ १४३ ॥ अपर
 त्तस्य दायादः सोमशर्मा भवद्विजः स च धर्मरतो नित्यं नास्तिको निर्दयोऽपि प्रिय ॥ १४४ ॥ त

DEBHAU DAU
 राम
 ४८

तापी०
 ४८

स्यात्स्त्रचुरं विज्ञं भार्याचातिमनोहरा रूपो वनसंपन्ना जाता तस्य दुरात्मनः ॥ १४५ ॥
 ततो वेश्यापराजाता कांतस्य दुरात्मनः तस्य वैश्या रतस्यापि गता हूरं द्विजक्रिया
 ॥ १४६ ॥ यद्यत्तत्कारयते सा च सोमशर्मा करोति त मद्यपानरता सा च स्रष्टे पाययते च तं
 कामभोगोपभोगेन सोऽथ दृष्टोऽप्यसंक्रियः ततो लोके च विख्यातोऽत्येवं च जनश्र
 विः ॥ १४७ ॥ अप्रवृत्तिचकारे व विप्रो वेश्यासमन्वितः नरपौवं च विज्ञाय हंतुं तस्य दुरात्मनः
 ॥ १४८ ॥ प्रेरिताः प्रणयो न्नममाचारस्य नस्य च हृस्वासमागतद्विषया चंदं मुकुटधारिणः
 ॥ १४९ ॥ गृहं प्रज्वालितत्नेन मध्ये तस्थौ तया सह सोग्निना भस्मसंजीतः सा च वेश्या तथा
 परा ॥ १५० ॥ यत्र योऽपि गता भूयो हृस्वा तत्कर्मदास्यं हरिदन्नाभिधानेने दायादेन महात्म
 ना ॥ १५१ ॥ स्वनंधनं च सकलं गृहीतत्नेन तन्नदा तद्देशे च न वै किंचित्कृतं तत्तत्पारलो
 किं ॥ १५२ ॥ अग्निना दग्धदेहो सौरे प्रकृतं जगाम सः वेश्याचरोऽपला जाता भिल्लकुक्ष्यामि
 ष्वधप्रिया ॥ १५३ ॥ सर्वकर्मविपाकेन तथैवामीलिता दुर्भो हरिदन्नाद्विजस्यैवामपदुडा
 वरे प्रसूः ॥ १५४ ॥ षड्पुत्राश्च हतास्तस्य तथा कन्या चतुष्टयं सविप्रशोकमापन्न एका वैवर्म

ताप्री०
४९

गोगतिः ॥१८॥ ततश्चेतसिसंजाताशंकाप्रेतसमुद्भवा कांतयासहविप्रोपिचक्रेतीर्थानि
 धेवनं ॥१९॥ भूयोपि मंदिरं प्राप्तः कांतयासहितो द्विजः ततस्साजनयामासपुत्रकाता
 द्विजस्य च ॥२०॥ सोपिमत्वाकरोयस्करेफलो नैवमुंचति वैराग्येण समाकृतो हरिदत्तो
 द्विजोत्तमः ॥२१॥ ततो देशान्तरं वत्समत्काभायां द्विजालयेत पवित्रमन्त्रसंप्राप्तस्तपत्या
 मत्रपुत्रक ॥२२॥ उत्तीर्णोज्ज्वलमध्ये च मध्यन्हसमयेतदा वस्त्रमार्द्वसंपीड्य परिधा
 यद्विजोत्तमः ॥२३॥ भिक्षां भुक्त्वा त्रसंतस्थौ यासरं नृमसंयुतः ततो रात्रौ प्रवृत्तायां
 स्वप्ने पश्यति कौतुकं ॥२४॥ रेफलत्वादिभुक्तस्सन्मोक्षमार्गं भवद्विजः संप्राप्तो वैश्यया
 साकृदिव्यदेहः प्रजयति ॥२५॥ विप्रवस्त्रांबुदानेन प्रेतभावादिमोचितः वैश्ययास
 हधर्मात्मनो ह्यंगमिसांप्रतं ॥२६॥ तस्यानेकानि तीर्थानि सेवितानि द्विजोत्तम
 रेफलत्वादिभुक्तो हं क्वचिन्नापीजलं विना ॥२७॥ निहतास्सप्तपुत्रस्ते तथा कन्या च लुप्त
 यं प्रेतभावगतो नापि सोढुमुक्तो वरोदकतः ॥२८॥ मोक्षेश्वरमहातीर्थं ततोऽप्रे
 तत्वनान्नानं गच्छत्यं निजं विप्रसंभविष्यति संततिः ॥२९॥ प्रेतभावादि निर्मुक्तो

राम
४९

वैश्ययासहसांप्रतं विप्रनाकं गमिष्यामि विमानेनार्कवर्चसा ॥३०॥ इत्युक्त्वा सौ दिवं या
 तो मोक्षतीर्थं त्रपुत्रक नानेन सदृशं तीर्थं नृपां मोक्षप्रदायकं ॥३१॥ ततः सोपि प्रभाते च
 कृत्वा स्नानं यथाविधि चकारपि उदानं च पितृणामुक्तिहृतये ॥३२॥ भूयः स्वमाश्रमं
 प्राप्तः सतार्थो भूयः मन्त्रितः वैशारवेमादिने वस्त्रं सेवनं चार्द्रुर्भनं ॥३३॥ सोमशर्मण
 तो मोक्षरेफलं पूर्वकर्मवित् दक्षिणो मोक्षतीर्थं द्विविद्यते रूपं मोचनं ॥३४॥ यत्र संद
 र्शनाद्दृष्ट्वा स्नात्वा नारी मुच्यते रूपत्रयादिभुक्त्वा च दृष्ट्वा च रूपं मोचनं ॥३५॥ अत्र पु
 त्रविहीनाश्च यत्सयांति परंगतिं ॥३६॥ विधूर्यपापानि च धृतपापे संवीक्ष्यांस्संप्रस
 हस्य जानि भजंति मोक्षेश्वरमादि लिंगं गच्छंति ते मुक्तिपदं मनुष्याः ॥३७॥ स्नात्वा तप
 त्यां विमले त्रनीरे पश्यति मोक्षेश्वरमादि लिंगं ॥३८॥ प्रपुत्रिणो बंधुविवर्जिता य निरा
 श्रतौ यायांति गतिं परां च ॥३९॥ सर्वतो मोक्षतीर्थं संधृतपापोत्र विद्यते यत्र दर्श
 नमात्रेण न भूयस्तपो भवेत् ॥४०॥ इति स्कंदपुराणे तापी महात्म्ये मोक्षेश्वरप्र
 भावो नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥४१॥ ॥४२॥ ॥४३॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ मोक्षतीर्थं त्रिशे

उत्तम ७

तीर्थ ३

नेभैरवीं भवनेश्वरीं विस्मृते विश्वजननी वक्ष्यामि विनाशनीं ॥१॥ यदंघ्रिफगमचमया
प्रझुषंसदा प्रशांतं सुखदं नराणां महर्षयो ह्यापि जनप्रसिद्धं तद्भैरवं चैत्रमुदाहं
ति ॥२॥ त्वंदेव देवैरपि पूज्यपादोददासि कर्मजुगंतं प्रलंबं संसेवितं त
र्धमिदं किमर्थं चंदो ब्रवीं सतदीशमेतं ॥३॥ पुरा सुयेनाम महात्मारो भ
षपी इयामास जगत्त्रयं यः यदा विनाशस्तगताः समंताद्भ्यश्च न पालये शं ॥४॥ ततस्स
माराधिमया भैरवीं क्षेत्रे पवित्रे च समं सुरौघैः विनाशकामाय पुरा सुरस्य भूत्या स
दाशक्तिरुदारसत्वा ॥५॥ सूर्यस्वयं नंदन तो विगृह्य पुष्पाणि चरुणि च पंकजानि घ
टादिखंडं परिसूर्यशीघ्रमादाय पूजां जगतीं जगाम ॥६॥ कृताशनोन्नानि विपच्य शी
घ्रं भक्ष्याण्यशेषाणि च यो विदग्धः सुर्यो मराणां भयनो पकारी स सर्वभक्ती स्वयमा
निनाय ॥७॥ यमोपि मांसनिभनो हराणि माधुर्ययुक्तानि रसाधिकानि दग्धानि श्वले
नसमानि नायमांसाशने यो स्वयमेव दक्षः ॥८॥ आदाय कुंभां छतशस्तुरायाक्षीराब्जिना
याश्च सुधाधिकायाः स्वादाद्भूतायाश्च रसगेन सत्कृतं समागतं सौवर्ग्यं रूपो विदग्धः ॥९॥

राम
५०

आराधितावक्ष्यमयादिशुक्लिनामेप्रसन्नाप्रकरीबभूव मुक्ताद्वहासासविभावभासाप
रिस्फुरंतीवचवञ्चवद्भिः ॥१॥ सामेस्तुतावत्सहस्रनेत्रासहस्रहस्ताशतकोटिधाना
भृङ्गभोगाभरणकरालाबालानट्टानन्योवनस्थ ॥२॥ परिस्फुरद्वज्रसहस्र
नेत्राज्वालामुखीकूटकपालहारा आस्वादयन्तिस्तरारिमांसंतदन्त्रमात्रापरिवीत
देहा ॥३॥ विमलकेशाकधिरांगहाराकृदाबराहस्तसहस्रसंघैः प्रेक्षारमुद्घोषय
तीषिवेवमृत्नाबरिखलकरालदता ॥४॥ निर्मोसदेहाभृकुटीचलद्रुहेहन्तसाजा
लभयंकरांगा उदारवासासविलेलजिह्वाप्राप्तादृषान्नयमस्तुलंतानू ॥५॥
रुद्रवचः ॥ विश्वंसमस्तंतवदेवीरूपंप्रसीदमानममभक्तिनोय देवाभ्यामाश्वास
यवासवादीन्युरासुरेणाभिहतांस्तदीनान् ॥६॥ कुरुप्रसादंचदिवेश्वराणांमहाहाम
यंचपलंबलिच उपद्रववारयतेजनानांकोनामचायेचविनाभवत्या एवंस्तु
तासांप्रजगादवाक्यंतुष्टास्मितेवीरवरंदृषीष्व सदास्मिहृष्टामरविंदमध्येमनोभ
वादिश्वततोऽजगाद प्रवीश्यशीघ्रचपुरंमदीयांपुरंपरंसंहरदेविदैत्यं रक्षावध

मंदिजमंत्रपूर्वदेवाश्चक्रंजंहुविर्दिभागं॥१८॥ यद्वैरवंशेत्रमिदंजगन्मयेत्याज्यंत्वं
येतन्नकदाचिदेव॥ भक्तप्रियेभक्तजनानुरक्षाकार्यात्वयामहचनेनमानः॥१९॥ तथे
तिचोक्ताप्रविवेशदेवीशरीरमध्येममशक्तिरूपा नतोमयासौनिहतोदुरात्मापुरासु
सेविश्वजनोपहंता॥२०॥ इतिपठतिसदायोभैरवीस्रोत्रमुच्यैर्जगति यदिश्रुणोति
स्तुयमानंविदग्धैः इहनिविशतिभोगान्दुष्टरोगैः प्रमुक्तोब्रजतिदिविपुशतेस्तुयमा
नोमरोधैः॥२१॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेनापीमहात्म्यभैरवास्तुतिनामषड्विंशोऽ
स्कंदउवाच॥ साहात्म्यमेतदितिवदस्वमेष्टस्त्रीत्वंकथं विलयमेतिजनप्रसिद्धं पापौघ
संचयविरप्रसरोजनानांभूषोजगादमुदितोमलधीः कुमारः॥१॥ उवाचचानुर्यनिधि
श्वशंभुर्वाक्यसमाकर्ण्यषडाननस्य स्त्रीत्वंसमासाद्यपुरापदापवेवाधिपोयन्नरः
स्वरूपः॥२॥ रुद्रउवाच॥ पुरापुराणामधिपोबलीयानाराधयत्येवचमामजस्रं वि
मुक्तरेखाविच जीवतेषीशोक्तताभिजाषोपिसहस्रनेत्रः॥३॥ आशासमुत्पादयते
नराणांदीनात्कर्ण्यप्यगुणाद्यदिदोषापन॥ भ्रूवविरागीकृतमानसानांस्वर्गस्य

राजोनकदाचिदेव॥४॥ राज्यस्यसारंविषयोपभोगोभोगस्यचानेनहिक्लिंचिदस्ति विमृश्य
चेतन्मुनयस्त्वजसंमोक्षधिकारंपरिचिंतयंति॥५॥ सदैवभोगायतयः प्रवृत्तिर्भोगवसा
नेहितयोचिनिष्ठं भैर्यादिसंयोगपराङ्मुखानांविमुक्तिभाजानतयोनभोगः॥६॥ वि
मृश्यचेतस्सुराधिनाथोविमानमारुह्यसंक्लिकृष्णकं नूनंहराध्यानकारणेनैसौ
लसमभ्येतिसमुत्क्रिन्नामः॥७॥ सएकदामानसमागतः सन्विलोकयामासचतत्रक्रां
ता समर्चयानागिरिजाप्रियंभ्रंतां वैजयंतीमिवमन्मथस्य॥८॥ प्रभ्रातजांबुनदस्तु
द्वर्णान्तस्यांससंलग्नमनोजनेत्रां सुस्तुष्टमवस्त्रांतरदृश्यगात्रांनीहारमध्यादिवचंदरे
रवा॥९॥ संवीक्ष्यवीक्ष्यसहस्रभरेणकामंकामांगमोहितमतिर्नवयोवनस्तुं हराध
ग स्वगृहमेत्यस्तसंचितार्थस्तश्यौतदास्फुरतिविषयाभिळाषी॥१०॥ पूर्ववत्स्यात्सक्र
लोपिजनमतोमनोहारीशरीररत्नं नतोधनंदुर्लभमेवपश्चादनाधिपत्यं सु ॥ कृतेना
भ्यं॥११॥ स्वगाधिपत्यमयाप्रलब्धततेपिभोगायनचास्त्रिभाग्ये विन्नपरित्यज्येविमुक्त
कामस्तिष्ठामिन्दुमेतिरक्षिचित्रे॥१२॥ मेक्षोक्तीनामिहकामनीषोमोक्षोणविकारण

तापी०
५२

मस्तिराज्ञः क्षेत्रस्यपक्षं परित्यज्यदुरं कोनामचारण्यद्विषं करोति ॥१३॥ संसारदुःखोपहृ
तानरायकर्तुं समर्था न च किंचिदेव अकर्मिणो भाग्यविवर्जिताश्च बांछन्ति ॥ १४ ॥
यं विमृष्टाः ॥ १५ ॥ एतद्विमृश्य बहुधा मतिमान् प्रवीरो रूपेण मोहितमतिर्धनदागनायाः
सर्वा च चारु कृशां परिहृत्य धैर्यं समाभारममरावतिचक्रवर्ति ॥ १६ ॥ समस्तुतोसौ परि
मंदमंदं कामो निकामं कुलचित्रं पुण्यं ॥ १७ ॥ पुरा महेशेन कृतागनाशो वैर्यालयं गतिकोविशं
कः ॥ १८ ॥ प्रादिशयुता नाथयदक्षि कार्यं कोनामते संप्रति शत्रुभूतः ॥ १९ ॥ एंडा भिष्माप्रीकुरुते
निकामं तयो निकापाकुलितः स्वभावः ॥ २० ॥ वाक्यनने वासवयत्नदाचित्कृतं संधाना
थययाभिमानात् ॥ २१ ॥ शीघ्रं नदाङ्गु पयमाविलंबं तस्यामदं सुप्रतिनाशायामि ॥ २२ ॥ श्रुत्वा
नदातस्य वचो भिराममनो गतं त्वरमं दुतोष ॥ २३ ॥ निष्पन्नमर्थं सहसैव मत्वा जगाद वाक्यं
सर्वाहस्य वीरः ॥ २४ ॥ रुद्रोऽपि येनार्द्धनिमेषमात्रात्स मोहितोऽप्येन निजागपातात् ॥ २५ ॥
सोऽबुसमर्थोऽप्यपरोत्रलोके कोनामते मारशराभिघातः ॥ २६ ॥ एकाग्रचित्ता गिरिजा
चनेन सम्मोहपत्यवममात्रचित्रं ॥ २७ ॥ एनामनं गायतलोचनां नमदं गसैगैव रसां विधेहि ॥ २८ ॥

राम
५२

स एव मुक्तः सुरवृद्धमेन स्वकार्ये भावाधिकगौरवेण संधाय बाणं कुरुमायधोपि समो
हनेनामयशर्थसंज्ञः ॥ २९ ॥ सम्मोहिता पुष्पशरेण बालाकामेन कामं मदविह्वलांगी वि
हाय प्रजामभजत्करैशं कोनाम क्रोदं उरवं सहेत ॥ ३० ॥ विलोलनेत्रे त्वयि कामबाले स
मोहयंती वमनां सिद्धसां ॥ ३१ ॥ सराधिपो वाक्यमनौ दो जगाद कस्येह कानां विदपुण्य
भाजा ॥ ३२ ॥ उक्तापि बाला मदलालसांगी रोमांचितस्त्रिन्नसकंपगात्रा ॥ ३३ ॥ कृताकृत्य
कामशिलीमुखेन सगद्गदवाक्यमुवाच मंदं ॥ ३४ ॥ कांता धने शस्य च यक्षकं न्याप्रा
माच गौरी चरणार्चनाय ॥ ३५ ॥ प्रहृष्टं त्रायत वाक्षि कार्यं कः पर्वतिष्ठसि कामनुन्यः ॥ ३६ ॥
३६ ॥ सुगंधे सराणामधिपो स्मिन्नेन स्वर्गे च राज्यं परिपालयामि ॥ ३७ ॥ प्राप्नोमहेषां चर्तनका
रणे त्वां सवीक्षितुं नैव शशां बाले ॥ ३८ ॥ सात्वसमागच्छ भजस्व मां चिरं मदं गसंगी
छकतां प्रजां शु ॥ ३९ ॥ त्वया विना जीवितमन्यं स्वर्गस्य राज्यं मम निःप्रलस्यात् ॥ ४० ॥
प्रोक्तानुसैवं मधुरं वनेन कंदर्पसंतापितं चारुदेहं ॥ ४१ ॥ विमानमारुह्य चलन्त्यताकंसु
रेषैशं कंठप्रहृष्टं चकार ॥ ४२ ॥ जगाम शीघ्रं सहिता कनाथ सा प्रंतपामंदरकंदरासु

तापी०
५३

अदृष्टदेवास्तरसंचरासविचित्रतांकुरभासुरासु ॥३०॥ रेमेतपासाक्रेमुदार्पवीर्याश्च
रंस्रैश्वर्यगतारोपि स्वयंचयस्याकिलपुष्पाशयांचकारचान्तर्यनिधिश्रमार ॥३१॥
जातः कृतार्थो मरुदनाथस्सक्रामभोगेषु सदा विदग्धः मोक्षधिवंस्तेन हरसति
नृपरांगनालिंगनसौख्यमाप्नोति ॥३२॥ दुःप्राप्यमेतद्भुवनत्रयेपि परांगनालिंगनसंग
सौख्यं तथापि लंकधिपतिर्न लेनेत्रिरांसिभित्वास्तुतोषरुद्रं ॥३३॥ प्राप्तं पुरानून
मनूनवर्यैकामातुरैककारुणतोयदर्शं मेहे समर्थैस्त्रिजगद्दिनाशोरुद्रादिकैश्छेदव
धादिकैश्च ॥३४॥ साचित्रसेनापितदंगसंगमासाद्ययास्त्वदजलाद्गता ॥ स्मृताभिक
षावसुधांबुराशोर्निमीलया नीकरिणीवनेत्रे ॥३५॥ क्षणसहस्रेक्षणासा नुरागस्यावि
स्मृतायक्षपतेः कुटुंबं तदा विमुक्तान्यतराभिलाषा जानाति कोनामगतिवधूनां
॥३६॥ अथांगणायक्षपतेः समीपं नायोनुचर्यश्च विचित्रसेनां ससंभ्रमखिन्नपदास्त
बाहूदंसंप्राचुरागम्यनुपपन्नार्थं ॥३७॥ नूनं समाक्रेप्ययक्षनाथविमानमारोप्य
जगाम ब्रश्चित् संवीक्षमानः ककुभोपिकान्ताविगृह्यवेगादिवपर्वतांतरं ॥३८॥ वचो

राम
५३

निशम्याथ धनाधिनाथाविषोपमं जातमस्वीति भागः जगाद नृपेन च किंचिदेव बभूव
यद्दृष्टव्यमिदग्धः ॥३९॥ किं कारणं यत्स्वर्गहृष्टिवालये गतां विधातुं गिरिजासपत्न्यां प्र
गृह्यतातो गिरिकंदरासु कोनाम तच्चेतसि हयते मे ॥४०॥ साकं तया नमराणां प्रशस्तं किं जी
यते तद्विरहे मया च ॥ पराभवाद्यनमराणां च नित्यं ततो धुनापव क्रमाविशामि ॥४१॥ वि
चिंत्य चैनं सजगाम शय्यामधोमुखो यदृतमास सख्याः मनोगतं कष्टमिदं समग्रं तस्या
स्सगुसंपरिशंसतीव ॥४२॥ स्मरस्मरन् प्रज्वलितो रुदे होवालां विशालप्रबक्रपुंडरीकाक्ष स
त्सलिकायां सुकुमारचितायां शय्याचलायां न च शर्म लेभे ॥४३॥ विज्ञापितार्थोपि चक्रे न्य
काभिर्यच्चित्रसेना सहचारिणीभिः मोहोपनोदाय मतिं दधानः सकंठकुलोपि समा
जगाम ॥४४॥ श्रुत्वा गतं वीक्ष्य स राजराज उन्मीलिताक्षो वचनं जगाद विनिश्चयं सत्त
त्रसकं प्रगात्रोस्वस्वमनोप्याश्रुविधाय दीनः ॥४५॥ तद्योवनं यच्च वता विनोदो धनं च तद्य
स्वजनोपयोगः तज्जीवितं यत्क्रियते स्वधर्मस्तदा विपत्यं यदि दुष्टनिग्रहः ॥४६॥ धिक्प्रेधनं
जीवितमप्य न त्वं राजं बृहत्संप्रतिगुह्यकानां विशामि चाग्निं च वेदं ब्रश्चित्पराभवः को

राम

तापी.
५४

स्ति यतो मृतानां ॥४॥ त्रैलोक्यनाथस्य महाबलस्य चिरं गतस्थवि विद्वद्देशं अनिष्ठ
 माना विषयाभिलाषं हागृह्यते केन मृतस्य कांता ॥४॥ निहत्य तं पापमतिं तुभ्यस्य आ
 नीयते स्याच्च ततः कलंकः ॥ निशामय त्वमरणं विहाय न वान्यदस्ति तित्तु कुरु कुं ॥
 ४५॥ पार्श्वे स्थितस्यापि च जीवितो मे गता तडागं गिरिजार्चनाय हतां च केनापि वय
 न्निविद्रोऽश्रुं न तस्यास्ति भयं च मृत्योः ॥४॥ जगाद वाक्यं स च कुरु कुं सोमो होपने
 दाय विभो सुमन्त्री ॥ आकर्ण्य तां नाशन चास्ति योग्यः कांता वियोगा न्निजदेहपातः
 ४६॥ एका पुरा रामधरुहता च निशाचरेणाथ समादितोपि ॥ अनेकशः संततिं वात्र ना
 र्यः कोनाम वित्रे क्रियते विषादः ॥४७॥ तस्याहिभाग्यं न च विव्यते त्रद्वरं गतायात व वल्ल
 भस्य ॥ हाय क्षराजस्य मानो मनस्य सर्वाजिनस्यापि विनोदवृत्ते ॥४८॥ सात्वामनाष्ट
 जगाम देवं विलोलचित्रगिरिजार्चनाय ॥ तस्यावियोगे कुरु निश्चलमनो नारी सदा सा
 हसं भूमिरेव ॥४९॥ स एव वीरो व्यासनाभिभूतस्तेजो धिक् विक्रमते विभाति ॥ दुरवे नि
 वृत्ते पिहि क्रातरस्य पक्षविसाने शशानेपितेजः ॥५०॥ विमुच्य शोकं कुरु विक्रमतुं धै

र्यसमाखं बपय क्षनाथ ॥ भृशं न जल्पति रुषा हि साधवः कृतं च कार्यं गुरुदर्शयं
 ति ॥५१॥ युक्तं तवोक्तं न च मे स्ति श्रद्धेः केमहायः किल वीर उक्तः सहायवान्बुद्धि
 मतां वरिष्ठो करोति कार्यं शनैरगाधः ॥५२॥ सकुरु कुं नोपि जगाद भारती सन्ध्यां
 हायैव्यसनं निवर्तते ॥ किं शोच्यते तस्य पराभवेपि स्वयं हि यस्यावरतो विभीषणः ॥
 ५३॥ विभीषणो मे प्रतिपक्षस्तो दायादभावं न विमुच्यतीति ॥ अवाच देवं स धना
 धिनाथो न वेत्ति किं त्वं सह रावणा नुजः ॥५४॥ अश्वं प्रसन्नाहि भवंति दुर्जना ह्यत्रो
 पकाहं राहुरिव अनिष्टराः ॥ न चोपकारे न गुणैर्न साधनैः प्रसादमायाति न तोत्र
 गोत्रिणां ॥५५॥ धत्ते स्वचित्ते जडबुद्धिभावतः कोनाम दायादसहायकल्यणं ॥ अथ
 तिसामर्थ्यवशेन छद्मनायासाभिलाषेणा च धातयेति ॥५६॥ सलोभकोपाधि कृचि
 त्कर्मसु कोनाम दायादजनेषु विश्वसेत् ॥ उवाच वाक्यं स च कुरु कुं ॥ सोयुक्तत्वं
 योक्तं च धनाधिनाथ ॥५७॥ परस्परं घ्नन्ति च ते विरुद्धास्तथापि लो ॥ केच पराभवोस्ति
 अस्ते ह काष्ठानि सप्रवृत्तो निवृत्तवातस्तथा दुताशः ॥५८॥ कुलं समस्तं शतहाय

ताती०
५५

नैरयंदहत्यशेषं गुरुवैरवद्भिः स्वोत्रजाप्रतिपरस्परंचविनासिमाध्यगतेरुचिता
 ६४॥ पराभवंनात्यक्तं संहतेनोष्टं चिज्जालयतेहणानि सत्वं समागच्छना
 धिनाशपाश्वर्चवेगेन बिभीषणस्य ॥ ६५॥ स्वबाहुवीर्यार्जितवित्रभोजिनीनयं
 धुवर्गेषु विरोधकल्पना ॥ ६६॥ इत्युक्त्वा सतदा तेन कंठकुञ्जनमंत्रिणा बिभीषण
 स्य सामीप्ये त्रिकूटगिरिस्थमिषु ॥ ६७॥ ततो लक्राधिपश्चत्वा बांधवं पूर्वजंतदा प्रा
 मंप्रत्याजगामाशुविनयेन समन्वितः ॥ ६८॥ ततो बिभीषणो दृष्ट्वा तदादीनं च बांध
 वं संतप्तमानसो वीक्ष्य जगाद देवचो महत् ॥ ६९॥ बिभीषणा उवाच ॥ कथं दीनोऽसि
 यक्षेऽशक्तिं कार्यं तव चेत्तसि निवेद्या धुना स्माग्निश्च यान्मर्जयामितत् ॥ ७०॥ तदैका
 तसमासाद्य कथयामास वेदनां यथाधिपो निजे वत्स बांधवोऽसि बिभीषणो ॥ ७१॥
 धनदा उवाच ॥ गृहीतां किं स्वयं यातानि हता केन चिद्विषा भ्रातः कांतां न पश्यामि चि
 त्तसेनां मनोहरां ॥ ७२॥ एतद्वंधो महत्कृष्णममनारी सधुद्रवं प्राणान् च दानमिष्यामि
 नामनासाद्य वलुभां ॥ ७३॥ बिभीषणा उवाच ॥ रावणेन चिरंचक्रे विस्मृतं चाधुनैव किं

राम
५५

ततो बिभीषणो वत्सवक्रतुंडां निशाचरीं ॥ ७४॥ भ्रांसजययामास भगिर्नीतां गरीयसी
 धनदस्य च याकांता चित्रसेनाभिधानतः ॥ ७५॥ यत्किं न चिद्वृतालोके मानसे सरसि स्थितः
 नान्यमानयसं वीक्ष्य देवराजादिवेशमसु ॥ ७६॥ ततो निशाचरी वत्सकृत्वा मायामयं वपुः
 जगाम त्रिदिवत्रिध्रं देवराजादिवेशमसु ॥ ७७॥ यथा दृष्ट्वा क्षणादृष्टो मोहयति स दौपत्य
 तस्य स्मिं ध्रुवस्तं विद्यते न चराचरे ॥ ७८॥ कदाह्यीक्षायां स्याः सोढुं कामोऽपि न स प्रभुः
 एतस्मिन्नेव काले च देवराजोऽपि पुत्रक ॥ ७९॥ संप्राप्तिमंदराक्षीं प्रप्रेक्षितं चित्रसेनया गृ
 हीतं वत्सपुष्पाणि नंदनप्रभावानि च ॥ ८०॥ ततः पश्यति वातन्वी निजस्थानं समागतं
 अतीव रूपसंपन्नं वत्सगाणपरायणं ॥ ८१॥ ततः संप्रेरयामास देववैद्योऽसुराधिपः ॥ त
 स्यात्तदा समाने तुं ध्रुवं वातः पुरे सुत ॥ ८२॥ देववैद्यो तदा तत्र गत्वा तामुचतुर्वधूं ॥ ८३॥
 अश्विना उचतुः ॥ आगच्छतव तन्वी देवराजसभापगा सर्वदा वासवो देवि दासस्त
 नो भुवि स्थिति ॥ ८४॥ अस्मदा को न कर्तव्यं त्वया तस्यैव सेवनं ॥ इत्युक्त्वा सतदा तां भ्यां ज
 गार्धवचनं मधु ॥ ८५॥ वक्रतुंडो वाच ॥ देवराजस्त्वयं यन्मे पार्श्वं चाति त्रगमिष्यति त

तापी०
५६

स्यपार्श्वेनयाचाहमनुयास्यामितंसुरौ॥८८॥ तत्सुत्वावासनेनापिसाकंभूयःसमागतौ
समादेशयतच्चंगीक्रिन्तुंमयाधना॥८९॥ सर्वदादासभूरास्त्रेयाचसेतद्दाम्यहं
॥९०॥ तच्चंगीतुवाच॥ यदिमेनाथवक्ष्यामिदास्यतीतिनसंशयः ततस्त्वंदर्शयास्माकंस
र्वकांतापरिग्रहं॥९१॥ ममस्तुपसमारामाकांतातेचास्त्रिवानवा नयाचोक्तेचवचनेसभू
योवासवोब्रवीत्॥९२॥ दर्शयिष्यामिच्चंगीदेविकांतापरिग्रहं ततोऽजगदसाभूयो
गृहमेदर्शयस्वकं॥९३॥ वासवतुवाच॥ विमुच्येकांतयुवतंक्षिर्वतदशितमया सा
शिवमंदिरंयास्यस्त्रिअविज्ञानासुरासुरैः॥९४॥ तांचतेदर्शयिष्यामिन्त्वाख्ययंचक्रस्य
क्तिर ततस्सदेवराजोपिनयासार्द्धचपुत्रक गच्छत्येवांबरेवछमंदरं प्रतिभूधरं॥९५॥
तस्यवैगछमानस्यविमानेनार्द्धवर्चसा दर्शनंनारदस्यापिवत्सजातंतदांबरे॥९६॥
तच्चक्ष्यनारदंवीरोलब्रमानोपिपुत्रक नमस्कृत्यजगादोच्चैक्यास्यसिमहामुने॥
९७॥ ततःछताशीत्समुनिरवादीद्विदिवैश्वरं गच्छामिमानसेस्नातुंदेवराजसुखीभव
॥९८॥ नारदतुवाच॥ यत्रतुंडेस्त्रिकुशलेराक्षसानांमहात्मनां विभीषणोपिराजेंद्रः

राम
५६

सखीतिष्ठतिसर्वदा॥९९॥ एवमक्ताचमुनिनाल्लस्मात्वातीवसाभवत्तविस्मितोदेवराजो
पिच्छलितोदुष्टयानया॥१००॥ नारदोपिगतस्नातुंदैलासेमानसंसरः॥ इंदुक्षाहंतुकामो
पिचागमनमंदराचलं॥१०१॥ तर्ज्जमोभवत्तुनंतृणविंदोर्महात्मनः॥ क्षणंविश्राम्यतत्रै
वधृताकेशोपराक्षसी॥१०२॥ हंतुमैच्छत्सदेवशोवक्रतुंडांनिशाचरीं नावत्तत्रसमाया
तस्तृणविंदुर्निजाश्रमे॥१०३॥ धृताचक्रंदसावत्सवासवेननिशाचरी कोमारसति
पुण्यात्माहन्यमानंचसंप्रतं॥१०४॥ आश्रमेहिमुनीनांचदुष्टानोनैवद्योभवेत् त
दागत्यमुनिश्रेष्ठस्त्वंविंदुर्महातपाः॥१०५॥ जगादपुरतःस्थित्वाभुंचेमांयनितोयने
जल्पत्येवंमुनौतस्मिंहतेंद्रेणानिशाचरीं॥१०६॥ सचक्रोपात्तुनिश्रेष्ठोवेपमानोमुमुक्षुर्
कुः॥ यदेशाकवतीदुष्टनिहतमितपोवने॥१०७॥ ततस्त्वममशापेननिश्रयास्त्रीभविष्यसि
॥१०८॥ देवराजतुवाच॥ एषादुष्टाभुनिश्रेष्ठराक्षसीनिहतामया अहंस्वामीपुराणांचशा
पमादेहिमेधुना॥१०९॥ मुनिरुवाच॥ नूनंतपोवनेस्माकंदुष्टास्तिष्ठतिसाधवः॥ ममात्र
तपसोभावाननेघ्नंतिपरस्परं॥११०॥ इत्युक्तेपितदाचेंद्रोयातस्त्रीत्वंनसंशयः जगा

च२

तापी०
५७

मन्त्रिदिवं वसुहृतशक्तिपराक्रमः॥९॥ नासीनो हि बभूवसौ सर्वदा देवसंसदि देवश्च दुः
खमापन्ना दृष्ट्वा स्त्रीसंगतं हरिं॥१०॥ ततो देवगणास्सर्वे वासवेन समन्विता जग्मुश्च
ब्रह्मभवनं तदादीनाशचीतशः॥११॥ ब्रह्माभग्नसमाधिश्च यावत्तत्रैव संस्थितः तावत्क्रं
दतिपुरतो देवाश्चाप्सरसां चिताः॥१२॥ पुरंदरादि लोकेशानपश्यत्कमलोद्भवः॥१३॥
ब्रह्मोवाच॥ न वं तस्संस्थितास्सर्वे कुर्वतः परवेदतां प्रद्विताश्च दैत्येन केन विद्वा
स्सुरालयात्॥१४॥ देवा उचुः॥ तृणा विदोर्मुनेः शापाद्यान् स्त्रीत्वं स्रग्धाधिपः समुनिः
कोपवान् शंभो नैव यत्कृत्य नुग्रहं शम्भयते केन विप्रो सौ कालाग्निरिव दुर्दुरः॥१५॥
ब्रह्मा उवाच॥ न मुनेरपराधो स्ति तृणा बिंदोर्महात्मनः स्वधर्मणापपातासोपतंग
इव दूरतः॥१६॥ चकार दुर्नयं देवा देवराजोऽपि दुर्मदः जहार चित्रसेनां च सुगुप्तां धनं
गनां॥१७॥ तदा जघान कवती तृणा बिंदोर्महावने तेन धर्मविपाद्रेन स्त्रीत्वं शापा
तदामुने॥१८॥ देवा उचुः॥ यदा सौ हृतवान् शंभो दुर्नयनाथ दुर्मतिः तत्सर्वनाशयि
ष्यामे विंशत्या समन्विताः॥१९॥ कानाधनाधिनाथस्य गृह्णायास्ति पितामहः तांच त

राम
५७

सौ प्रदास्यामि सर्वं कृत्वा पारान्ति॥२०॥ त्रयोदश्यां च तद्दर्श्यां देवराजः शचीकृतः नंदने च
र्चनं कृत्वा सर्वदा यक्षरक्षसां॥२१॥ ततः शचीतदा गृह्णां चित्रसेनां विदधतां मुनोच य
क्षभवनं प्रियकृष्टानुवर्तिनी॥२२॥ ततो जगदसां भूयो देवराजस्य सन्निधौ एतस्मिन्ने
व काले च दूतो लंकां समागतः॥२३॥ धने शो कथयामास चित्रसेना समागमं शच्या
सार्द्धं समायाता तव कान्ता धनधिप॥२४॥ सा खीत्व मनुके प्राप्य चरितार्था बभूव सा
धने शो पिलतायोऽहं जगाम निजवेशमनि॥२५॥ देवा उचुः॥ सर्वमेतत्कृतं शंभो प्रसा
दात्तेन संशयः पतिहीना यथानारीनाथ हीनं यथा बलं॥२६॥ लो कुलं लसहीनं तु तथं दे
णाम रावती॥ तपः क्रिया जपोदानं ज्ञानं तीर्थं च वै प्रभो॥२७॥ वासवस्य समारब्धा हि ये
न स्त्रीत्यादिमुच्यते॥२८॥ ब्रह्मा उवाच॥ निहंतुं च मुनेः शापं समर्थः कोऽपि न स्ति वै
तीर्थं चान्यं न पश्यामि भूतैः कान्तां भानुजानंदी॥२९॥ पापानि चो ग्रानि कृतानि जन्मभिः
संसारहो मो कलितैर्मनुष्यैः॥ यथाश्च वै दर्शनतः प्रयांति यथारवेर्धातिसमुद्भवा
श्च॥३०॥ वैशाखे सवनं कृत्वा पत्यां भास्वतो दिने कृणुमो च नलिं गार्ची मोक्षतीर्थं च दत्तिणे॥

स्या

इत्येवंब्रह्मणोवाक्यं श्रुत्वा च स देवराट् तपत्यासेवनं कृत्वा दर्शयार्णवमोचनं
ततस्त्रीत्वादिमुक्तो सौ देवराजेऽपि पुत्रकं यस्यास्स वीक्षणा देवकेन पापैः प्रमुच्यते
ततोऽत्र वासेनापि विंशतिं पापविमोचनं स्थापितं विबुधैस्साकं महापापहरं हितम्
इति श्रीस्कन्दपुराणे तापी महात्म्ये ब्रह्मणोवाचो नाम सप्तविंशतिमोऽध्यायः ॥ २७ ॥
तदुवाच ॥ ब्रह्मकपालिकं नाम तीर्थं राजमिहोच्यते कपालं ब्रह्मणो यत्र न्यस्तं वै
शिवतांगतं ॥ १ ॥ कथं ब्रह्मकपालं च ज्ञातं शिवमयं विभो एतन्मे मह
दाश्चर्यं नाथ चेत्तस्य वर्तते ॥ २ ॥ पुरा विरंचेः पंचैव बभूव वेदनानिवै तेन
स्वरेण वैभीतास्सर्वे देवगणादिवि ॥ ३ ॥ वेदानुच्चरतस्तस्य पंचमंगसभस्वरं न च सो
ढुं समर्थास्ते रासभस्योद्धतं स्वरं ॥ ४ ॥ शरणं ते गतास्तत्र स्वरभीता भृशं तदा देवैर्निवेदि
तैस्सर्वकारणं वैभयस्य च ॥ ५ ॥ तेषामर्थं च सर्वेषां तत्सिखः स्त्रोहितमया ततो हाकृतं
सर्वत्रैलोक्यं सचराचरं ॥ ६ ॥ विरंचेर्वदनं छिन्नं पातकः किमतः परं ब्रह्महत्याभया
द्वत्सग्रहं चादर्शनं गतः ॥ ७ ॥ ततो देवगणैस्सार्द्धं विमुक्तोऽहं महात्मसि तच्छिरो नारदो

तापी
५८

राम
५८

वर

नृनंसंग्रहात्तिसुमागतः ॥ ८ ॥ अस्य तीर्थस्य महात्म्यं शृणु च तसोऽङ्गवत्तथा यत्र ब्रह्मक
पालं हि निश्चर्य शिवतांगतं ॥ ९ ॥ कपालं यं पुण्यं सोऽत्र पतत्येव हि निश्चयात् त्रिषु तुल्यो
स पुरुषो भवत्येव स्फुरार्चिता ॥ १० ॥ यो नित्यमेव वदनं दिनरो विरंचेः संवीक्ष्यते स वन
मत्र विधायतीर्थे नृनंसयाति भवदुर्धरपाशमुक्तः सत्यां निरामय पदं समनंतरूपं ॥
११ ॥ किंतपो मिप्रदानैश्च किं यागैर्बहुवक्षिणैः यदि ब्रह्मकपालं हि व्यतिपाते च पश्य
ति ॥ १२ ॥ पूर्वजास्तारितास्तननेन संतोषितः स्मरः वै रते च याती पाते यस्तान्यत्र ज
ले स्मृत ॥ १३ ॥ कपटेन प्रसंगेन मृतस्तस्य मयो भवेत् ॥ १४ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे
तापी महात्म्ये कपालेश्वरप्रभावो नाम अष्टाविंशतिमोऽध्यायः ॥ २८ ॥
तदुवाच ॥ चंद्रसेत्रमिदं वत्स सर्वदा सर्वकामिकं धर्मार्थकाममोक्षाणां फलं यत्र न
भेन्नरः ॥ १ ॥ यत्रैव पंचतीर्थानि महापुण्यप्रकानि च तत्र संसेवनाद्वत्सको न याति प
रांगतिं ॥ २ ॥ पूर्वचंद्रेश्वरं नाम तीर्थं राजमिहोच्यते तत्र किंचित्कृतस्यापि पुण्यस्यां
तो न विद्यते ॥ ३ ॥ तत्र पुत्रनपश्चक्रे चंद्रमा नारकापतिः अवापानुग्रहं नृनं क्रोनसिद्धिं व्रजेन्नरः ॥ ४ ॥

तापी
५९

स्कंद उवाच ॥ कथं ज्ञाथतपश्चक्रे चंद्रमा अमृतात्मकः कथंचानुग्रहं लेने शंभो कथय मे धु
ना ॥ ५५ ॥ रुद्र उवाच ॥ पुरा दक्षस्य वैकन्या भार्गवश्चंद्रमसो भवत् रूपयो वनसंयन्ताः स
मविंशति संख्यया ॥ ५६ ॥ तासां मध्ये सरोहिण्यां साभिजाषः सदैव हि कुरुते रोहिणी वाक्य
मन्या नैव मलो वं कयत् ॥ ५७ ॥ तास्ततो वज्रया दृष्ट्वा गता दक्षसमीपतः चंदंति कष्टमस्मा
कं तात तस्मिन् प्रियोऽङ्गव ॥ ५८ ॥ प्रदत्ता कृष्णमेकस्मै महापातकिने प्रभो रोहिण्यामधि
कस्ते हं मधत्ते चात्रिनेत्रजः ॥ ५९ ॥ अत एव मुनिश्रेष्ठ चास्माकं मरणं वरं न हि भर्तुं कृतं च
लं वयं सोढुं पराभवं ॥ ६० ॥ दक्ष उवाच ॥ पराभस्तापतो यस्य चंद्रोऽणचदुरात्मना ततोऽयं
मम शापेन क्षीणो देहो भविष्यति ॥ ६१ ॥ स शापमरुतां श्रेष्ठ तदा चंद्रमसं सुत सदक्षशा
पात्स ततं क्षयं चंद्रो जगाम वै ॥ ६२ ॥ प्रभावरहितो नृनं सत्त्वहीनस्तथैव च आगतः सत्त्व
रं वत्समुनेरत्रेऽस्मीपतः ॥ ६३ ॥ प्रदक्षिणां विधायां शुभुनिमंत्रिं स चंद्रमाः न नाम महसा
वत्सलुं वस्त्रयादपंक्रजं ॥ ६४ ॥ अत्रिरुवाच ॥ प्रभावरहितः कित्वां कथं वीनो सि पुत्रक
सर्वथा कुशले चाद्यवर्तते ते परिग्रहे ॥ ६५ ॥ चंद्रमा उवाच ॥ संशयो हं क्षुब्धो जातो दक्षेणै

राम
५९

वदुरात्मना केन मुक्तिं ब्रजत्याशु तन्मे ब्रूहि महामुने ॥ ६६ ॥ अत्रिरुवाच ॥ तपो विधीयतां
वत्स क्षेत्रे चास्मिन्माधुना इति श्रुत्वा ततो वाक्कृतं तपश्चक्रे सदा रूपं ॥ ६७ ॥ संतुष्टो हंतदा
जात तपसा तेन पुत्रक दत्तो वरो मया तस्य यत्वं हंते तथा चितः ॥ ६८ ॥ रुद्र उवाच ॥ प्रसन्नो
स्मि वरं ब्रूहि किं ते यथा मिसुत्रत ॥ ६९ ॥ चंद्र उवाच ॥ यदि तुष्टो सि देवेश शापं दक्षस्य मां
यं ॥ ७० ॥ रुद्र उवाच ॥ न हि जस्य हृतं शापं प्रमादं न प्रभं विधी ॥ खंडोऽस्मि वत्स विप्राणां
शापं हर्तुं महात्मनां ॥ ७१ ॥ चंद्र उवाच ॥ ततो मे मरणं नाश भविष्यति तवाग्रतः त्वत्तो ना
न्योस्ति मे पूज्यस्त्रैलोक्ये स चराचरे ॥ ७२ ॥ रुद्र उवाच ॥ न वोनवो भवान्नृनं नृयो नृयो
भविष्यति यज्ञान्मृतं द्विजेंद्राणां द्रुतं त्वयि गमिष्यति ॥ ७३ ॥ त्वत्तो देवाः क्रुष्यंति सुधा
पानं क्रमेण हि संप्राप्य देवभोऽपत्वं त्रैलोक्ये विचरिष्यसि ॥ ७४ ॥ मनोभिजापिता सि
द्धिं चंद्रमा प्राप पुत्रक चंद्रेश्वरमिदं क्षेत्रं कस्य जतो नमो क्षदं ॥ ७५ ॥ यत्र तोयगतं लिंगं वि
द्यते चामृते श्वरः नीचस्यापि स दामोक्ष्यो तोयस्पर्शनतः सदा ॥ ७६ ॥ स्कंद उवाच ॥ जल
मध्यस्थितं लिंगं कथं वा त्वमृते श्वरं नीचस्यापि कथं मोक्षं स्पर्शनात्तस्य जायते ॥ ७७ ॥

तापी०
६०

तद्वत्वाच ॥ मत्स्यबन्धीपुरावच यत्तो नूनं परांगतिं नानेन सदृशं तीर्थं सद्यः पापप्रनाशनं
 २१॥ स्कुदतवाच ॥ मत्स्यबन्धीदिवं यातः कथं नाशत्रयीहिमे महापापकरो नित्यं सर्वदा जी-
 वधातकः ॥ २२॥ रुद्रतवाच ॥ चैत्रे मासे तु चित्रायां वक्ष्ये चंद्रेश्वरांतिके चंद्रवारे च तुर्दश्या
 सवनं चात्र दुर्लभं ॥ २३॥ समुक्तजलपाशापि पुरा निरं विगृह्य च प्राप्य नृते श्वरं लिङ्गं वि-
 लस्यंतस्य जालकं ॥ २४॥ सतदा कर्षयामास बहिः श्चामग गमत्तदा ततस्स जालमाश्रि-
 त्य निम्नगोलुब्धको भवत् ॥ २५॥ करेण स्पर्शयामास लिङ्गं लभ्यंतु जालकं जलान्न तद्विनि-
 श्चातं जालकं तु तदा सुत ॥ २६॥ तुष्टाच निस्तंतं लिङ्गं लुब्धकः पुण्यभाक् चिरं तस्य तत्र स-
 मायातं विमानं चंद्रसन्निभं ॥ २७॥ तदा रुद्रगनो नाकं प्रपश्यतां च दिवौ कृसां अत्रिरत्र मुनि-
 श्रेष्ठः प्राप्तस्सिद्धिं सनातनी ॥ २८॥ गता मोक्षं तथा वक्ष्ये इति वास्वने कशः चैत्रे स्नानं तु
 यः कुर्यात्तदेव वारं च पुत्रक ॥ २९॥ तेन जातेन जायंते पूर्वजा भक्तिभागिनः सरिष्ठागरसंयो-
 गे यद्दोषेण फलं भवेत् ॥ ३०॥ प्रभासे निश्चितं वत्स एकस्नानेन चात्र वै ॥ ३१॥ सकलमृनि स-
 भुहः सेवते यत्स देव बद्धसुखशशितीर्थस्वर्गमोक्षप्रदं च भवत्तत्तद्गुणपांरो गितो

DR. BHADU DAU
 ६०

बैभवंतिकनकरुचैचिरगात्रमानवानां समक्षं ॥ ३२॥ चंद्रोणपुत्रलिङ्गानि स्थापितानि त्वने-
 कशः सर्वलिङ्गमयारुमिस्तत्र वत्सन संशयः ॥ ३३॥ इति श्रीस्कंदपुराणे नापीसाहाय्ये
 चंद्रेश्वरप्रभावो नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४॥ रुद्रतवाच ॥
 ततो महाप्रलं नाम तीर्थं पापप्रनाशनं यत्रा स्तिष्ठ जायते नारं मां सस्याभ्यंतरेषु च
 प्रेतं यत्र जीवानां कदाचिन्न प्रजायते महाप्रलमिदं तीर्थं सेवितं विबुधैः पुरा ॥ ३५॥ लो-
 गलीसंगमो यत्र महापापप्रनाशनः यस्मिन् चैवं कथं पेन कुर्यात्स्यात्पुनः पुनः ॥ ३६॥
 लांगलीसंगमं बत्सनिषेव्य पापलक्ष्मणः निश्चयादकं मायात्तं समुद्रं तां च पूर्वजान् नृ-
 न्ममं कैं बासरे वक्ष्ये स्नानं यः कुरुते नरः सद्यस्त्रिभयतो याति विरं येऽप्यदमव्यसे ॥ ३७॥
 स्वेनं करोति स तं च नरो यत्रो वैदं भेन वत्स यदि वाहनसंगतोऽपि तीर्थोत्पुण्यफल-
 दानविशारदोऽपि पुण्यं हितस्य च न वेपितामहोऽपि ॥ ३८॥ इति श्रीस्कंदपुराणे नापीसा-
 हाय्ये महाप्रलतीर्थप्रभावो नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३९॥ रुद्रतवाच ॥
 अपरं पार्वती तीर्थमिहैव प्रदं नृणां यत्र देवी तपश्चैत्रे पार्वती हि भवत्सता ॥ ४०॥ स्कुदतवाच ॥

कथं देव्यापुराज्ञातं तीर्थं वै कामदंष्ट्रणा ॥ एतन्मे निश्चयाद्बुद्धिः संक्षेपात्पार्वतीपते ॥ २॥
 रुद्र उवाच ॥ निन्दन्नेवं पुराकामं हिमाचलवनेकत ॥ अदृष्टौ घबभ्रुवाहं गतगौरीनिजा
 लयं ॥ ३॥ एतस्मिन्नेव काले च नारदो मुनिपुंगवः ॥ संप्राप्य पर्वतं तं च गौरीपार्श्वमगात्सु
 त ॥ ४॥ ततो गौरीसमाचष्ट दत्तांतं तं च नारदं ॥ दुःखार्तां च सरोदारं चिंत्यमानां त्रिवं
 पतिं ॥ ५॥ तन्नीर्थं वद विप्रर्षेयेन सिद्धिस्तथा द्रवेत् ॥ ६॥ नारद उवाच ॥ गच्छ चंद्रेश्वरं ती
 र्थं यदिष्टसि शिवं पतिं ॥ इहैव जायते वच्छप्रत्यपो देवि निश्चयात् ॥ ७॥ तेन दिष्टा च मुनि
 नापार्वती नारदेन च ॥ एतन्नीर्थं समासाद्य तपस्तेषु सुदुर्करं ॥ ८॥ जयाख्या हि जयाभ्यां
 च तीर्थराजमिहाश्रिता ॥ ततस्तस्या बभ्रुवात्र प्रसृत्यश्च दशोदरः ॥ ९॥ ददौ वरं तदा तस्यै
 गौरी तीर्थं बभ्रुवत्तत् ॥ कृतार्था चात्र संजाता पार्वती सा तदा स्मृत ॥ १०॥ सप्तजन्मांतरया
 वद्बद्धयं नैव जायते ॥ पाचात्र कुरुते स्नानं ज्येष्ठे वै पूर्णिमाहनि ॥ ११॥ नास्य तीर्थं समं
 तीर्थं कामदं तस्य दृश्यते ॥ यत्र देवी पतिते नैव पार्वती भवनेश्वर ॥ १२॥ यस्सेविते तीर्थं मिदं त्रि
 यत्र नारी नरो वाप्यमहं षडास्य ॥ संप्राप्य देहं हरिस्तु तुल्यं सौभाग्यवर्गं वहतीह सेषि ॥ १३॥

तापी०
 ६१

राम
 ६१

इति श्रीस्कंदपुराणे तापीमाहात्म्ये गौरी तीर्थप्रभावो नाम एकत्रिंशतिमोऽध्यायः ॥ ३९॥
 रुद्र उवाच ॥ ततः कोटिश्वरं लिङ्गं तमोऽज्ञानमलापहं ॥ यत्र तोयावगाहेन नरोऽज्ञानमवाप्नुया
 त ॥ १॥ येन फलं कोटि तीर्थं पुस्तानैर्भवति देहिनां ॥ तन्प्राप्य ते फलं नित्यं स्नानमत्रिणा पुत्र
 क ॥ २॥ अत्र वच्छपुरा सिद्धिर्वसिष्ठाद्यामहर्षयः ॥ तोयावगाहनेनैव बाजा नि नियमव्रतैः
 ॥ ३॥ अमाचंद्रविनेयोऽस्मान् वै कुरुते नरः ॥ सयाति विवसाकजं रूपमानो भरव्रजैः
 ॥ ४॥ कोटि तीर्थं फलं चात्र वत्सलं नैव ह्यप्ययः ॥ आक्राशो चाभवद्वाणी जातस्त्वमुक्तपातकः
 ॥ ५॥ दृष्ट्वा कोटिश्वरं लिङ्गं पापकर्मोपमानवः ॥ कृतस्नानोऽत्र वै तीर्थयाति वच्छपरांगतिं
 ॥ ६॥ स्कंद उवाच ॥ नाथ कोटिश्वरं लिङ्गं सेवितं केन चात्र वै एतन्मे निश्चयाद्बुद्धिः यदि तुष्टो
 सिशंकर ॥ ७॥ रुद्र उवाच ॥ कोटिदेवैस्समं तीर्थं सर्वप्राप्तोऽत्र वासवः ॥ तेन सैव सेवितश्चाहं
 तपःकृत्वा सुदुष्करं ॥ ८॥ स्कंद उवाच ॥ कोटिदेवैस्समं चंद्रः ॥ यद्यस्य समासतः कथं यातः कु
 तोऽज्ञातं तीर्थं मोक्षपदं नृणां ॥ ९॥ रुद्र उवाच ॥ डाकितो दुष्टदैत्येन बलेन च पुरा हि सः ॥ त
 तो देवगणाश्चान्येदिभागं च पृथक् पृथक् ॥ १०॥ बलश्चंद्रपुरी प्राप्य त्रैलोक्यं पीडयत्यसौ

तस्यविध्वंसनायस्मिन् तपस्तेष्वसवासवः ॥११॥ कोटिदेवैः समंचात्रकृतार्थकोनजायते
यस्मिन्तीर्थे ध्रुवं वत्सविप्रो विद्याधरः पुरा ॥१२॥ कान्तया सहितो विप्रो विरंचिपदमव्य
यं ॥१३॥ स्फुटं उवाच ॥ कान्तया सहितो विप्रः कथं यातः परंपदं कथं तेनात्र विज्ञातं ती
र्थं मोक्षप्रदं विभो ॥१४॥ रुद्र उवाच ॥ विशालायां पुरा वल्लभसुबाहुर्नाम भूपतिः नूनं
तस्या भवत्कान्ताराशी चंद्रप्रभासता ॥१५॥ सकान्तया सहितो राजा ज्ञात्वा वै पर्वभास्करं प्र
यागमगमोद्दिशो गीतशास्त्रविशारदः ॥१६॥ अथ्यसैन्यसमायुक्तो बहुवित्तसमन्वि
तः रोमशास्यसमागत्य संपूज्यां प्रियुगंततः ॥१७॥ जगाद पुरतस्त्विवाक्यं वाक्यं वि
शारदः ॥१८॥ राजा उवाच ॥ शृत्वामेव हवो धर्माव्रतानि विधानि च तद्गोप्यमेव व्रतं ब्रूहि
भोगमोक्षप्रदं यशः ॥१९॥ रोमश उवाच ॥ सौरं व्रतं महाराज भक्तिभक्तिप्रदं हितं त्रि
रुच्यरथसप्तम्यां यावद्वर्षं चतुष्टयं ॥२०॥ भास्करस्य व्रतं वल्लभसुबाहुर्नाम भूपतिः एकम
क्तेन न क्तेन तथैवावाचितेन च ॥२१॥ उपवासेन राजेन्द्र प्रतिवर्षं समाचरेत् उद्यापनं ततः
कार्यं चतुर्थे हायने सुत ॥२२॥ शुक्लावरणसंयुक्तां सप्तकुंजान् मनोरमान् तावन्ति नार

केलानि सप्तधान्यानि पुत्रक ॥२३॥ तथा चान्यानि दानानि दातव्यानि सहस्रशः ॥ परि
धेयानि यमानी तथा सप्तपदानि च ॥२४॥ दातव्यानि च विप्रेभ्यो भास्करप्रियतां प्रभो
रथस्त्वं पूजय देवं व्रतं यावत्समाप्यते ॥२५॥ दुष्ठां धकारपरिमर्दजनभिनन्द्य देवादि
राक्षसवधास्तदा देहकांते ॥ जन्मांतरोद्भवज्जनोंदतकर्मसाक्षी न्मोक्षप्रदो भवसुदा
व्रतसेवकानां ॥२६॥ सौरं महाव्रतं वल्लभसुबाहुर्नाम भूपतिः प्रदत्तं ॥ यत्कृत्वा पापकर्माणि
नरोधाति परांगतिं ॥२७॥ मुनिना व्रतमादिष्टं प्रयागे तदनुत्तमं चकार समहीपाळका
न्तयापि समन्वितः ॥२८॥ तमाष्टस्य मुनिश्रेष्ठं सगतो निजमालये एकदा तद्व्रतं वत्स
पर्याप्तो वै समाचरन् ॥२९॥ स तस्मान् सन्त्याजे नृत्यगीतरतो भवत् अकृत्वा चार्चनं
वत्सबहुमोहसमन्वितः ॥३०॥ अज्ञानेनाकृता पूजा तदा वै भास्करस्य च सराजानिध
नं प्राप्ता वर्षेणैकेन पुत्रक ॥३१॥ वत्स तत्र विवेशाग्निपतिधारयती सती व्रतकैवल्यकर
णं शिखंडी सन् पोभवत् ॥३२॥ मुंचं यः कृणोति सादीना दृष्ट्वा कृष्णं नृपस्य च तदा सात
स्य पापेन शिखिनी च वने भवत् ॥३३॥ सर्वकर्मविपाकेन तीतदा वनमध्यगो ततः षो

तापी०
६३

उशवर्षाते प्राप्ता व्याधयनेतदा ॥३४॥ सहतोथ शिखंडी च शिखिन्या सह पुत्रक ततो
 हि सश्रुको ज्ञातः साराङ्गी सारिका भवत् ॥३५॥ भूयोपिमिलिता तस्य सती त्या त्यापक
 मेणः ॥ जातिस्मरा भवत्तेन वने वषपतिव्रता ॥३६॥ एकदालुवृक्षेनैव धृतं तं दृगलं सु
 त ॥ ततस्तेन च विक्रितं गृहीत्वा तत्र वासिना ॥३७॥ केन विद्वत्सविप्रेण पाठकेन महा
 त्मनः ॥ अध्यापयति वाक्यानि मनोऽज्ञानि स पुत्रक ॥३८॥ सारिका सावभाषे च वत्सजा
 तिस्मरा सती ॥ समूहो नैव जानाति ध्रुवं चाधीत पावक ॥३९॥ श्रुकोप्यचेतनो नूनं सारि
 का सा भवत्स्मरा ॥ पठति मृदु वाक्यानि मूचं त्य शृणि पुत्रक ॥४०॥ ततः कर्मविधाने च मा
 जुरेण बलिः कृतः ॥ काले नैव तत्रावच्छ्रुतः पंचत्वमागतः ॥४१॥ सारिका चंद्रतिस्मेषा
 पतिशोकसमाकुलः ॥ सुचं त्य शृणि दुःखार्ता भूयो भूयो वलोकते ॥४२॥ ततो मध्याह्नसम
 ये सच विद्वान् द्विजोत्तमः ॥ कृतदेवाच नो वच्छ्रुतं गृहीत्वा तत्र समागतः ॥४३॥ सारिके कुतुम
 दत्तेनान्तेनोदरपूरणं ॥ अद्य ते कथयिष्यामि विरुद्धं कर्मणो गतिं ॥४४॥ अयं श्रुको भव
 द्भजाराङ्गी चास्य तदाप्यहं पतिव्रता द्विजश्रेष्ठ पतिपुत्रगुणान्विता ॥४५॥ तनो राजा

राम
६३

प्रयागं च गतो विप्रमया सह ॥ रवे ब्रतं तं दत्तं च के सार्द्धं मया सह ॥४६॥ एकदा सकलस्त्वा
 नो ब्रतं विसृज्य त्वान्तर्यः ॥ अविधाया त्वं न भानो नृत्यगीतरतो भवत् ॥४७॥ तेन कर्मविपा
 केन शिखंडी सो न वद्वपः ॥ अहं शिखंडी नीजात्ता पुरा विंधयने द्विज ॥४८॥ ततो वैमरणं
 प्राप्य श्रुकयोनिं समागतः ॥ अहं मातिस्मरा ज्ञाता सति त्यात्सारिका यदि ॥४९॥ ततो सौ
 मरणं प्राप्तः सांप्रतं मे पतिश्रुकः ॥ ततोप्यनशने प्राणान् त्यजिष्यामि न संशयः ॥५०॥ कि
 यन्वां प्रायश्चित्तामि यद्वा स्य सिद्धिजोत्तमः ॥५१॥ सारिका वाच ॥ येषां च वाक्येन मखाः
 कृतार्था भवंति नूनं दृष्टदोषि पूज्याः ॥ भस्मीकृता यैरसुराश्च शापैर्वाक्येन कोनामकरो
 तितेषां ॥५२॥ पापं कर्त्तुं द्विरस्माभिः किंचित्पुण्यं पुरा कृतं ॥ यदित्यया श्रमे वा सो द्विजराज
 बभूव हि ॥५३॥ द्विज उवाच ॥ ददामि सारिके पुण्यं प्रभासे यन्मया कृतं यद्वा त्रिचंदेवा
 न्यद्योचसेन ददाम्यहं ॥५४॥ सारिका उवाच ॥ नयाचे त्वत्कृतं पुण्यं न चान्यद्द्विजो
 त्तमः ॥ आवयो विप्रचास्त्रिणी कोटितीर्थे नियोजय ॥५५॥ विप्र उवाच ॥ कथं तु कोटिती
 र्थस्य माहात्म्यं वेत्ति सारिके ॥ तिर्यग्योनिमनुप्राप्तमहत्कौतूहलं मम ॥५६॥ सारिको

तापी०
६४

अहंपुरा मृगा जाता पूर्वकर्मविपाकतः नहि जातुं समर्थोऽश्वत्थानाद्या कर्मनो गतिं
समवेत्तगगुमेन भ्रमंती सर्वदा पाहं एतस्मिन् समये विप्र प्रावृट्कालः समागतः
मृगयथा त्वरिन्मृगाद्यतिवृष्ट्या कुलीकृता लुब्धकेन्यो भयात्स्ना कोटितीर्थं जले म
ता ॥ ५० ॥ ततो दिवि चिरं जाता देवकन्या द्विजोत्तम शोष पुण्यप्रभावेन राक्षसीराज्ञोपि सा भवं
॥ ५१ ॥ ततो धनादिजश्रेष्ठ समुद्ररसिनो यदि तत आवांगमिष्यामि नारकीं महतीं य
था ॥ ६० ॥ कोटितीर्थं समंतीर्थं नहि विप्रमहितले अस्थिरं दुपरित्यागान्मुच्यंते यत्र
जंतवः ॥ ६१ ॥ इत्येकास्मारिकावत्सक्रमेणानिधनं गता ततो वै तेन विप्रेणादया फले
न साधना ॥ ६२ ॥ तयो रस्थिनिचादाय न्यस्त्वान्ये कजले श्रुते तेन कर्मविपाकेन मथ
रायां द्विजो भवत् ॥ ६३ ॥ सैव क्रांता च संजाता न भौजातिस्मरोक्त ततो विद्याधरो नाम
स द्विजक्रांतया सह ॥ ६४ ॥ तत्र तीर्थे व्रतं चक्रे सौरं पापप्रनाशनं कान्तया सहितौ विप्र
गतौ ब्रह्मसनातनं ॥ ६५ ॥ तीर्थराजमिदं पुण्यं जीवानां तारणं भवि यन्निषेव्यात्यका
लेन मोक्षं गच्छंति मानवः ॥ ६६ ॥ प्रयागे यद्भवेत्पुण्यं मरणे नैव पुत्रक तद्भवेत्त्वानमात्रे

राम
६४

॥ कोटितीर्थे त्रिनिश्रयात् ॥ ६७ ॥ यत्र त्रेतायुगे वत्साजपालारयोर्माहीपतिः संस्थाप्य
चारंजिगतत्र कोनदिवं व्रजेत् ॥ ६८ ॥ तपत्यादक्षिणो कुले दृष्ट्वा कोटीं श्वरं नरः पापात्मा
न किमायाति किंपुनस्तानदानतः ॥ ६९ ॥ वत्सात्रयसप्तम्यां स्नानमेकं सुदुर्लभं पु
त्रायापसहस्राणि किंपुनर्जुपदानतः ॥ ७० ॥ अष्टांगे छेदने होमैः कृतैर्भवति यत्फलं
तत्फलं कोटिगुनितं सप्तम्यारथदानतः ॥ ७१ ॥ कोटीश्वराधनतोऽप्यजस्रं याता दिवं यन्मु
नयोचसत् ॥ अरुंधतीयत्स तथा च साध्वी तीर्थं परं नास्य मनोरमं ते ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीस्क
दपुराणे तापीमहात्म्ये कोटीतीर्थप्रभावो नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ इति ॥ ॥ ३३ ॥
रुद्र उवाच ॥ कोटीश्वरादक्षिणातो महापातकनाशनीं एकं विरतिविरयातात्रैलो
क्यजननीपुरा ॥ १ ॥ सदा परिहृता भूतमहावेतालभैरवैः फलक्याधकानां च भक्ता
नामभयप्रद ॥ २ ॥ संसारदुखोपहृतापराभूताश्च शत्रुभिः तेनुतद्दीक्षणाद्यस्याः प्रया
तिपरमो गतिं ॥ ३ ॥ मया च संस्तुता वच कल्याणैकांतया सह एकशक्तिस्त्वेनैव विश्वजा
वाभयप्रदा ॥ ४ ॥ एकशक्तिस्त्वेनैव वच्यो न्योपि मानवः स्तौति चेना सदा देवांसत्रैलोक्यप्रभुर्भवत् ॥

अष्टांगः साधनै
योगैः ४

यएकशक्तिस्समस्तभ्यसेद्गुणसमीपवत्तसततंनरोत्तमः लक्ष्मीधनं पुत्रसमृद्धिमुत्तमं
 दूरेण चातेभवतीहमोक्षः ॥६॥ तिष्ठतिचात्रैवरसांजनानिदियौषधीनाहस्यदैवपुत्र
 यस्याप्रसादंचविनानकिंचिदन्यैरुपायैर्बहुभिर्जलभ्यं ॥७॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराण ॥
 तापीमहात्म्ये एकवींशप्रभावानामत्रयत्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥
 रुद्र उवाच ॥ पूर्वतोकादितीर्थाच्चविद्यतेभवमोचनं यस्यसंदर्शनादृच्छनपरंपावनं
 भवि ॥१॥ यत्रशापादिनिर्मुक्तोत्तमविंदोस्ति लोत्तमा ॥ यस्यसंदर्शनादुत्सकोनयातिप
 रंगतिं ॥२॥ स्कंद उवाच ॥ कथंति लोत्तमानामसशमात्पाविंदुना ॥ कथंचात्रपरिज्ञातो
 देवोसौभवमोचनः ॥३॥ रुद्र उवाच ॥ तृणविंदुर्मुनिः पूर्वंचक्रमेणैतपोमहत् दृष्ट्वा तस्य
 तपोत्पन्नं वासवोभयसंयुतः ॥४॥ प्रेषयामास तत्रैव देवकन्यां तिलोत्तमां ॥ कुर्वन्तिदृष्टि
 विक्षेपान् गीतंचैव मनोरवम् ॥५॥ त्रैलोक्यादुत्तमं स्तूपं यस्यावच्छनसंशयः ॥ तया समो
 हितो नूनं तृणविंदुर्महातपाः ॥६॥ नाविदद्वासरान् रात्रीरुदयास्तमयोरवे ॥ तस्य मोह
 गतस्यापि ज्ञातं वर्षशतद्वयं ॥७॥ दिशमंदिरमध्यास्तेनाशासीत्सहि किंचन ॥ भक्ष्य

तापी
 ६५

राम
 ६५

भोजयाननेकांश्चमोदकानामृतोपमान् ॥८॥ साचानिनायचविंगीमुनेस्तस्याशनाय वै
 एकदनिर्गतो बाह्ये पश्यत्सोस्तमयोरवे ॥९॥ संध्याहर्मे गमिष्यामि बंदिनं चारुहासिनीं
 संध्याहीनस्य विप्रस्य हतौ धर्मो न्यथा भवेत् ॥१०॥ क्षेत्रे पश्य यथा नाशशरणागतं रक्ष
 णात् ॥ यथा विषं विनानागोलं गुलं च विना प्यलि ॥११॥ यथा चित्रे स्थितः सिंहो संध्याही
 ने हि जस्तथा ॥ अतएव विलंबश्च न कार्यश्चात्तहासिनी ॥१२॥ संध्यायै साधयिष्यामि
 सांप्रतं या प्रवर्त्तते ॥१३॥ तिलोत्तम उवाच ॥ संध्यास्त्वेनेकशो जाता तथानासिचात्र
 वै न समर्था क्षणं सोढुं महियोगं महात्तुने ॥१४॥ मुनिरुवाच ॥ त्वमोहसंयुतस्यापि संध्या
 बाह्यत्रमेगताः ॥ ततस्त्वं मम शापेन महिषी सा भविष्यति ॥१५॥ रसशामुनिना तेन दीना व
 क्षति लोत्तमा ॥ जगदपुरतो वाकां कं पमाना भयातुरा ॥१६॥ तिलोत्तम उवाच ॥ देवांगणा
 मुने चार्हं वासवादेशाकारिणीं ॥ विधेहि कुरुपां न पथकक्रोपो मातृशो जने ॥१७॥ अनु
 ग्रहं च मे देहि मुंचक्रोपं महात्तुने ॥ क्षणं च महतां क्रोपो भ्रवं चेतसि वर्त्तते ॥१८॥ तृणविंदु
 रुवाच ॥ चंद्रक्षेत्रं यदा त्वं वै पर्यटंती गमिष्यसि ॥ भविता शापमोक्षस्तेभवमोचनसंनिधौ ॥१९॥

DR. BHAU DAJI
MEMORIAL
ॐ

तापी०
६६

वनं न तस्य भूयोपि हि विद्यते यनं ॥ ३१ ॥ इति श्री स्कंद पुराणे तापी महानद्य भव मोचन
तीर्थ प्रभावो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ वषे
दं वैष्णवं श्रेत्रं स दामोक्ष प्रदायकं ॥ अनाद्य त्रिपदं याति न रोयस्य ह सेवनात् ॥ १ ॥ अत्र नि
कदि बंधाताः प्रेतकूष्माण्ड रेफलाः ॥ भोत्रिणस्त्रानमात्रेण पिंड दानैश्च किंपुनः ॥ २ ॥ यो
ददादु तिचैकानि निश्चयो नात्र पुत्रक स चाश्वमेध यज्ञानंतरयेत्तरखलु सर्वजान् ॥ ३ ॥
असन्मार्गे रितानि त्वं स्त्री बाल द्विजं याति नः ॥ वियोनि नैव गच्छंति स्नानमात्रं विधाय
वे ॥ ४ ॥ अस्मिंस्तीर्थे मृतस्यास्थि पतंति वै कदाचन ॥ कृतपाप सहस्रस्य ध्रुवं वा सोमरा
जये ॥ ५ ॥ एकादश्यां न रोयस्तत्र वषेदं सेवने यज्ञा न हि पुण्यस्य तस्यास्ति संख्या खलु
षडानन ॥ ६ ॥ षण्मास द्वारकायां यद्गोमती स्नानतो भवेत् ॥ तत्फलं वत्समासेन निश्च
येनात्र जायते ॥ ७ ॥ सदैव माधवो देवः पुत्रय त्रेहतिष्ठति दुष्टदैत्य विनाशाय तपः कृ
त्वा त्रदुष्करं ॥ ८ ॥ यत्राहं गिरिजावत्स ध्रुवं तिष्ठामि सर्वदा ॥ देव्यभीत्यागतश्चैव विष्णु
र्वाचानियंत्रितः ॥ ९ ॥ रुद्र उवाच ॥ कथं ते भीति देवेश दानवेभ्यो महेश्वर ॥ विष्णुर्वीच

६७

कथं बद्ध एतन्मे ब्रह्मिणं वर ॥१०॥ रुद्र उवाच ॥ पुराचाद्यासुरो नाम दानवो भून्महाबलः
 तेन तप्तं तपो वयं मनसान्यैश्च दुष्करं ॥११॥ ततो हं नृप संयुक्तौ दृष्ट्वा तत्कर्म दारुणं दी
 र्घ्यं तपसा सर्वत्रै लोकां सहरत्यसौ ॥१२॥ एतस्मिन्नेव काले च पार्श्वे तस्य गतोऽप्यहं
 तुष्टोऽस्मिते वरं ब्रह्मिणं चितं वरसंप्रप्तं ॥१३॥ दैत्य उवाच ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश देहि मे
 वांछितं वरं ॥ करं मे भस्मसाद्यापि यस्यास्मिन् द्विददाम्यहं ॥१४॥ मया पुत्र तदाप्युक्तं सर्वमे
 तद्गविष्यति ॥ इत्युक्तस्सासुरो नूतनं गौरीहरणालालसः ॥१५॥ आगतोऽपि कुरंदातुं मनमौ
 लेरुपरि ध्रुवं प्रपलायनगतो हं च क्षीराब्धिजलमध्यतः ॥१६॥ ततः कृष्णं पश्यामि स
 च मानैव मुच्यते ॥ ततो हं ज्ञानमात्रेण निरीक्ष्याम्युगदाग्रजं ॥१७॥ आगतश्चात्र तीर्थे
 वैभयाद्यैर्ज्ञातारणं हरे ॥१८॥ रुद्र उवाच ॥ ब्रह्मिणं देवदेवेश भयार्त्तस्ते पुरःस्थितं द्वा
 विनोदुष्टदैन्येन स्त्रीभिर्देवगदाग्रजं ॥१९॥ दैत्यांगना भवविनाशन रुद्रवेशोऽभिधा
 नभ्रजगाधिप दृष्ट्वा शास्त्रं मायैकं जालकलितारिखिलकोटद्वंद्वगोविंदगोकुलपते परि
 पाहिविस्मोः ॥२०॥ लक्ष्मीविलास नयनाय मनोभिर्द्वंद्वैर्यारिद्वंद्वशतजुष्टपदारविंद

६७

त्रैलोक्यसृष्टिकरणारुणस्तलकंदगोविंदगोकुलपते परिपाहिविस्मोः ॥२१॥ ब्राह्मजवारणव
 रोद्धरणैकबंधेऽस्ममाज्जितासुरवधुनयनं जनश्रीः ॥ गंगाजलकुलितकोमलपादपद्मगो
 विंदगोकुलपते परिपाहिविस्मोः ॥२२॥ श्रीडामिमानकृतमीनसमानसारसंक्षोभितार्णवज
 लोद्धुत्तरवमौलेवर्णांतरालभवकैटभदुष्टकायगोविंदगोकुलपते परिपाहिविस्मोः
 ॥२३॥ गोपीविनोदपरिपूर्णस्त्रवेणुरंध्रमंदधुनिधनितभूधरकंदरांतः ॥ गोद्वंद्वतारक
 मनाद्यपते मकरंदगोविंदगोकुलपते परिपाहिविस्मोः ॥२४॥ संसारतापपरिस्फुटितलोक
 बर्गस्वर्गापवर्गकलनावधिदानशाली ॥ लोद्धुत्तराखिलमहीतलमण्डलास्त्रगोविंदगो
 कुलपते परिपाहिविस्मोः ॥२५॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ न्वयाचात्र महादेव भयं धार्यन कस्यचि
 त् ॥ अत्र योजनमात्रं तु दुष्टशांतिव्रजे नरः ॥२६॥ रुद्र उवाच ॥ इमं घातय वै दैत्यैरुत घ्नं
 च दुरात्मनां येन विद्रावितश्चाहं पापिष्टेन दुरात्मना ॥२७॥ विस्मरुवाच ॥ तच्च भस्मीक
 रिष्यामि सहपायेन दानवै ॥ भयं न्वयानकर्त्तव्यं अस्मिन्क्षेत्रे च निश्चयात् ॥२८॥ इत्युक्त्वा
 सगतो विस्मर्बहुमाया समन्वितः ॥ स्त्रीरूपमनुलं कृत्वा स्त्रपपायेनावधि चतं ॥२९॥ भूयो

पयत्रगतश्चैवप्राप्तोवेधंनिजंहरिः तदारुद्रः प्रसन्नो नृत्तुष्टोस्मीतिवरं दृष्ट्वा ॥३०॥ ३१
 लम्पतवाच ॥ यदितुष्टोसिनोरुद्रसर्वभूतापहारक त्वयदंनार्थतीर्थं च न त्याज्यं सर्वदै
 वहि ॥३१॥ तथेत्थत्कालदानं नृत्तमहमत्रैव संस्थितः गंधर्वायत्र गायती त्रिकालमाचनित्य
 शः ॥३२॥ ज्ञापतिनामजां बालांस्तु पलायण्य संयुतां अत्र वच्छनिधानानि सन्त्येव कुरिकांज
 नं ॥३३॥ यत्र धर्मशिला वच्छयत्र गौरीपतिः स्वयं तत्र तापी जलस्नानात्कस्य मोक्षो भो न
 जायते ॥३४॥ रुद्र उवाच ॥ कथं धर्मशिला चात्र केना नीता सौ त्वे परा एतन्मे सर्वभूते
 श ऋहिसर्वमशेषतः ॥३५॥ रुद्र उवाच ॥ पुरा त्रेता युगे वच्छ प्रस्थितो रघुनंदनः वैदेह्या
 सहितो विरालक्ष्मणेन हनुमता ॥३६॥ ततः पश्यति सर्वत्र महीमं नो मई स्तुत स्तुता विमा
 नैर्गम्यंते चरणैर्न रुद्राचन ॥३७॥ पिह पिंडप्रदानाय द्विजांश्चिश्चालनाय वै अदृष्टास्था
 नकं वच्छ हनुमान्मुखमैक्षत ॥३८॥ ततो हि मज्जगामाशु हनुमान् नुल्लविक्रमः विंध्याच
 लस्य वैशाघ्रमानिताय गिरेशिलाम् ॥३९॥ अतो दद्रेतु विन्यस्य राघवे नमो महात्मना चक्रे
 पिंडप्रदानं च तथा संपूजिता द्विजाः ॥४०॥ सैषा धर्मशिला वत्समहापातकनाशनी दश

राम
 दृष्ट

राम
 दृष्ट

नात्स्पर्शनादापि पापानां क्रमाश्रयात् ॥४१॥ अर्थतीर्थं च मरणं विना भाग्यं न लभ्यते ॥
 यत्र प्रेतगणो वच्छ तिले नैके नृदुष्यति ॥४२॥ असैत्रं सेवनादच्छतघ्नो गुरुतल्पगः मित्र
 डोही नरो यस्तु प्रयाति परमागतिं ॥४३॥ अत्र गुरुद्वानिलिङ्गानि संति वच्छ सहस्रशः सनो
 भाग्यवान् नृत्तं मासमेकं तु यः क्षिपेत् ॥४४॥ भाग्यहीनो नरो यस्तु षण्मासान्नं त्रित्यति ॥
 दण्डपाणिं हृषीकेशं रुद्रं च भुवनेश्वरं ॥४५॥ स्नात्वा यो त्रतपत्यां च त्रिकालं पूजयेन्नरः ॥
 असंशयं सदा वत्स स च रुद्रमयो भवेत् ॥४६॥ अत्र देवास्तदा गुरुभ्रमं ते रुद्रसेवकाः ॥
 तथा यश्चाश्रमगंधर्वाः पुण्यभाक् भूवो न चाश्रयेत् ॥४७॥ अलावगाहं च नरो त्रस्तुत्वा स रुद्र
 तार्थो भवती हलोके ॥४८॥ अतः प्रसंगात्कपटेन वच्छ प्रमार्जयेत् पुनः स हस्तपापं ॥४९॥ इदं सदा
 वत्सनरश्चरित्रं समभ्यसेन्नैव रुद्रादरोपि ॥५०॥ शृणोति चालं भुवि साविधानः स याति ना
 कं परिमुक्तपापः ॥५१॥ इति श्री रुद्रपुराणे तापीमहात्म्ये रुद्रक्षेत्रप्रभावनामप
 चित्रोत्थायः ॥५२॥ ॥ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ अथ वच्छ पुरातापी स्ने
 छेनापि महात्मना कृता मातंगे नैव भ्रवं पूर्वप्रवाहिना ॥५३॥ आषाढे सेवनं चास्मिन्

तापी
६९

अधिमासेचदुर्लभं गंगेश्वरस्यसान्निध्येयत्रतोयेशिवस्वयं ॥२॥ स्मृदुवाच ॥ नचकथंतापीकृतासापूर्ववाहिनी तन्मेनिवेद्यतांतातचित्रंतन्मानसमहन् ॥३॥
रुद्रउवाच ॥ आकर्ण्यतां त्वयावच्छक्रेयं सर्वपावनीं चेतस्समाहितं हृत्वारुचिरामो
ददायिनी ॥४॥ न्लेच्छश्चैडपकेनामविंध्यशैलवनेभवत् चंडवेष्टश्चनिस्त्रिंशो न्लेच्छ
युतपरिश्रहः ॥५॥ अवंतीविषयेनित्यं चकारजनसंकटं सदारा न्यातयामासजना
नर्मणासंस्थितान् ॥६॥ कांताश्चानेकशतैस्तस्यनैकोप्यासिञ्चनंदनः सोपिदृष्टव
याज्ञातो नशांतिप्रापदुर्मतिः ॥७॥ अवंतीविषयेतेन ग्रामो राजादुपद्रुतः शूद्रोपिनि
हितः कश्चित्तस्यकांताजहारसः ॥८॥ रूपयोवनसंपन्नांगुवक्षणीमधुरस्वनां महिषा
त्वंगतासाचन्लेच्छान्नः पुरवर्तिनाम् ॥९॥ मासैः कृतिपरैरेवजनयामासनंदनं बभूव
पुत्रवान्लेच्छश्चक्रेतीवमहोत्सवं ॥१०॥ दृष्ट्वातिवल्लभां शूद्रा राज्ञः क्रोधसमाकुलः उ
पायेनविषं दत्तं साराज्ञीनिधनंगता ॥११॥ नतोतिदुःखशोकैर्निःशराजोरुरादसः
ममदैववशात्साचकांताजातावरानना ॥१२॥ कृच्छं सानिधनं प्राप्तामृतिर्मेस्यादियोगतः ॥

राम
६९

ततस्संबोधितस्सोपि न्लेच्छकांतास्त्वनेकसः ॥१३॥ अतीववल्लभेलेकेभूतेचम्रियतेऽनृ
अस्यास्तुलुंदरपुत्रोराज्ययोग्यस्तवाधना ॥१४॥ नापुत्रस्य ध्रुवं लोकेस्त्वंपालयमहामते
नतस्सोपिप्रसन्नोभूत्संसक्तमरणशयः ॥१५॥ पुत्रसंबर्द्धयामासयत्नतो न्लेच्छभूपतिः
अथकालेचसंप्राप्त्यवन्तीविषयाधिपः ॥१६॥ सैन्यं चकारसंकटे निहंतुं न्लेच्छभूपतिं
वेनवनंतदाक्रांतगजवाजिरथादिभिः ॥१७॥ छाद्यन्सहतो न्लेच्छो नृत्यैश्चसहपंच
भिः राज्यं शूद्रास्तोलेकमेकरंदत्याचरुपतेः ॥१८॥ लब्ध्वा राज्यमहावीरोलम्बमातंगस्तदा
पदाशांतमनोलोकेमर्वस्तुहितेरतः ॥१९॥ वर्तमानस्सदाचारे न्लेच्छराज्येसयद्यपि च
उपश्रममहाप्रेतोवच्छजानोमरुच्छले ॥२०॥ तत्रसीदन्निवैप्रेताकूपेनशिशवोयथा
कुर्वन्तिदारुणं शब्दं हाहेत्याकंठमुच्चरैः ॥२१॥ एकस्तत्रावसदृष्टप्रेतराजोभयंकरः आ
षाढेद्यदपुण्येन जलमोदकदानतः ॥२२॥ स्मृदुवाच ॥ आषाढेद्यदपुण्येन किंचिद्वा
रसवैप्रभो प्रेतत्वतस्य किं जातं तन्ममास्त्वसंप्रतं ॥२३॥ रुद्रउवाच ॥ दिवाकीर्तिपुत्रा
चासीदुष्टकर्मा महीतले ॥ लोकानुद्देजयामास शस्त्रपाणिस्सदाधनिः ॥२४॥ प्रत्येतवन

x केहिमेसदृषाः पंचभृत्यमित्राणि बांधवाः ॥ अहंतेस्तृपिपाशां च बाणपिष्ठाणि ॥
 सांप्रतं प्रागमिष्यति मे कुंभस्तपत्याषाढकल्पितं ॥ तावन्नत्र समायात कुंभो भक्षैः समन्वितः ॥ २

मध्यस्थः स्त्रीबालाद्विद्योजेत क्रः ॥ एकदा वा डयः कश्चिदाषाढाधिकमासत्रे ॥ सव
 नायतदा तापीययौ तेनाध्वनाद्विजः ॥ तदृष्ट्वा गच्छमानं च दिकीर्तिरधावत ॥ तिष्ठ
 तिष्ठति वेपथुः पृष्ठरदृष्टिस्समागतः ॥ वेपमानो द्विजस्तच्छोजलं नास्तीति किंचनः ॥
 ततो निहंतुमारब्धस्तेन वच्छदुरात्मना ॥ सजगादतदा विप्रस्तपीमृगणामिसांप्रतं ॥
 दीप्त्या म्याषाढकं भान्नेद्येकत्रे मुंचमान्नरः ॥ तदृष्ट्वा वेपमानं ससंभ्रमाज्जातिसांधसं ॥
 अकिंचनं मुमोचाथल्लेखे विप्रवनेतदा ॥ सविप्रस्तपती प्राप्तेयत्र चाषाढसेवने ॥
 सप्तम्या दत्तवान् कुंभान्नेकं स्त्रेण यसाध्वसं ॥ कालेन समस्तो म्लेच्छः प्रेतो जातो मस्तच्छले ॥
 ३१॥ नित्यं प्रापशीतं कुंभमाषाढे विप्रकल्पितं ॥ पंचरात्रसमायुक्तं जलपूर्णं सचंदनं ॥
 ३२॥ श्वेतवस्त्रयुगलं पंचरत्नसमन्वितं ॥ सददौ प्रेतवर्यातेयं न प्रेताधिपो भवत् ॥
 ३३॥ तस्यातिकेगतः सापि पंचप्रेतसमन्वितः ॥ ननाम सत्वरं वच्छतदा रुद्धे मस्तच्छले ॥
 चंडो न तदा दृष्टः प्रेतराजस्तदा सुत ॥ कस्मादेशात्समायातः कुंभो भक्षैः समन्वितः ॥
 प्रेतैः सददराजा संतुष्टास्तेऽपि च भवत् ॥ ततस्सचंडयो वाक्यं जगाद प्रेतभूपतिः ॥
 प्रेतत्वं केन कर्मणा ॥ २

तापी

राम

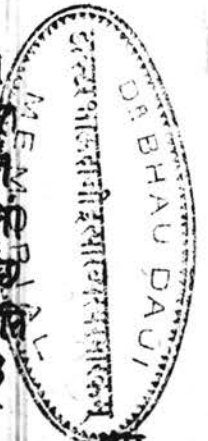
कैषते विद्यते शक्तिः प्रेतभृत्यस्य सांप्रतं कुंभतोयप्रदानैश्च सर्वसंतोषिता दयं ॥ ३१॥ प्रे
 तरा जातवाच ॥ ब्राह्मणो हंतुमारब्धो मया म्लेच्छेन वैपुः ॥ तेनैव नल्पितं वाक्यं विप्रनास्ती
 ति मे कचित् ॥ ३२॥ गच्छामिसांप्रतं म्लेच्छतपत्याषाढसेवने एकं वै तत्र दास्यामि कुंभं ते स
 प्तमी दिने ॥ ३३॥ ततो मया द्विजो मुक्तस्तेन दत्तोऽप्यटो मया चंडपात्रसमायाति भक्ष्यभो
 र्यसमन्वितैः ॥ ३४॥ चंडपत्रवाच ॥ मत्पुत्रो विद्यते राजन ॥ विंध्यादेश्वमहावने भानुज्या
 विद्यते तत्र योजनानां चतुष्टये गच्छामस्तत्र वै सर्वं सचमोक्षं न पिष्यति ॥ ततः सप्रेत
 राजो पितापीसामिष्यगो भवत् ॥ ३५॥ विभीतिं केन दाह्यसे सतस्त्रेण सपरिग्रहः सुमेव द
 र्शयामास चंडो निज नंदने ॥ ३६॥ मातंगे चैव धर्मज्ञे शांते सर्वहिताधिप ॥ ३७॥ स्वप्रे
 सवैपश्याती भीमरूपान् प्रेतान् विशालान् कुलितं च कामं ॥ अन्यन्पुमान् पुत्रसमुद्भूते
 तथा पुरस्ते जनकं च दानं ॥ ३८॥ प्रातः समुत्थाय समं त्रिवर्गे निवेद्य सर्वं निशियन् दृष्टं
 जगाम चाल्यै निजवर्गं मुखैः स्नापी तटं विस्मयबद्धचेता ॥ ३९॥ ददर्श सतदा विप्रं सुमं
 न्तं पसि स्थितं वेगादश्वात्समुत्थाय युगं स्तस्य पुरा ॥ ४०॥ पप्रच्छ प्रश्रये प्रेतो राज्ञौ

तापी०
७१

स्वप्नसमुद्भवं कृताशीस्समुनिश्रेष्ठो ज्ञानवान्वाक्यमब्रवीत् ॥४८॥ मुनिरुवाच ॥
सत्यमेव त्वया दृष्टं रात्रि समुद्भवं यस्य प्राप्तं त्वया राज्ञं ह्येष्टस्यापि दुरात्मनः ॥४९॥ स च
प्रेतत्त्वमापन्नो विद्यते त्रविभीतके प्रेतराजो त्रसंप्राप्तः शतप्रेताय तैर्घृतः ॥५०॥ कथितं पू
र्वचरितं तस्य जन्म समुद्भवं विस्मयेन समाकृतो ज्ञात्वा जन्मो त्रमस्वकं ॥५१॥ ह्येष्टत्वमात्म
नो ज्ञातं ह्ययोमातंगको ब्रवीत् ॥५२॥ मुनि उवाच ॥ ज्ञानवांस्तु मुनिश्रेष्ठ सर्वज
नामिनिश्चितं कथं ममो त्रमं जन्म ह्येष्टत्वं प्राप्तवान् कथं ॥५३॥ कथयस्व मुनिश्रेष्ठ प्रा
क्तनं चरितं मम ॥५४॥ मुनिरुवाच ॥ मिथ्यायां पुरावृत्तवैशेषो न ह्यमसंयतः श्रद्धया
स्पृह मित्रत्वं प्राप्तो द्रव्यान्वितेन च तव नासीद्गृहे किंचिन्निजकर्म रतस्य च तव मित्रं च
यः श्रद्धाः कर्मणा निधनं गतः ॥५५॥ तस्य कान्तादिनैः कश्चित्सर्वमादाय कांचनं च का
स्तव्यनांगतुं कुरुत्से त्रेच पुत्रक ॥५६॥ ततस्त्वमापि वै तस्याः साहायं कृतवांस्तदा कुरुसे
त्रंतया साद्वययो मर्गे च नित्यशः ॥५७॥ एकदा च धनं तेन तस्याः पार्श्वे बलोकितं ततस्त
स्या भवदुष्टमानसं तन्निपातने ॥५८॥ विषं तीव्रतस्तेन दत्तं तां ब्रूतमध्यगं ततो मृत्यु

राम
७१

वशं प्राप्तासानारी च पलेक्षणा ॥५९॥ सुविष्टां च तदा तेन गृहीतं पापकारिणा ततो गतं कुरुक्षेत्रं
सार्धं पुत्रसंपाद्यैः ॥६०॥ ततस्तस्य विषादो नृन्मरणो कृतनिश्चयः किमर्थं निहतारामादृश्वली
र्षं सशंसिता ॥६१॥ प्रदत्तं कांचनं तेन देहपातस्तथा कृतः तेन कर्मविपाकेन ह्येष्टत्वं प्राप्तवा
न भवान् ॥६२॥ इत्याकर्ण्य तदा वृत्तं ह्येष्टो मातंगस्ततः सशोकशोचयामास विचित्रा कर्म
णो गतिं ॥६३॥ कष्टं हि मानवं जन्म महामोहो धनस्य च विचिंत्यैवं ततो ह्येष्टो ज्ञागादमु
निपुंगवं ॥६४॥ मुनि उवाच ॥ कथयस्व मुनिश्रेष्ठ कथं मुच्ये न वार्णवात् महत्कृष्टात्तथा चो
राजर्षे वास समुद्भवात् ॥६५॥ अथ कामादुरेपुं भिवर्ष्यते न च पातकं ततो त्रमानवं जन्म
न्यक्तुमिच्छाम्यहं मुने ॥६६॥ बाधा च विविधैर्भावैर्यद्योनिषु वियोनिषु प्रयात्मात्मा महत्
कष्टं प्रेरितः पूर्वकर्मभिः ॥६७॥ समत उवाच ॥ व्रतवत्तमनः शांतौ जन्मवास्तवियोनिषु
मनसा मुच्यते जंतुर्वेदविन्नसमत्सरः ॥६८॥ कर्मणो त्यादिनो जंतुरभक्तानैव मुच्यते धर्मस्यो
पायनैरभ्यैः ऋतुभिर्यागसाधनैः ॥६९॥ एवं हि धर्ममार्गस्थो मुच्यते पातकैर्नरः विधूतकल्म
षप्रश्चादौ कान्त्राप्नोति चाक्षयान् ॥७०॥ अतएव नृशं ह्येष्टस्य त्काराज्यं मतंगजं तपश्च

राम
७२

कारतीचंसतधत्यास्नानमाचरेत् ॥११॥ इत्युक्त्वा सतदाम्नेच्छकुरु पुण्यं महर्निशं उदरिष्वा
 तिचात्मानं पूर्वज्ञान्यापकर्मणा ॥१२॥ ध्यानं चैव तथा कुर्वन्नादिष्टं यत्नहर्षिणा कुर्वन्फला
 नन्तत्र तिष्ठतश्च महात्मनः ॥१३॥ तस्य तापी स्वयं स्वप्ने प्राप्ता पापप्रणाशनी जगाद यच्च
 यच्छमाकाषः स्वतपो महत् ॥१४॥ विधेस्वाष्टाष्टसवनमधिमासे तु पुत्रक नतस्य समं
 याति दानं तीव्रमहात्मनः ॥१५॥ आष्टाष्टदत्तसप्तम्यां कुंभं यच्छति यो नरः सदा पापरतो व
 सथाति परमां गतिं ॥१६॥ आष्टाष्टदत्तं च पापसंतापशान्तिदं तथा प्रेतावबोधेन प्रया
 पंभ्यां गतिं ॥१७॥ प्रेता विभीतके सति चाकृतपापकारिणः संतर्पयोदरिष्यामि ध्रुवं पुण्यजले
 रुं बि ॥१८॥ अक्षयांस्तव दास्यामि लोकान् देवैर्दुर्लभान् इत्युक्त्वा सागता देवि स्वप्ने भा
 स्करं नदिनी ॥१९॥ सच प्रातः समुत्थाय चकाराष्टाष्टसेवनं सप्तम्यां दत्तं च विधाय वि
 धिना सुधीः ॥२०॥ विधाय तद्दिनं शांतं सतदा तीर्थसेवनात् ततस्तस्यावतां देवी तपती स्
 र्येनं दिनी ॥२१॥ नमो धर्मनरतांश्रेष्ठे नमस्ते पापनाशनि संसारनापनाशाय ब्राह्मणासि
 प्रतिष्ठिता ॥२२॥ आष्टाष्टदत्तं च पापसंतापशान्तिदं तद्दुष्टानामहाभागे भक्तिमुक्ति

तापी०
७२

प्रदाय के दुर्धर्म दुर्धर्मणो मृतान् पापान् प्रेतान् तस्वकर्मतः तेषां प्रदुत्तस्वर्गाय स्वकुलस्या
 भिहृदये ॥२३॥ दत्तं दानं च करैर्वं मंत्रानुच्चार्य सर्वदा यो ददाति धैर्येभ्यो लभते ते क्ष
 यां गतिं ॥२४॥ तस्माद्दायादिकैर्दत्तं प्रताना मत्र पुत्रक प्रेता विभीतके तिष्ठन् दिव्यदेहश्च
 ते भवन् ॥२५॥ विमानवरमारूढा ते जल्पन्त इतस्ततः वयं समुधुतास्सर्वे चाष्टाष्टसेवना
 त्व ॥२६॥ प्रेतभावाच्छुदिता भवान् धन्योऽस्ति सत्यवान् ॥२७॥ जल्पन्ति चैवं शुदिताश्च स
 र्वे नैप्रेतवर्गाः परितो ब्रजन्तः पश्यन्ति देवादि विद्वरसंस्थाय भोगि संदृष्टरसा दधरो भूत
 ॥२८॥ संविध्यतां चैदि विगच्छमाना न्मातंगका विस्मयवान् बभूव विहाय सर्वान् विष
 याश्च राउपं समाश्रया मासीदिवारपुत्री ॥२९॥ तस्य तत्र स्थितस्यापि मातंगस्य महात्म
 नः संप्राप्ता मुनयः सर्वे गौतमस्य वनाश्रयात् ॥३०॥ गच्छन्ते वच्छगंगायां निराहारा जि
 ने प्रियाः दृष्ट्वा समागतान् कामं मातंगो विमुदन्वितः ॥३१॥ तत्त्वतः शिरसा भूमौ नेषां पा
 श्वे स्थिती भवत् जगाद यच्च न हृष्टो मुनयः कुत्र गम्यते ॥३२॥ मुनय उचुः ॥३३॥ गंगायां
 गम्यते स्माभिः संप्राप्तानि यमान्वितैः ॥३४॥ मातंग उवाच ॥ प्रागुक्ता धुना सर्वे प्रसादान्

ममंदिं यष्माभिः चक्षितं सर्वं पवित्रं ते भविष्यति ॥७४॥ इत्युक्त्वा मुनयः सर्वमातंगेन
महात्मना जातस्तत्वाद्यबोधेन ह्यानीतानि अवेशमनि ॥७५॥ ततस्ते तत्र ददृशुर्मसिपि
उानने कशः ॥ दृष्ट्वा ते विस्मयं प्राप्तामासां शिष्या तद्वत् मुनिः ॥७६॥ मुनय उचुः ॥ दृश्यं
ते मांसपिंडास्ते मुनिरूपं कथं भूवत् ॥ विस्मये मानसे स्माकं बलायां सं प्रवर्तते ॥७७॥ मातं
ग उवाच ॥ अहं स्तेषां मुनिश्रेष्ठा वसाम्यत्रार्कं जातते ॥ हन्ये कंचात्र मातंगं तन्मांसस्य
शानं मम ॥७८॥ मुनयोऽयमायता आतिथ्यं मे त्रमुप्यतां ॥ विना तपो विना दानं विना ध्या
नतपादिभिः ॥७९॥ तपत्यासे वने नैव दिव्यं देहं स्मिंसां प्रतं ॥ मुनय उचुः ॥ मांसाशनयः
कुरुते मनुष्यो निहत्य जीवांश्च दया विमुच्य ॥ किं तस्य दाने सन्नपसाव्रतैः किं भोजनं
कर्म इदं तवात्र ॥८०॥ मातंग उवाच ॥ नहि जीव विहीतं तु मुनयोऽन्नं प्रवर्तते जी
वास्त्वेन कशो भोज्यामास मे कं हि भुज्यते ॥८१॥ इत्युक्त्वा मुनयस्ते वै ते न जानाः परा
अमुखा ॥८२॥ ततो न नाम शिरसा नैषाम् पादान् महात्मनां ॥८३॥ इति जल्पन्स मातंगो
पूजां गृह्णन्नु मेधुना ॥ कामधेनुं प्रसादाद्देमस्तु दुता गमिष्यति ॥ वांछितं भवताम

न्नं प्रदाशयति न संशयः ॥८४॥ मुनय उचुः ॥ अस्माभिर्निर्मेयेः पूर्वं हि माचलवने कृतः ॥ अ
दृष्ट्वा वल्गुं गां च न हि भुंजामहे वयं ॥८५॥ या पूर्ववाहिनि गंगा विमुक्ता कर्षणेन वै ॥ अ
दृष्ट्वा तान वै भुंज्यः कदाचिदपि निश्चयात् ॥८६॥ मातंग उवाच ॥ एतां पूर्वप्रवाहं च वि
प्राप्ता पीकरोम्यहं गंगया कोटिपुण्येन भयंतो योगमाप्स्यथ ॥८७॥ ततः कुशसभा
दाय सा कलहं छाद्य महात्मना ॥८८॥ घटदानेन चाषाढे भवत्यं पूर्ववाहिनी ॥८९॥ त
तः पूर्वप्रवाहाद् ओशमे कं तु भानुजा ॥ विप्रास्ते विस्मयं प्राप्ता तत्र तस्थुर्मदात्विताः
॥९०॥ कामधेनुः समायाता स त्वा त्रस्य महात्मनः ॥ भोजनाय समासीना कृत्वा स्नानं
च तत्र वै ॥९१॥ गंगेश्वरं समाराध्य सर्वं ते नियतं दद्याः ॥ कुर्वंति यावदशनंतं दन्नं स्मि
संस्थितं ॥९२॥ ततस्ते विस्मयं प्राप्तास्त्यक्त्वा चान्नं समुत्थिताः ॥ न तस्संबोधितास्ते न मा
तंगेन महात्मना ॥९३॥ पंचवाद्यं न वृणोति मातंग मुनयस्तदा ॥९४॥ मुनय उचुः ॥
किमाश्चर्यं हि सिद्धे दृष्ट्वा जीवमयं हितम् ॥ कथं मांसं कृतं ख्यायं कोयं ते विभवो मुने
॥९५॥ मातंग उवाच ॥ अयं प्रभावो न हि मे मुनिद्राय जुग्यितं चात्र भवद्भिरिव ॥ आषा

षष्ठं सेवनतो धिमासो घटस्य दानाच्च तथा तपत्यां ॥ इत्येवं जल्पितं तस्मिन् मुनस्तत्र
 संस्थिताः ॥ आषाढं सेवनं च क्रुधट दानं तथा परं ॥ गंगेश्वरं समाराध्यं मुनं तु मुनि
 पुंगवं निषेव्यमानुदेहां समातंगो गान्धरांगतिं ॥ यश्चाधिमासे कुरुते मनुष्याः
 षाढं सेवनमेव पुत्रं सयाति मुक्तिं शशि सर्यं तुल्यं देहं समासाद्य सुरेशं वन्द्यः ॥
 अधिमासे तथा षाढं सेवनं कुरुते नरः ॥ किंती र्थे स्तपसा तस्य योगयगैश्च दुष्टैः
 १०॥ यदा षाढं तपत्यां च फलं प्राप्नोति मानवः ॥ गंगेश्वरे धिमासस्य तच्च कोटि गुणं भ
 वेत् ॥ १०॥ गंगेश्वरं पश्यति यो धिमासे लोभात्प्रसंगात् कपटेन वापि तस्य भिधानं
 च विपर्ययेण गृह्णन् नाना कैस्य लयं प्रयांति ॥ २०॥ गंगा तटं यो भजते मनुष्या जन्मा
 तराण्येव हि सप्त जंतुः ॥ दिने दिने तद्भवती ह पुण्यं गंगेश्वरं पश्यति यो धिमासे ॥ २०॥
 यत्र गंगेश्वरं लिङ्गं जेतुं नाम्मोक्षदं मतं ॥ प्रेतराजो दिव्या तोयस्य संदर्शनं कुरुते ॥ २०॥
 प्रेतराजं दिव्यां तं संवीक्ष्य सन्तपन् सदा ॥ मुक्तायुधास्त्राणि तदा तथैव दिवमागमत् ॥
 १२३॥ इति श्री स्कंद पुराण तापी महत्म्य गंगेश्वर प्रभावानामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६

तापी०
७४

राम
७४

रुद्र उवाच ॥ ततोर्जुने श्वरं लिङ्गं वक्ष्यामि ज्वरापहं ॥ ब्रह्म हत्यादिकं पापं स्नानमात्रा
 दिनं शयति ॥ १॥ श्रावणे पौर्णिमास्यां च यत्र पुण्यमनंतं ॥ वांछंति देवतास्नातुं कुतः
 रुद्राश्च जंतवः ॥ २॥ रुद्र उवाच ॥ अर्जुने शंकरं लिङ्गं श्रावणे च महत्फलं ॥ पौर्णिमास्यां
 समाचक्ष्व श्री कंठं त्रसु बिभृत् ॥ ३॥ रुद्र उवाच ॥ पुरा पक्षि वने ब्रह्मिदिवा कीर्तिरभूत् सुत
 उपद्रुदाव वै लोकान् मार्गे तिष्ठत् सकुंतलः ॥ ४॥ एकदा प्रययत् तत्र तत्र तत्रागामादि जहयं गच्छं
 तो देवयात्रायां नान्द्रजधानसकुंतलः ॥ ५॥ ततो वित्रं समादाय यावत्सीध्रेयं लायत ताव
 त्प्रधावितालिकाः ॥ श्रुत्वा कोलाहले परं ॥ ६॥ सकुंतलस्तत्र प्राप्तिस्तपत्यास्तदमुत्र न तपती
 पूर्णतोया च तद्वद्वयं विसर्पिणि ॥ ७॥ दृष्टे लोकास्मधावति धंसनाय दुर्गात्मनः ॥ सवत्स
 तपती तीरे प्रविवेश भयातुरा ॥ ८॥ तस्य कर्मवशाज्जातं भरणं तपती जले ॥ तेन कर्मविषा
 केन भ्रष्टो जातिस्मरो भवत् ॥ ९॥ नाम्ना च तर्जुनो जातः ॥ श्रुत्वा पुत्रिनस्तदा ॥ अष्ट
 वर्षीयदा सोऽनृत्तरं ह्यस्यात्वं दागता ॥ १०॥ माता प्रधावितानस्य रुदंती कातरं च न
 कथां सवत्सजस्यंती कथां संवर्धितो मया ॥ ११॥ मातोवाच ॥ विहाय मां हास्यसि पुत्रकृ

तापी
७५

त्रचाक्षुषमांसं हि पुरा प्रसृतं पुष्टः पयोभिः प्रचुरैः शिशुत्वे बाल्ये पिते निर्दयता कथं स्या
ह ॥१२॥ देवान् समाराधयता निवृत्त्या विधाय यज्ञान् सुबहुन पुरा त्वं लब्धोसि संवर्द्धित
एव पुत्रं दत्त्वा धुना यास्यसि मां विहाय ॥१३॥ सा खिन्नगात्रा च नृशं रुदंती सद्यो भवत्येव
दविभिन्नवस्त्रा करे विधृत्वा शुनिवैवारयंती मागच्छ वच्छेति पुनः पुनः सा ॥१४॥ पुत्र
उवाच ॥ पुनः पुनर्जुत्यसि किं त्वमेव कोहं चकार त्वकुतोऽस्मि पुत्र ॥ यदा न जातोऽपि दत्ते
कथं स्याद्विमुंचमानं शोचनि जालयत्वं ॥१५॥ अनेकशो मे जननी प्रजाता तथैव पिता जन्मनि
जन्मनीति कोहं न जानामि सकृत्पिता मेतथा जनित्री मम कपि सा च ॥१६॥ मेघान् समाह्वा
यति कोत्र लोके शीतं तथोष्मं निजकालवृत्तिं काले समायाति च यात्र काले तथा मनुष्या
जलवायुतुल्याः ॥१७॥ न कोऽपि पुत्रे स्ति पितान् कश्चित् प्रजायते सौत्स्वयमेव कोऽपि तथा हि दी
पाच्च विनिर्गतोऽपि न प्रोच्यते दीपस्तश्च दीपः ॥१८॥ स्ववर्मतः संभवतीति लोकेऽपि ता ज
नी त्रिन तथा च हेतुः श्रुत्वा यतः संभवतीति जंतुं धिक् न तत्र कोऽसौ मनसा गुणोयं ॥१९॥ पि
तापि पुत्रवत्तमगात्स तस्य पुत्रस्तथान्यस्य पितृवत्तमत्वं पुत्रस्य तातो न पितुश्च पुत्रः पृथक् प्र

राम
७५

वृत्तिः कश्चित् पुत्री नैव ॥२०॥ दिने निवृत्ते च यथा दिने शंकोनामसं पूजयते क्षणं च तथा म
नुष्यनिजवर्मणां ते निर्वस्य सकालवशा प्रयांतं ॥२१॥ मां मुंचद्वैभरयदंती करोमि भूतं
निजदेहपातं त्वन्मांसशोणोद्भयमेव देहं मुंचामि किं कंदसि मे पुरस्तात् ॥२२॥ न दामाता
यतं मुश्नादेहनाशमयेन च दूरेऽपि संस्थिता याच पुत्रोऽसौ कुत्र यास्यति ॥२३॥ न तस्तत्रै
व यातोऽसौ पुत्रास्ति निचयः स्थितः अरण्यं पंचजं तमाह ताता पूर्वजन्मनि ॥२४॥ तदा शि
निसमादाय धृत्वा शिरसि चर्जुनः न पत्या च समानीय संस्मरन् प्राक्जनं भवं ॥२५॥ य
त्रैव विद्यते वच्छतो यलिंगं चतुष्टयं मुक्ताकरोदचास्थिनिष्ठानंतत्र चकार सः ॥२६॥
प्रायो वृत्तिवत् भवेत्संस्मरं देवं महेश्वरं एतस्मिन्नेव काले च पिता तस्य समागतः ॥२७॥ स्व
जनैः प्रीतः सर्वैः पूज्यन्नेवं पुरश्चितः वच्छते जननी दीना प्रायो वृत्तिपरा भवत् ॥२८॥
अहं च त्वजनैः साहं न यास्यामि न याविमा तपसा बहुभिर्दानैर्दृष्टैश्च विविधैरेषि ॥२९॥
जन्मयज्ञैर्महद्भवं वच्छपुत्रो न लभ्यते विलपंति पुरश्चित्वा पितृमाह जनास्मिन् ॥३०॥
वाक्यसंज्ञादेव दत्ताः पाप्मानानि शूलः दिनैः कृतिपयैरेव प्रसन्नो भूदुमापतिः ॥३१॥

तापी
७६

तपतीस्नानप्राप्तगोवत्सलुष्टेवरंशृणु ॥ अर्जुन उवाच ॥ यदि तुष्टोसि मे देव देहि पुत्र
द्वयं पुनः ॥ ३२ ॥ मोहो मे विलयं भानु तपती सेवने मतिं ॥ ममाभिधानं कलिंगं भूयत्वैव नि
श्चितं ॥ ३३ ॥ तथा कुरु महादेव शिवलेखे वहाम्यहं ॥ तथेति चाब्रवीदुदो सर्वमेतद्गविष्य
ति ॥ ३४ ॥ मोहो यं माह पित्रोस्ते विलयं पुत्रयास्यति ॥ तदा र्जुनेश्वरं कलिंगं महं ज्ञातोस्मि
पुनरु ॥ ३५ ॥ अर्जुनोऽपि दिवं प्राप्नो विमाने नार्कं वर्चसा ॥ तत्पिता च तश्चात्मा जगत्पुन
जवेशमनि ॥ ३६ ॥ ताभ्यां पुत्रद्वयं प्राप्तं प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ अर्जुने शंनरो दृष्ट्वा श्रावणो
पाणिमाहनि ॥ ३७ ॥ मुच्यते निश्चयाद्दृष्टं ब्रह्मत्यादिपातकैः ॥ यः श्रावणो पश्यति चा
र्जुने शंस्त्वान्वातपत्यां विमलैः पायोभिः ॥ अनेकजन्मानि तपापकर्मसु नार्थजन्मास
नरो भवेदि ॥ ३८ ॥ बांडालो द्दितां याति द्विजो मोक्षं प्रयाति च ॥ श्रावण्यां पायोर्णिमायां तु स्ना
नतो निश्चयात्कृत ॥ ३९ ॥ यदुष्टं पाण्डवेनापि पाण्डवेन महात्मना ॥ धनुर्वेदं परिहाराय
प्राप्तेनापि दुःखपात ॥ ४० ॥ दृष्ट्वा यदधिष्ठिरं सौम्यं ॥ बांधवं चतुर्दन्वितः ॥ कथयामास
बभ्रुः सुखं तत्र समुद्भवं ॥ तथा तपत्या महात्मन्ययस्त्रैतारदान्मुनेः ॥ ४१ ॥ अर्जुन उवाच

राम
७६

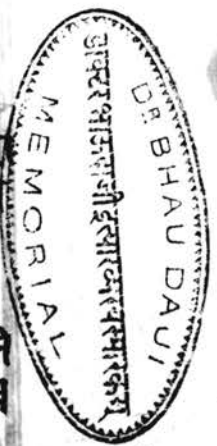
ममाख्यातं तु धर्मात्मानारवेन महात्मनः ॥ अनुकं भानु देहाय महात्म्यं वर्तते नृप ॥ ४२ ॥ भवि
ता विद्यते भाग्यं यदि तापी समाश्रिता ॥ त्रैलोक्ये नैव चास्तीति यस्यानुजं समासपित ॥ ४३ ॥
विहाय भोगं विषयारम्भाज्जोगं स्तथाश्रितसन्निभांश्च ॥ यस्यास्तद्विषयं निषेविनुं च मनो
रंधं याकुरुते मेरेषीः ॥ ४४ ॥ यस्याः पुराणानि पितामहोऽपि जगाद नूनं पुरतो न दानां
केनाम तस्याविभवं च वेत्ति कल्याणसदायः स्मरति बभ्रुश्च ॥ ४५ ॥ इत्यर्जुन वचः श्रुत्वा पां
डवेश्वर महात्मनिः सिषेवे भानु देहाश्च सूर्य देहपरायणैः ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिरोऽब्रवीत् सर्वं च
त्रैतार्ये विधानतः कृतं कृत्यावयं मन्ये कलिंगं संपूज्य च र्जुनैः ॥ ४७ ॥ दृष्ट्वा र्जुने शं च पु
न र्जुनोऽपि जातः कृतार्थाः सहि बंधुर्गैः ॥ स्नात्वा च तैर्ये विमलैः पायोभिः कोनाम न्यायाति
कृतार्थतां च ॥ ४८ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतायां पापी महात्म्ये अर्जुनेश्वरप्रभावात्समासपित्रि
७६ उवाच ॥ तार्थधारेश्वरं वक्षततो शेषमकापहं ॥ असिधारे व्रतं नीर्धं च त्रेयत्र युधिष्ठिरः
७७ ॥ अर्जुनस्य च वाको न पांडवश्च नृपयुक् ॥ सिषेविरैस्सूर्य देहाः सनाथसदा शिव
७८ ॥ युधिष्ठिरसिधारं च चकारात्र महाव्रतं ॥ एकाकी सूर्य देहायाः स्नायत्साधनाशने ॥ ७९ ॥

तापी
७७

तस्य तीर्थसदावत्सकृत्तश्च महातपः ॥ आश्रमे नैव प्राप्नोष्यन्वा दैर्घ्यो धनं वपुः ॥ ४॥ क
वेन्कोलाहलं यो बभूवे तं फलं विष्टिं ॥ किं करोषि तपस्य प्रसां प्रतं महधाय वै ॥ ५॥ वृथा त
वतपो भ्रातः श्रम एव हि केवलं ॥ हेतुदुर्योधनं मां वै व्रतं हि कुरुष्वेयदि ॥ ६॥ युधिष्ठिर उवा
च ॥ आगच्छ वत्स भद्रं ते वर्तसे मत्पुत्रि गृहे ॥ स्वागतं कृतं वा स्तत्र वत्स धर्मात्मजस्तदा ॥
॥ ७॥ ततो हि स नृशंखो द्योमाया दुर्योधनो ब्रूहि मे ॥ कोपसे रक्तगात्रश्च जगादेदं वचो
महत् ॥ ८॥ तपसि त्वं यन्निमित्तं दुष्टभान्ति तो धना ॥ अहं ते ध्यान इष्ट्या मिष्टय कृन्ता
श्वबांधवान् ॥ ९॥ इत्युक्त्वा धर्मपुत्रं स ययौ द्रुततरं सुत ॥ कृत्यामाया मया चैव चत्वा
रिव दनानि सः ॥ १०॥ ततो जगाम तस्याग्रे ध्रुवं धर्मात्मजस्य च ॥ चक्रंदस हि धर्मात्मा बां
धवान् संस्मरंतदा ॥ ११॥ भीमसेनकथं भ्रातः हतो दुर्योधनो न च ॥ क्षंतुं पराक्रमं यस्य स
मर्थो न हि देवराट् ॥ १२॥ यस्य नानेदेवपते गिरयः काननानि च ॥ सोयं सूर्यो धनेनापि
निहतः पापकर्मणः ॥ १३॥ तथा दुर्जनो महावीरो विस्मनुष्यपराक्रमो ॥ हतो दुर्योधनेना
च विपाक्रो बलवान् मम ॥ १४॥ तथा यमौ महावीरौ चंडदंष्ट्रौ वरौ ॥ निहतौ यमसंयु

राम
७७

क्तौ किमथा जीवता धना ॥ १५॥ कृपाणिं स समादाय यावन्निजशिरोष्ठिनत् ॥ तावज्जय
जपत्यश्चैश्वर्ये जातिवने सतः ॥ १६॥ पुष्पदृष्टिं विमुमुचुर्दिविदेव निरंतरं ॥ प्रत्यक्षो भग
वान् रुद्रो ततो जातो ब्रूवै सतः ॥ १७॥ मापैषामेकतावत्स तव सत्वा यलोकने ॥ रुद्र उवाच
वरं श्रणु महाराज यत्र मनसि व्रतते ॥ जयस्ते भविता यदेतव सत्त्वा न्न संशयः ॥ १८॥
यद्यिच्छिस्व वाच ॥ जयो मवत्तु मे नाथ राज्ञं प्राप्नोति मानसं ॥ देहेनानेयास्यामि तथा कुरु
यथा दिवं ॥ १९॥ यथा वज्रमयो देहो जायते मम निश्चलः ॥ ततो वज्रो दकृतं सैमया दत्ते
महात्मनः ॥ २०॥ ततो यद्यिच्छिरोक्ता भूयो वचनमब्रवीत् ॥ इदं तीर्थं त्वया नाथ नया
ज्यं सर्वदेव हि ॥ २१॥ वैशाखां बद्धलसृष्ट्या यत्स्वापश्यति मानवः ॥ नया धिर्जायते तस्य
तथा यमराणं प्रभो ॥ २२॥ अत्र शीतेश्वरं चास्ति तथा दिव्यं राजनं ॥ धारेश्वरप्रभावेन
लभ्यं नैवान्यथा भवेत् ॥ २३॥ तथेति चाब्रवीद्भुङ्क्षदा धारेश्वरं स्थितः ॥ यद्यिच्छिरोक्ता
ता शोभुर्देवा रेवाष्टमिदिने ॥ २४॥ धारेश्वरं पश्यति यो मनुष्यो वैशाखमासि सुत
निश्चयेन न तस्य रोगोस्ति भयं दरिद्रं निरंतरं पापं तस्य जन्तोः ॥ २५॥ इति आस्त

राम
॥७८

दपुराणेतापीमहात्म्येधार्गेश्वरप्रभावोनात्रस्थत्रिशोधायः॥३८॥
 रुद्रउवाच॥ततोर्विकेश्वरंतीर्थं बड्मोहमलापहं यत्रवैविलयंयातावच्छमायामया
 कृता॥१॥स्कंदउवाच॥कथं नाथ त्वयाभायाकृता देवां बिकंप्रति कथंचात्रलयंया
 तातनमाचक्ष्वनारद॥२॥रुद्रउवाच॥त्वद्दूरं प्रयातेतुगौरीशोकानुरापुरा मा
 मुक्तावत्स्रैलासातवष्टेस्मधावति॥३॥ततोमयापिसाप्रोक्तागच्छमानानुपा
 र्वती॥देविमागच्छवच्छेदंरंयातो न संशयः॥४॥इत्युक्त्वासाभ्यं कृदाह्याकपंति
 षडानन॥तिर्यंगश्चमुखादीनाशुद्धौष्मीश्वरनागमत्॥५॥स्कंदउवाच॥पुत्रदुःख
 वियोगार्त्ताप्राणान्तस्यतिसाधुवै विज्ञातंतत्कथं देवास्तनमाचक्ष्वशंकर॥६॥
 रुद्रउवाच॥अग्रेहमग्रेस्थितस्तस्याविधापोत्पन्नं दिवि तापीतटं समासाद्य मुनि
 वेशधरं भवं॥७॥जीर्णदेहोजगधीरिह्यत्यदृष्टिर्गतश्रुतिः कं पत्करं ध्रौकं वश्र
 पलितांगरुहाध्वं किः॥८॥दृष्ट्वा मां पार्वती पार्श्वे संप्राप्ता पुत्रवच्छला कृत्वा प्र
 दक्षिणो मां सा ननाम शिरसा नृवि॥९॥उवाच पार्वती देवी पुत्रो मे त्वं मुने त्वया

तापी
७८

न श्रयते मया देवी यदुच्चैर्वाक्यमभिरितं कीदृशं श्रवणमास्तु किं वयस्याः सुते सजः॥१॥
 ॥पार्वत्युवाच॥मुखानिषट्पदस्य भजे च शक्तिः सर्पाङ्गनस्योपरि संस्थितस्य रूपं हि
 माहेश सभं मुनेस्य बाले बले चास्य समो हिरुद्रः॥२॥मुनिरुवाच॥दृष्ट्वा मया सो व
 लवान् स न स्ते स चास्ति न नं भमकानेनेस्मिन् त्वां वीक्ष्य रुद्रोऽद्रिगुहासु चास्ति स्वस्थो
 यदि स्याद्दुःशोककृष्टात् स्वस्थेन चेदस्य तिदेविशोक्तं तेन न्तं जं खलु दर्शयामि
 ॥३॥श्रीदेव्युवाच॥मुनेत्रै लोकादृष्टिं सर्वं ज्ञासि निश्चितं चित्रं मानवदेहस्य ज्ञानं
 रुद्राधिकं तव॥४॥इत्युक्तः स मुनि श्रेष्ठो दर्शयामास वैतदा॥पुत्रं षडाननं तस्या
 मया धिक् भनो हरं॥५॥न हृष्ट्वा मानदं देवी महानंदं समन्विता अंके निवेशयामा
 स स्ते हादत्तं कुचद्वयं॥६॥एतस्मिन्नेव काले तु नारदो मुनिपुंगवः समाजगाम तत्रैव स्था
 त्या चैवार्कजाजले॥७॥ददर्श पार्वती रुद्रं क्लृप्तारमोहनिर्मितं न जगाद वचं चिदि
 धिर्येण स्थितस्तदा॥८॥ववं दे पार्वती रुद्रं प्रहसन् मुनिपुंगवः ततो बिकामुनेस्तस्य वि
 द्युत्पन्नं कर्म डले॥९॥अंबुपाचं चकारोच्चैः स्थितार्त्ता सात्रपुत्रकं ततो बुधान्तो नृभं मो

तापी०
७८

होस्याविनलर्यगतः॥२०॥ नददर्शकुमारंचुमुनिवदमपिस्त्रितं लज्जासंकुचिताजातामो
रोयंमुनिपुत्रयोः॥२१॥ मायामयौतुषोदृष्ट्वाबंधपानाच्चतौगतौ॥ देवानामपिमोहोत्रव
चनूनविलीयते॥२२॥ विनास्नानेनदानेनसकृदंबुनिषेवनात्॥ अष्टम्यामत्रुवैशाखे
पार्वतीजलपानतः॥२३॥ गतोमोहभवत्युत्रपश्यतो नारदस्यच॥ अहंचदर्शयामास
मायातस्यैकतादरः॥२४॥ नतःपप्रच्छतंदेवीनारदंमुनिपुंगवं॥ किमेतल्लौतुकंविप्रम
यादृष्टंनदृश्यते॥२५॥ कनिरुवाच॥ रुद्रेणनिर्मितादेवीमापेयंनचवेत्सिता॥ अमिता
मोहजालेस्मिन्पुत्रवात्सल्यकातरा॥२६॥ गौरुवाच॥ कथंसाविलयंयातायदिरु
द्रेणनिर्मिता॥ एतन्मेमहदाश्चर्यंकथयस्वमहाभुजे॥२७॥ नारदनुवाच॥ कमंडलुंबु
पानेनमोहस्तेगलितोबिभ्रे॥ सूर्यदेहांबुपानेनमहामोहोर्विलीयते॥२८॥ दुःप्राप्यंसे
वनंपानंचैत्रेचैवाष्टमीदिने॥ इत्थंकाविसमयंप्राप्तानारदेनमहात्मना॥२९॥ चकार
सेवनंतत्रतपत्यामंबिकातदा॥३०॥ अंबिकेशंचसंस्थाप्यगतोमोहार्कजातटे॥३१॥ वि
स्मयेनसमाक्रातातस्त्रैस्तुतिपरायणा॥ महातीर्थमिदंवच्छतपत्यामंबिकेश्वरं॥३२॥

राम
७९

मोहोविलीयतेह्यत्रहंबुपानाभिषेवनात्॥३३॥ यश्चंबिकेशंसुतचाष्टमीदिनेस्नात्वा
तपत्यांचनिरीक्षतेन॥ विनैवयोगाधरतीर्थदानैरनामययातिपदंमनुष्यः॥३३॥
इतिश्रीस्कंदपुराणेतापीमहात्म्येअंबिकेश्वरप्रभावोनामएकोनचत्वारिंशो॥३४॥
रुद्रउवाच॥ आमर्दकेश्वरंवत्समहापापहरंपरं॥ अधिमासेसमाजुष्टमाषाढेचत्वमा
दिने॥३५॥ स्कंदनुवाच॥ कथंमामर्दकंमामत्ययाषाढेतुसेवितं॥ तन्निवेदयमेरुद्रवि
स्तरातीर्थमुत्तमं॥३६॥ रुद्रनुवाच॥ निर्दग्धेचपुराक्रमेनिगारोभवन्नयेमयाचाद
र्शनंप्राप्यतापीमाश्रित्यसंस्थितं॥३७॥ तावत्पश्यामिक्वपिलंमुनिचात्रसमागतं॥ मध्या
ह्नसमयेवत्सविवंधानपरायणं॥३८॥ अहंजातोस्मिसलिलेवछात्रामर्दकाहृतिःसर्वपा
पहरंपुंसामोक्षदोदर्शनत्कृतः॥३९॥ आमर्दकीमहावत्सकपिलस्यग्रतो नवं॥ तस्याधः
कपिलोप्यासीन्मध्याह्नेध्यानतत्परः॥४०॥ वधंस्थितःपुलिंदोस्यमहामयसमन्वितः॥
एतस्मिन्नेवकालेचकुर्वन्नादंचकेश्वरी॥४१॥ प्राप्तश्चकपिलस्यान्तेप्रेरितःपूर्ववर्णना
पंचस्यामर्दकीदृक्षश्चक्रंयेसिंहनादतः॥४२॥ तस्यारवेणमहतभिल्लोप्यामलक्रीदमात्

तापी०
७८

निपपातमहीष्टेपरिपक्वलयथा ॥७७॥ कपिलोपिसमाधिचमुक्तायावन्निरीक्ष्य
ते पतितानितदुत्संगेभिर्दुहस्तात्कानिच ॥७८॥ तेनकर्मविपाकेनकपिलस्यप्रदर्श
नात् भिक्षोमोक्षपदंयातोविमानेनार्धवर्चसा ॥७९॥ दिव्यदेहोमहासत्त्वो कपिलो
वीक्ष्यवीक्षितः अधिभासेदर्शदिनेशुचौसूतनसंशयः ॥८०॥ आमर्दकप्रदानंचदुर्लभं
भंपापकर्मणांसिंहोपिब्रूयितुंस्वायेभक्तिसंस्मिन्ध्यागिरा ॥८१॥ सिंहउवाच ॥
अहंशापादिनिर्मुक्तस्त्वयादृष्टो धुधौमुने तथाचासौकिरातश्चपर्वमन्मसमुद्भवा
॥८२॥ अहंचदिव्यदेहोपियामिनाकुरात्तम एतकर्ममयंदेहत्यक्तायाम्यधुनाप्र
भो ॥८३॥ कनिरुवाच ॥ अस्यनिष्पातनोदृक्षादित्सामर्दकपंचकं हस्तान्ममाक्षेपति
तं दानस्यास्यप्रभावतः ॥८४॥ आषाढक्रेष्णपुष्ययोधिमासेधात्रीपुल्लंघयतिभक्ति
पुत्रः ॥ अमादिनेयातिससत्यलोकंशोभं हि संसारमयंविमुंच्य ॥८५॥ इत्युक्तः सतदा
सिंहोदेहत्यप्यपुत्रकं पूर्वशापविनिर्मुक्तोदर्शनात्कपिलस्यहि ॥८६॥ स्कंदउवाच ॥
संशमोक्षुनिनाकिनताविमोसिंहनाहलौ तन्मेनिवेद्यतांतातविक्षरात्कौतुकंपरं ॥८७॥

राम
८०

शिवउवाच ॥ पुराचंद्रपुरेवछमकरंदोमहीपतिः तस्याभूद्विषयेविप्रोमणिकारव्यावि
चक्षणाः ॥८८॥ अभिचारेभ्यमंनैश्चमोहयामासतंनृपं वर्षेकृतिपयैरेवनाशंप्राप्तो
सभरपतिः ॥८९॥ मणिकस्येहविप्रस्यपुत्रेजातस्सएवहि सपिताप्यधिकृतेहः पुत्रे
वृत्तेचनित्यशः ॥९०॥ पूर्वजन्मानुरागेणवात्सल्यात्तनयस्यच सपुत्रश्चाहमेवर्षेना
शंप्राप्तोहिपुत्रकः ॥९१॥ तद्वियोगाज्जमणिकः सीद्यमानोप्यहर्निशं दुर्जयंपुत्रशोकं
हिकः पराजयतेनरः ॥९२॥ वर्षेकृतिपयैरेवमणिकस्योहिवाडवः जगामनिधनंव
छपुत्रशोकिसमाकुलः ॥९३॥ मणिकोमकरंदश्चदविमोः कर्मयोगतः अवतीर्यौद्विजस्व
हयमलैः प्रीतिनक्षत्रौ ॥९४॥ वष्ठाष्टवर्षिकौजातौपितानाशंतयोरगात्र मातामिसाध
नेचक्रेविपाकान्पूर्वकर्मतः ॥९५॥ नौनदाध्ययनायांयगतौशाकल्यवेश्मनि पठतुः शि
ष्याभ्यस्तौ मुनिभक्तिपरायणौ ॥९६॥ एकोहिप्रेसरीभृत्यापरंभीषयनेसमस ॥ अ
परोभिक्षुगतिनोनिनोदाक्रीडनोद्यतो ॥९७॥ संध्याकालेसमायातौमुनिर्द्वैवार्चनेर
तः नददर्शसपुष्पाणिशशापंकुपितश्चतौ ॥ क्रीडतोयनवेष्टेनभवंतौममकानने

तापी०
८९

भिक्षुकेसरीगौशापाङ्गवंतौ संभविष्यतः ॥३१॥ ततो दीनमुखो दृष्ट्वा शाकस्योपिमहामुनिः
तयोरनुग्रहं वक्ष्ये ददौ शान्तिमना भवत् ॥३२॥ आमर्दक्रे महातीर्थं तपत्यामधिमासक्रे क
पिलो कन्यामिक्षो भविष्यति न संशयः ॥३३॥ ततः शापादिनिर्मुक्तः कपिलस्य प्रदर्शनात्
आमर्दक्रे प्रदानेन भिक्षुगात्रमंगतिं ॥३४॥ सिंहोपि सलिले चात्र वत्सतया जपविग्र
हं तेन कर्मविपाक्रेन पंचाले नृमियो भवत् ॥३५॥ पूर्वजातिस्मरो नित्यं मकरंदं भिधानतः
स चाष्टवर्षको जातः पिता तस्य दिवंगतः ॥३६॥ राज्ये नृजं स संस्थाप्य प्राप्तश्चामलकेश्वरं
अधिमासे तथा षोडसतामा वासरे तदा ॥३७॥ एकामर्दक्रे दानस्य कल्याणं वेत्ति न पुत्रक
हेमरूपमयस्य स्यात् पुनः पुत्रकथ्यते ॥३८॥ स च रूप्यतथान्ये वतथा हेममयानि च ददौ
धात्रीफलान्येवं मकरंदो महोपतिः ॥३९॥ पश्यतां वक्ष्ये देवानां मकरंदो धिरूढवान् मकरंदो
महिपालः पुत्रोऽप्यत्र दिवंगतः ॥४०॥ आमर्दक्रे प्रदानेन को न याति रांगतिं ॥४१॥ आमर्दक्रे
पश्यति यो धिमासे नरः प्रसंगात्कपटेन वापि ॥ अमादिने मोक्षपथं स याति सहस्रजन्माव
धिपातक्री च ॥४२॥ अत्र वत्ससहस्रज्ञानं देवयोगात्करोति यः ॥ पूर्वजन्मसमुद्धृत्य प्रयाति पदमव्ययं ॥४३॥

राम
८९

इति श्री स्कंदपुराणे तापीसाहस्ये आमर्दकेश्वरप्रभावो नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥
रुद्र उवाच ॥ आमर्दक्रे ज्ञानेशाने विद्यते कपिलेश्वरः कपिलस्य प्रसन्नो भूत्वा तालबिल
साधने ॥१॥ अत्राराध्य शिवं वक्ष्यामि तालबिलमुत्तमं ॥ बहिरुद्रोपदेशेन दृश्यन्नेवान्य
थासदा ॥२॥ तथैवामृतलिंगं च जले वित्सात्र विद्यते दर्शनात्पर्शनात्स्थानरा
यांति रांगतिं ॥३॥ तीर्थानिःस्त्र्यं देहास्याः कपिलोत्रावगाह्य च ॥ प्रविशेत्तालबिलं वक्ष्ये
द्रुस्येवोपदेशतः ॥४॥ वक्ष्यामि तत्रानमेकं तु दुर्लभं दक्षिणागणे ॥ दर्शनं कपिलेश्वरा
विना भाग्यं न लभ्यते ॥५॥ इति कपिलमुनेर्यो वीक्षते रुद्रलिंगं न वक्त्रि मलकालं
दक्षिणास्थे दिवाटे ॥ सवनमथ करोति व्याजतो वा प्रसंगात्स हि कपिलसमस्यात्पापकर्म
पिडंतुः ॥६॥ पातालं गंतुमो कोयः षण्मासे चात्र सेवते लभते निश्चयाद्दत्तनागकन्या
मनोहराम् ॥७॥ इति श्री स्कंदपुराणे तापीसाहस्ये कपिलेश्वरप्रभावो नाम ॥४१॥
रुद्र उवाच ॥ वक्ष्यामि तत्र तीर्थं महापातकनाशनं ॥ याध्रुपी स्वयं यत्र सर्वदा चास्ति
शंकरः ॥१॥ यस्य संदर्शनाद्दत्तब्रह्महत्यादिपातकं ॥ विलीयते न संदेहो ह्ययस्मांतेन लोहवत् ॥२॥

तापी०
८२

यन्नेनेदिवाताः पृथिव्यापापकारिणः तच्च संसेव्य सततं को न याति परं गतिं ॥३॥
यत्र सिद्धिपरां यतो मुनिः श्रेष्ठो महात्मा ॥ ऋष्यशृंगमिधं कुत्सकुशोपिकृपिस्तादा ॥
स्तदुवाच ॥ व्याघ्ररूपकं शतं तन सर्वदा त्रैव तिष्ठति यतः नैनिश्चयाद्ब्रह्मिह यदितुष्टोऽसि
शंकर ॥५॥ शिव उवाच ॥ फगे वै द्वापरे वत्स भीमसेनो यथा वहि दानवाः क्रूरकर्मा
जोदस्य वोपि भदोक्तः ॥७॥ तस्य सत्त्वावधिं द्रष्टुं मित्रं कृत्वा गिरिजा मया ॥ अहं व्याघ्रो
भविष्यामि देवी त्वंगौर्भवाधना ॥८॥ सत्त्वं चात्र निराक्ष्या च आ वामत्र वने भृशं ॥ अ
हं व्याघ्रस्तदा जातस्त्रैलोक्या नंददायक ॥९॥ यस्या वनरगो नूनं पतंति गिरिकोटयः
किंचिन्न भक्ष्यपशवः कस्तस्याग्रैर्जनेत्रः ॥१०॥ येन दृष्ट्या क्षपां दृष्टो ज्वालापि गलता
स्य निश्वासं प्रमानो हि पपातेंद्रोऽपि भूतले ॥११॥ गौरी चेत्तु स्तदा जाता हिमशृंगनिभा
सुतः कं पमाना तदा दीनारौ तिसम्मिलिते क्षणा ॥१२॥ पतिता मेदिनी दृष्टे यस्या नदिन
षण्मुखः संवीक्ष्य तां न क्रस्ये ह मनो भूतकृत् रूपा परं ॥१३॥ एतस्मिन्नेव काले च भीमजाने
र्ध्वशंकरं गृहीतुं च समायातो वन्यपुष्पपल्लवि च ॥१४॥ समाकुर्यात्परं घोरं स्रजयन्तु स्थितौ

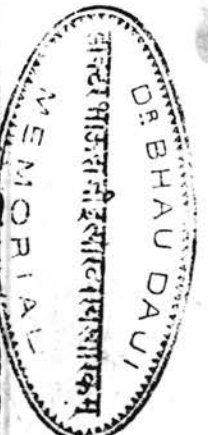
राम
॥८२॥

जवात् प्रधावितातिवेगेन यदा मादाय वीर्यवान् ॥१६॥ सददर्शितदादीनां सकंपां गां मही
गतां दृष्ट्वैतां दुःखितां वेगाद्भृशं सन्नादयन्महीं ॥१७॥ तर्जयं व्याघ्रमेवोच्चैर्धेनुपार्श्वे सना
गतः विभुचयेनु व्याघ्रोऽपि भीमस्य सन्मुखो भवत् ॥१८॥ बन्धवकृद्भुलं षण्मुखव्या
घ्रभीमयोः निपेतुस्तत्र तरवः समर्द्धं तपरस्परं ॥१९॥ रुधिराक्तामही जाता भूता जीवा
श्वकारैतशः व्याघ्रकुंडनखायातैर्भस्मस्पां त्राणि चापतत् ॥२०॥ ततो भीमो तिको
पेन गदाघातैरताडयत् गदाघातैश्च भीमस्य व्याघ्रो भीतपलायतः ॥२१॥ भीमो य
निसृतां त्रोधितस्य प्रष्टो प्रधावितः मामजित्वा तु दुष्टात्मन्यास्य सिद्धेति संवदन् ॥२२॥
तंगृह्णमानं च तदा भीमो विधृत्य पादेन सूचं डवेगः तदा विदष्टोऽष्टपुटो तिकोपात्स
मत्सरोऽभ्रामयत् निशं रे ॥२३॥ भ्राम्यमाने तदा तदे त्रैलोक्यनिःस्वनसुत बधिरत्वं त
दा प्राप्तिं मुक्तं चैतन्यलक्षणां ॥२४॥ नक्षत्राणि यथोभूमिनिपेतुः गिरिकोटयः बभ्राम भू
वनं सर्वं भ्राम्यमाने महेश्वरे ॥२५॥ ततो हं बधिरस्तेनोद्गात्स्व भ्राव्यभारतो बधिरे शोम
यास्थापिलो कानां हितकाम्यया ॥२६॥ बधिर्येन तु विश्वस्य यन्मया विधृतं हितं त्र आग्ने
रविसर्पमहीवृषमेघाः गच्छन्तां ययुः त्रैलोक्यं बधिरं जातं भ्राम्यमाने महेश्वरे ॥२७॥ २

व्यांदिशिबाधिर्यो विनिर्मेक्तं घडानन ॥३७॥ यत्र यत्तं तु बाधिर्यं त्रैलोक्यस्याशुभप्रदं
 बाधिर्यं लिङ्गमासाद्य नभस्यस्तनपो भवेत् ॥३८॥ नित्यं नमस्त्रिबधिरेश्वरमत्र लिङ्गं
 मायेन्द्रजालबद्धपापहरं मनुष्याः ॥३९॥ गच्छंति तेषां पुरीं परिमुक्तपापादिव्यंशरी
 रमिह रुद्रसमं समाप्य ॥४०॥ बाधिर्यसंगमे नित्यं स्नानं कुर्वन्ति ये नराः ॥ ते नूनं नाक
 मायांतिस्तयमाना सुरासुरैः ॥४१॥ इति श्री स्कंदपुराणे तापीमहात्म्ये बधिरेश्वर
 प्रभावनामही चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥ ॥ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ततस्त्वसं
 भ्रमाद्दीरो भीमस्तं भ्रामयन् स्थितः ॥ गोस्तृपसापरित्यज्यानुजगामेन मं बिक ॥४३॥ मुच
 मुचपतिर्मेघसत्त्ववानसिभ्यते ॥ ततो विलोकयामास वीरो व्याघ्रं करे धृतं ॥४४॥ शिव
 स्तपं नभस्तेन दृष्टं तत्पापनाशनं ॥ विलंबितउल्लासुतं पंचवक्त्रं त्रिलोचनं ॥४५॥ उमरु
 वाद्यमानं च दशदोर्द्धं उमालितं ॥ विभुं च्यतंतदा शिष्टं तुष्टावत्स पुंचत्रैकं ॥४६॥ रुद्र उवा
 च ॥ तुष्टोऽस्मिते वरं ब्रूहि सत्यधर्मपराक्रम ॥ येन गौरक्षिता वाज्रकंपमाना भयातुरा ॥
 ५॥ भीम उवाच ॥ सिंहनादवरं ब्रूहि यदि तुष्टोऽसि शंकर ॥ तथानागसहस्रस्य देहिनाथ

पराक्रमे ॥६॥ व्याघ्रस्य स्तोत्रेण तथैव तत्र त्याज्यं तथानैव कदाचिदेव देयं फलं चैव हि साधका
 नां प्राप्य न यद्दुःकरपुण्यकर्मणां ॥७॥ तेथैव त्कानिदावत्स शंकरो त्रैव संस्थितः यस्य
 संदर्शनात्तोऽक्षं पापकर्मापि मानवः ॥८॥ षण्मासाभ्यंतरे वत्ससिद्धिप्रोप्नोति वांछितां
 नरो व्याघ्रेश्वरं वच्छसेवमानो न संशयः ॥९॥ यत्र पांचशिखापातिसंज्ञेशिदेवकन्यका
 शबरीत्वादिनिर्मेक्ताभ्य एव दिवंगता ॥१०॥ रुद्र उवाच ॥ कथं सा शबरी जाता शम्भापं
 चशिखेन च कथं तथा परिहृत्वा स्त्रीधराजो महेश्वर ॥११॥ रुद्र उवाच ॥ पुरा पंचशिखो
 नाम मुनिर्वत्समहातपा ॥ तस्यार्थं प्रेरयामास सत्केशिं वृत्रसदनः ॥१२॥ ततः सा तत्र सं
 प्राप्ता मंदरे पर्वतोत्तमे सा मुनेरग्रतः स्थित्वा नृव्यगानपरायणा ॥१३॥ परिवभ्राम सा
 तन्वीहाय भावसमन्विता ॥ ततः सा शोभयामास मनस्तस्य महात्मनः ॥१४॥ परमाहृत
 संयक्ता हृत्प्रीतिचमदोन्मदा ॥ सतां दृष्ट्वा मुनिः श्रेष्ठकोपावज्जल्पवद्भिवत् ॥१५॥ श
 शापदेवकन्यानां शबरीत्यं भविष्यति ॥१६॥ रुद्र उवाच ॥ अनुग्रहविधेहित्वं ना
 थमेव कृणां कुरु ॥ वासवस्य महाबाहो रहमादेशकारीणा ॥१७॥ इत्युक्तं स दयाविष्टो

भूयोयच्छदनुग्रहं व्याघ्रेश्वरं समासाद्य पुनर्नाकंगमिष्यसि ॥१८॥ ततः साशबरीजाता
देशे प्रत्यंतकेसुतः केनचिन्नाहलेनापि परिणीतामनोहरा ॥१९॥ स्त्रीरूपमनुष्ठानं प्राप्तायस्य
साम्यं न विद्यते बलवान्बुद्धिमान्वीरो बद्धवीर्यरीग्रहः ॥२०॥ तेन चाकर्णितं रूपं तस्य
भिल्ल्यामनोहरं मानवाप्रेरितास्तेन तस्यासयाचनाय वै ॥२१॥ तां क्रांतां शबरीं वल्लभं तस्यै
प्रददौ परः ततो न्यः शबरश्च तस्य विधुं सनाय वै ॥२२॥ मतिं मतिमना श्रेष्ठो बद्धसैन्यैः
संभृतः विमुच्य स्वगृहं देशं तथा सह पलायितः ॥२३॥ पर्यटं सवने चात्र व्याघ्रेश्वरसमीपे
तः जगाद वल्लभः शबरीं वाक्यमेतन्मनोहरं ॥२४॥ किंचित्संक्रैतं स्वकित्वाक्यासाज्जिह्वा
यमध्वरस्त्वना ॥२५॥ शबर्यवाचः नाथ प्रत्यंतवासिसेन दुर्लभं देवदर्शनं नदीतीरे म
हालिंगं त्वं दर्शय ममाधुना ॥२६॥ इत्युक्तः स तदा वत्सभिल्लुक् क्रांतां समन्विताः दर्शयामा
सतस्त्रिगुं दिव्यं प्रत्यंतशंकरं ॥२७॥ दृष्ट्वा च तं शंकरमादिलिंगं सुभोचं देहं शबरीषडास्य दि
व्यं पुर प्राप्य तथैव चान्यं द्विमानमारुह्य दिवं जगाम ॥२८॥ प्रत्यंतेश्वरतो नास्ति समं तीर्थं म
हालिंगे प्रत्यक्षो भगवान् रुद्रोऽसर्वदा त्रैवतिष्ठति ॥२९॥ स्कंद उवाचः महातीर्थं मिदं तात

व्याघ्रेश्वरसमाह्वयं किंचित्वां प्रार्थयिष्यामि प्रसादं कुरुष्व यदि ॥२९॥ स्कंद उवाचः त्रैलो
को यश्च दुःप्राणो मनसाद्यदि गोचरं वल्लभं तदहं प्रदास्यामि सर्वदा हृष्टमानसः ॥३०॥ स्क
ंद उवाचः देहि मे वांछितं सर्वं यदि तुष्टोऽसि शंकर संसारतापतप्तानां जीवानां मोक्षदो
भवान् कर्त्रिणां यो नरो नाथ कृत्रिकायां विशेषतः विधाय वसनं चात्र व्याघ्रेशं यदि
पश्यति ॥३१॥ सप्तजन्मा बधिर्वा विद्राजा भवति धार्मिकः अत्र रुद्रमयो भूत्वा याति
ब्रह्मसनातनं एवमेतन्महाबाहो वाक्यं भवतु ते प्रभो ॥३२॥ प्रोच्यते सांप्रतं वल्लभो
षाधिकं मया प्रत्यंतव्याघ्रलिंगं बधिरेशं च पश्यति ॥३३॥ समीपयेत्येवममं चरौऽप्रया
ति देवं इतः प्राप्य गमः स पुत्रपौत्रैश्च धनप्रवृद्धिं मतेनरो मोक्षपदं प्रपन्नः ॥३४॥ यत्र रामेश्व
रं नंदी बाणाघातेन चाभवत् तत्र स्नात्वा नरो याति ब्रह्मलोकं सनातनं ॥३५॥ एतस्मिन्ने
महातीर्थे भरणं प्राप्नुवन्ति ते देवराज्यं पूज्यत्वं सदा गच्छन्ति निश्चयात् ॥३६॥ कर्त्तव्ये सवन
मत्र मनुष्यवर्था आनंदनिर्भयपदं प्रवर्द्धनीं शीघ्रं ऊर्जैर्मुक्तं सहिते भविष्यति नोपि
नूनं भवांतं शतैर्न जहाति उक्ष्मीः ॥३७॥ स्कंद उवाचः कथं रामेश्वरं नाथ महापापहरः परः ए

तन्मेविस्तरैरौवकथातामादिमैरवं ॥३९॥ राम उवाच ॥ पंचक्रोषांतरेवछराधावोमोदमानुयात
 दुष्टभावादिनिर्मक्तोदशाननवधोदितात् ॥४०॥ रामः शांतमनोदृष्टाविस्मयेनसमन्वितः सु
 मंतुंचमुनिश्रेष्ठंप्रच्छाश्रमवासिनं ॥४१॥ राम उवाच ॥ द्विजेशमहदाश्चर्यं दृष्टमत्रमयाधु
 ना ॥ दुष्टभावंमनोमेदमक्रामोक्षायगच्छति ॥४२॥ सुमंतुरुवाच ॥ पंचक्रोशांतरेवछ
 विद्यतेभानुजासदित ॥ अतस्तस्याप्रभावोयंयत्रमोक्षेस्थितमनः ॥४३॥ राम उवाच ॥ अ
 येवंमुक्तिराविप्रविद्यतेसासदिदरा ॥ किमत्रदानमेदयंतममाचक्ष्वनिश्चयात् ॥४४॥
 मनिरुवाच ॥ धराश्चगतस्त्वानीहेमरूपमयानिच ॥ द्विजेभ्योबछेदयानिदानानिविविधा
 निच ॥४५॥ राम उवाच ॥ अत्रनाथनपश्यामिद्विजान्दानक्षमान्भवि ॥ इतिमेमानसंनृनं
 चिंतयासहितमुने ॥४६॥ मुनिरुवाच ॥ यत्रयत्रद्विजान्शुद्धान्जानासिद्धानचक्षुषा
 तानाकारयधर्मज्ञबलियेनहनुमता ॥४७॥ इधर उवाच ॥ ज्ञानेनसंवीक्ष्यसतागतां नृजो
 निमालयाद्वैतपतीहनुमता ॥ आत्रेयगर्गादिवरात्सकाममपूजयदृष्टप्रलप्रदंश्च ॥४८॥
 ततस्सहनुमान्भीरस्तापीतीरादगात्कृतं प्रेरणादानभद्रस्यगृहीतुं द्विजपुंगवान् ॥४९॥ ह

तापी
८५राम
८५

हनुमान उवाच ॥ आगच्छतुद्विजश्रेष्ठराघवोवोचयिष्यति ॥ सुमंतोराश्रमेविप्रास्तपत्या
 क्रोशापंचके ॥५०॥ द्विजाकृच्छ्रः ॥ किंप्रयोजनमस्माकंदानेनाप्यर्चनेनच ॥ निवृत्तंविषयाश्र
 मंमनोमोक्षेप्रवर्तते ॥५१॥ किंदानैकिंचभोगैश्चस्थानैर्बहुविधैश्चकिं ॥ वन्यपत्रांबुहृती
 नांमृत्तिमार्गमपेक्षया ॥५२॥ हनुमान उवाच ॥ भवतामानसंविप्रामोक्षेपिपदिवर्तते
 तथापिरामभद्रस्यवाक्यमत्रावधार्यतां ॥५३॥ नोचेद्विषाश्वेभवतांतपत्याश्रितेरेतदे ॥ तीव्रा
 नलंप्रवेक्ष्यामिनाकृतार्थप्रवामहं ॥५४॥ तस्यसत्वाधिकंदृष्ट्वामानसंवानरस्यच ॥ सर्वेद
 यान्वितातस्थुःस्वामिसेवापरस्यच ॥५५॥ ततस्तथेतिजल्यंतस्तेसर्वमुदिताद्विजाः ॥ वापीज
 काईगात्रस्यतस्थुःपार्श्वेहनुमता ॥५६॥ ततस्सहनुमान्भीरश्चंडवेगपराक्रमः ॥ विचिंत्यरा
 मवाक्यंचदुडीपैवागमन्पुरः ॥५७॥ कांश्चिद्विद्युत्पहस्तेनस्वदेकांश्चिन्निवेशयसः ॥ कांश्चि
 त्युत्तेबलं च्याश्रुत्यपातसनमोहरि ॥५८॥ मुनोचरामपार्श्वेचवन्निनुत्पानुद्विजेज्जमात्र
 ततसराधवस्तेषामलुठन्यंक्रजानिवै ॥५९॥ जगामप्रश्रयोपेतंवाक्यवाक्यविदांवरः ॥
 राम उवाच ॥ अत्रतापीप्रभावेनमनमनोमृत्तिमागतं ॥६०॥ भव ॥ द्विरयमेदानंगृहीत

तापी०
८६

व्यंसमाहितै रामवाक्यतदाविप्रानोलंचयितुमुत्सुकाः॥६३॥ तथेतिचाब्रुवन्सर्वेमुक्ति
मार्गोपिदेशिनः ततो रामोपिबाणोनाकरोच्छिद्राचितामही॥६४॥ तस्माच्छिद्रासमाया
तापातालतटिनीश्रुभा प्रक्षाल्यपादकमानिददौदानान्यनेकशः॥६५॥ त्रेतायामराम
भद्रैराच्छापिताश्चद्विजोत्तमाः अष्टाशीतिसहस्राणिमुक्तिस्थानेषुमानन॥६६॥ तेषां
पादोदकैर्वक्षसाजातामुक्तिदासरित् तत्ररामोपि सवनचकारानंदसंपतः॥६७॥ अ
र्चयामासमन्त्रीशालिंमोक्षप्रदायकं जातस्संतुष्टचित्तोपिस्ममंतुरुपदेशतः॥६८॥
रामेश्वरंचसंस्थाप्यपश्चात्तरमलापहं सर्वदासिद्धिदं पुंसां निश्चामंघ्रायकर्मणां॥६९॥
ततोप्रस्थितवाचरामआष्टछद्दिजपुंगवान् चकारपिंडदानंचरामकुंडेनपुत्रक॥७०॥
ततोबरेभवहाणीराक्षोदशरथस्यच प्राप्तस्तवप्रसादेनपरात्परतरं परं॥७१॥ दुष्टभा
वादिभुक्तश्चपिंडदानेननिश्चयात् रामस्तत्रकृतार्थोभूदृष्ट्वाचनिजपूर्वजान् अत्र
नूनंनस्त्वानान्ननभूयस्तनयोभवेत्॥७२॥ इति श्रीकृष्णपुराणे तापीमहात्म्ये राम
कुंडयात्रेश्वरप्रभावो नाम त्रयश्वत्वारिंशोऽध्यायः॥॥७३॥

राम
८६

रुद्रउवाच॥ विरहासंगमोवत्समहापातकनाशनः यस्यास्तदवियोगोभूत्पाण्डवानामहा
त्मनां॥७४॥ स्वर्दुवाच॥ पांडवानां कथं तात वियोगोभूत्पारस्परं एतन्मे कथ्यतां सम्यग्य
दिनुष्टोसिसंप्रतं॥७५॥ रुद्रउवाच॥ यस्यास्तदेसमाधाताः पांडवाद्वापरेकत वन्यपुष्य
फलस्यार्थेभीमोव्याघ्रेभ्वरंगतः॥७६॥ ततः प्राप्तस्य तस्यापि वृज्जातं दिनद्वयं ततो
यद्विष्टिरो राजा चकार नियमं तदा॥७७॥ वीरहाद्रिमसेनस्य मरणं चात्र संदरं एव वि
योगस्तैर्देहो न सेहे स कथंचन॥७८॥ कान्ता बांधवैः साकंधर्मस्त्वमार्गमैक्षत दिनस्थां
तेततः प्राप्तो भीमसेनो महाबलः॥७९॥ तदृष्ट्वा निःस्तरां च धर्मराजो हि बांधवं अरो
दीपत द्वाप्य कथं भीमं विनाययं॥८०॥ सरोददौ पदीवत्सकानरं किन्नरस्वना स्मरंती
भीमसेनस्य गणान् चरोगोद्भवान्भूश॥८१॥ अर्जुनो वीक्ष्य भीमं च नेत्रसमील्य
पुत्रक सरोदमानसे वीरोभूयः शक्तौ न वीक्षितुं॥८२॥ न कलस्सह देवश्चक्रंदतुरना
रतं एतस्मिन्नेव काले च धर्मराजस्तपुत्रक॥८३॥ विधापमानसंतुष्टं भीमसेनो ततो व
दत्त॥ यद्विष्टिरुवाच॥ भीमसेनांध्रनां बाणी निःसृतानि कथं तव कथं दिनद्वयं तत्र व

भूयो हानविक्रमं ॥१३॥ भीम उवाच ॥ अहं रुदेण वै तत्र व्याघ्ररूपेण भीषितः गौरी तु गौः
 कृततेन कंपमाना भयाङ्गुशं ॥१४॥ रक्षिता सामयाधेनुर्यद्व्याघ्रेण वै कृतं तदा व्याघ्र
 नरबाधो तैरत्रापि पतितानि मे ॥१५॥ व्याघ्रो मया धृतस्तत्र हस्तेन त्रामितो निशं
 निजरूपं ततो रुद्रश्च त्रैलोक्यशंकर ॥१६॥ ददौ वरत्रयं मया चितं वांछितं तदा
 मया लब्धुं यमानेन तत्र प्रस्थापयं कृतं ॥१७॥ ततो धना विशाम्यन्निबन्धनां वीक्ष्य
 वाननं नोदरे मे प्रयास्यति निस्सृतां त्राणि निश्चयात् ॥१८॥ इत्थं क्व वति भीमे च पां
 डवा जगदुत्ततः सर्वे न लं प्रवेक्ष्यामो विना भीमेन के वयं ॥१९॥ ततो यमौ गतौ वच्छ
 दा वानयनकारणो ततो भिक्षुस्त्वस्तेन तस्थौ हैमवती गिरौ ॥२०॥ प्रेरिता शंकरे नो
 पि भीमस्त्वावलेकिने ॥ शबर्यवाच ॥ कथं भवतौ संप्राप्तौ दा वानयनकारणो कथ्यतां
 सकलं सर्वदा वानयनकारणं ॥२१॥ यमा वुचतुः ॥ अस्माकं बांधवो भीमो निस्सृतां त्रौ
 त्रविद्यते तेन सा दुर्बयं सर्वे प्रावोक्ष्यामो दुताशनं ॥२२॥ शबर्यवाच ॥ अहं भीमस्य
 चां त्राणि ह्यदरस्थानि निश्चयात् करिष्यामि वने वा त्ररक्षयिष्यामि बोधुना ॥२३॥

इत्थं कासानदाभिर्द्वीयमाभ्यां सहितसुत सत्वरं वनमध्यात्र संप्राप्ता भीमस्त्राग्निधौ ॥
 इत्येवं सा जगदोच्चैर्धर्मराजपुरस्तिता ॥ आं त्राणि न्दूरस्थानि करिष्यामि न संशयः ॥२४॥
 ३ ॥ भीम उवाच ॥ पुतां भिक्षुं च चण्डालं निरुह्य पापकर्मणः न संस्पृशामि वै नूनं जायते
 मम दुर्मति ॥२५॥ भिक्षु उवाच ॥ दूरस्था हं करिष्यामि शत्रुमात्रेण सांप्रतं आं त्राणि स्फुटि
 तान्येव भवंतं न स्पृशाम्यहं ॥२६॥ इत्थं त्रैलोक्ये ते भीमः संदृष्टो ह्यपुटो बली ॥ अस्माकं स्माल
 यामास स्वां त्राण्यदरमध्यतः ॥२७॥ ततो ह्यहं सर्वत्रैलोक्यमचराचरं पांडवा वस्थिताः
 सर्वे भीमो मे निस्व नोपतत् ॥२८॥ ततो भूतेश्वरो देवो वेष्टितो भूतकोटिभिः प्रत्यक्षो भू
 तस्फुटिततिर्कुरुं त्राणि तस्य वै ॥२९॥ भूतकोटिश्च रत्नं महापातकनाशनं यस्य
 संदर्शनादेव कृतार्थो जायते नर ॥३०॥ पतितानां तदा त्राणां पांडवानां च पश्यतां विसर्ज
 नाय संप्राप्तो भीमसेनो महाबलः ॥३१॥ आं त्राणां संवयो वच्छतदा त्रशिवतांगतः पूजि
 तो भीमसेनेन सानुजेन षडानन ॥३२॥ आं त्रेभ्यस्तदा जातः सैषा च विरहाभवत् आं त्रे
 भ्यं महात्किं महापातकनाशनं ॥३३॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्यस्य प्रापि सांमदुर्तिर्न वेत्

तापी०
८८

राम
८८

विरहासंगमंस्तानंषण्मुखातीवदुर्लभं ॥३३॥ यस्यास्तीर्थमहालिंगविद्यतंत्रेश्वरंशुभं ॥३४॥
विरहातपतीसमागमेसेवनंयकुसुतेषडाननमनुजन्मसहस्रपातकैः प्रविमुक्तनहिबन्धु
नंदनैः ॥३५॥ इति श्रीस्केदपुराणे तापीनाहान्येविरहानदीसंगमांत्रेश्वरप्रभावोनामच
तुचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥ ॥३६॥ ॥३७॥ ॥३८॥ ॥३९॥ ॥४०॥ ॥४१॥ ॥४२॥ ॥४३॥ ॥४४॥ ॥४५॥ ॥४६॥ ॥४७॥ ॥४८॥ ॥४९॥ ॥५०॥
तार्थदुष्टरोगोपशान्तिदंयत्राश्विनतथादेवीचकारारोग्यदातयः ॥५१॥ प्रत्यक्षोपत्रसंजाते
देवो धन्यतरिः प्रभुः ॥ कृतार्थमक्रोदश्चिस्तामारोग्यदास्तुत ॥५२॥ स्कंद उवाच ॥ कथं ध
न्यत्रिश्चात्र दृष्टो व्याधि विनाशनः तपोति दुष्करं नाथ चकारारोग्यदा व्रथं ॥५३॥ रुद्र उवाच ॥
क्षीराब्जौ मध्यमानेन निर्गतेभिः प्रजां पतिः ॥ असंख्यते श्वतेजो मिर्व्याप्यमानो दिगंतरं ॥५४॥ त
तं दृष्ट्वा रोग्यदा देवी स्तूयमानं सरासुरैः ॥ अश्वि कन्यसकामास्तद्वैद्ये शपति मैक्षत ॥५५॥ त
त्सर्वं प्रथयामास जनकोऽग्रे मनो गतं ॥ पितुरुत्संगमासाद्य लज्जमानोऽपि सातदा ॥५६॥ पि
ता संबोधयामास स्तुतामारोग्यदा मय ॥ ॥५७॥ तात उवाच ॥ सनक्रदिष्टुर्नीडाणां यस्य रूपम
गोचरं तमित्ससिपतिं पुत्रिविमलोपमनोरथः ॥५८॥ यस्याग्रतोऽनुवति पुत्रिपुरंदरोऽपि यत्नो

तिनौति धृतकं वविधाभिधानः ॥ धातापियं भविकृता च परं विदित्वा भूयो भवाय जगतां
शिथिलादरो भूत्वा यस्यांगतोऽयमलसंगस्यै रत्नमाकाबं वस्थितावदतिपंकजजन्मसं
स्था ॥ तस्मिन्सधामयपुरे स्तुतिरक्तकामं श्रीकृष्णविष्णुकर्मासनगोप्यशपीरैः ॥५९॥ एवं
संबोधितासानुजननेन महात्मना ॥ विविधानेऽपि दिष्टार्थं चिंत्यमाना चकार सा ॥६०॥ तां च
चिंतां परां दृष्ट्वा भूयो वाक्यपितावदीत ॥ असाध्यममनेवास्ति किंचित्पुत्री जगत्रये ॥६१॥ अ
नस्त्वदेवी तदा कथा देवेऽदिपतिं धृण ॥ उक्तापि कामयामावैद्ये शसांश्चिदेहजा ॥६२॥ तपो
विधातुकामाया सखी पार्श्वे ठपागता ॥ विमलोवाच ॥ विषयावदना किंचित्त्वं दृश्यते ह्यमया
सखि उद्देगकारणं हृदि दृष्ट्वा मित्वा वरामने ॥६३॥ आरोग्यदा वाच ॥ तपोविधातुमस्तु
अमिष्ठा मिसखिसाप्रते ॥ चिकीर्षामि च वैद्ये शपति चामरणं ध्रुवं ॥ विमलोवाच ॥ तपोदेवि वि
धेहि त्वं तपस्या कामदेतरे ॥ तपसा सर्वं ते वैतदुः प्राप्य मति लभ्यते ॥६४॥ इत्युक्त्वा सश्विन
यातपत्याराधने दृढा ॥ ततस्तपती तटे प्रामातया चारोग्यदा समं ॥६५॥ तेपेतपोतितीव्रं वैत्रे
लोकं क्षौभकं तथा ॥ वत्सात्रपैंगले तीर्थं सर्वकामप्रलप्रदे ॥६६॥ ततो धन्यतरिर्देवो दृष्टे

तापी०
८६

षंविधायसः प्राप्ते मुनिस्वरूपेणातस्यासत्वावलोकेने ॥१९॥ दृष्ट्वा तमागतं विप्रं दृष्ट्वा मारोग्य
दातदा अर्घ्यपाद्यततः कृत्वा भूमौ च कुरुशिविष्टरं ॥२०॥ उपविष्ट मुनिः शिष्टः शिष्टिं लंग
स्वबलद्वयः अपि प्रेत्य पतिं किं वामोक्षेते प्रस्थितं मनः ॥२१॥ देव्यवाच ॥ तपस्तदर्थं कुरुते
यदि धन्यं तर्हि पतिः भविष्यति ततस्तोषेनो चेदस्यामृतिर्द्विज ॥२२॥ द्विज उवाच ॥ पिताम
हः स्वयं सूर्यस्तेजोराशिसमुद्भवः पितामो देववैद्योऽत्र तपस्त्वं कुरुष्वेकतः ॥२३॥ विष्णु च त्वं
तपो देवी कार्यं वैद्येन नास्ति ते ॥ त्वदर्थं तु कुरुष्वति वासवाद्यास्तपोमहत् ॥२४॥ देहं किं वि
द्यते रोगो वैद्ये शपतिमिच्छसि ॥ पिता ते देववैद्योऽस्ति सर्वरोगापहारकः ॥२५॥ आकृष्यादेः
प्रदाता च हस्ततत्र मनोरथः ॥ इत्युक्त्वा सा तदा बालाभस्यो वत्सजगादतः ॥२६॥ तदुनैवावजा
नासि संधाम् सदप्रजन्त्यसि ॥ ब्रह्माद्यायन्महोनिः त्वं वीक्ष्यंते मिलिते क्षण ॥२७॥ यदनुं न स
मर्थोऽसि त्रैलोक्ये सोऽस्मिन्नेति ॥२८॥ यद्दामसं वीक्ष्यन्नानिष्टं किं कुर्वन्ति ते निश्चयतो भवाय
ब्रह्मादिदेवैरपि पूज्यमानं संधाययंतं सततं स्मरामि ॥२९॥ देवरक्षोऽस्मिन्नादीनाममृतानंददा
यकः समलोकेषु जयति विप्रधनं तर्हि हरिं ॥३०॥ सहस्ररविभासरं मुदूतयक्षरक्षो नरं कृता

राम
८६

र्थस्तसागरं स्तवनयुक्तविद्याधरं ॥ कमंडलुसंधाधरं सकलपरिताशां वरं समस्तजनशं
रं जयति धामधनं तं ॥३१॥ भवानतव सुंदरं स्वरवधकं च त्वं ज्ञामरं शशांकं हतश्रेष्ठं तं तु
सुगुहधारार्धं ॥ सुदान्वितगदाधरं जलनिधेयं सन्मदिरं प्रशांतस्वरं धुरं जयति धामध
नं तं ॥३२॥ पुरंदरपुरातनं सुरनुतैकधामोत्करं विदग्धकवकिन्नरं प्रमदन्त्यमानेश्वरं
विनैवतरभास्करं विविधगीततिलविधिमसमस्तरिपुसदनं नमतधामधानं तं ॥३३॥
विकीर्णकुसुमोत्करं स्वरवधभिरुद्यत्करं प्रगानपरतुं वरं सकलदेववंध्यं परं संधा
बडुलनिर्जरं हतसमस्तभूतिभरं प्रसादनपरामरं जयति धामधानं तं ॥३४॥ निविश्य
कुरुशिविष्टरे मुनिगणाः सदापासते स्मरन्ति सततं महः सततयोगयुक्ता अपि निरुद्धपव
नस्वरं निजमहोविभिन्नां वरं निरंजनपदात्परं नमतधामधानं तं ॥३५॥ बभूव जनभा
सुरं ज्वलितदुग्धस्तसागरं स्मरं परासुरं सकलसत्त्वविमोक्षदं ॥ विकस्वरमुखं बज्रजलसि
तयामिनौ वत्सरं ग्रसद्विषसमुद्धरं जयति धामधानं तं ॥३६॥ यदंति सुरसुंदरं हतवियोमै
ज्यादयः सहस्रकरभासुरं पुरुषमिदुकोटिप्रभं ॥ यदष्टविधविस्तरं जयति रूपमेवं स्मृतं तद

तापी०
६०

स्थितास्त्वस्मिन् जयति धाम धान्तरं ॥३६॥ विनापि जलसेवनं न निषेधयोगादिकं व्रतं
चमरदुःकरं दहनपंचकाद्यं परं ॥३७॥ कुकर्मभरगद्वरं न करेवासमेवातुरं जनस्तरणिभासु
रं स्मरतु धाम धान्तरं ॥३८॥ न तस्य भवने परं भवति तीव्ररोगापहं मृगादिशतविक्रमं
सकलपापसंहारकं ॥ न बंधविरहातुरो भवति मानसे मानवे स्तवस्त्रवणशंकरं न
मति धाम धान्तरं ॥३९॥ एवं स्तुतस्तथा देवा वेद्यो धान्तरि प्रभः स्वरूपं दर्शयामा
स दृढवेषविहायसः ॥४०॥ धन्वतरि नवाच ॥ दृढव्रते महाभागे सूर्यवंशसमृद्धवे महा
सत्यवती त्वंहि वरं वृणमनस्थितं ॥४१॥ ततश्चारेण्यदा देवी लज्जासंकुचीति भवत् जगा
दैतसरवीतस्या विमलाभिषजांवरं ॥४२॥ न शशांकं तदा वक्तुं मधिकन्याषडानन सरय्याम
मपतिभ्यायाच्येते किमतः परं ॥४३॥ तथेति चात्र वीक्ष्वाभी वैद्येशाश्चा मृतात्मकः आरो
ग्यदा कृतोशा भूदस्मिन्तीर्थे तु पुत्रक ॥४४॥ नानेन सदृशं तीर्थं सद्यः प्रत्ययकारकं सेवना
त्समरात्रं तु कुष्टीभ्यास्तु नृणां वः ॥४५॥ योत्राश्विने स्नानमेकं करोति नियतो नरः कुलक्रे
दिशतैः सार्द्धं सचिदं चेत्यदं व्रजेत् ॥४६॥ यो कुर्यात्स्नानमेकं तु चैत्रे पूर्णादिने सुत तस्य वं

तंस्यं वेशेपिनो कुष्ठं कदाचिदपि जायते ॥४७॥ नरः कृतार्थजन्मस्या क्षणमात्रेण सेवनां द्वा
विभीये महापापं ब्रह्महत्या समुद्रवं ॥४८॥ रोगोदरिद्रमश्रुभानि च कष्टबंधौ कारागृह
दिमपमत्सरश्च दुःखं ॥ एतानि तस्य न भवन्ति समीपगानि जन्मांतरे पि जन्मत्र निषेध
नेयः ॥४९॥ एतत्संज्ञो नियो भक्त्या प्रवत्येव समाहितः ॥ लब्धा कामफलं सोऽत्र परस्मिन् मोक्ष
माप्नुयात् ॥५०॥ इति श्री स्कंदपुराणे तापी महात्म्ये पिण्डेश्वरप्रभा बोनामपंचचत्वारिंश
रुद्र उवाच ॥ बडु धान्यमिदं क्षेत्रं महापातकनाशनं ॥ यत्र दत्तानि दानानि गौतमे न बडुन्य
पि ॥५१॥ पुरा गवांतिरेकेन पर्यटनं च भूतलं दृष्ट्वा त्रिगौतमश्चित्रं ततः शांतेत्यसच्चिरं ॥
५२॥ स्कंद उवाच ॥ कथं कं गवांतिरेकेन व्याप्तो सौ गौतमो भवत् ॥ कथं शांते त्रैवजातश्चित्रद
ष्टचक्रिप्रभो ॥५३॥ रुद्र उवाच ॥ यदा षण्मरुवगौतम्यांगो हत्या गौतमस्य हि क्षालिता विम
लैर्निरैस्तदा सो गविर्नो भवत् ॥५४॥ त्र्यंबकस्य जराजरादानिता सौमया सरित् पावनी सर्व
भूतानां गोहत्यानाशिनी मम ॥५५॥ ततः स पर्यटनेव मे दिनी मुनिपुंगवः कुत्र चास्तीति
नृवां नो भदो यस्य रिता समा ॥५६॥ पर्यटनं तत्र संप्राप्तो ज्ञानवान् मुनिपुंगवः कृत्वा

तापी.
९१

स्नानंतपत्न्यांचरणांतस्थोसमाधिना ॥१०॥ तावत्तपनकन्यायाश्चित्रंदृष्ट्यातिविस्मितः
त्वादनुवाच ॥ कथंतेनात्रवैदृष्टंचित्रंतन्मेनिवेदय ॥ कथं सविस्मयो जातो गौतमो मु
निपुंगवः ॥११॥ रुद्र उवाच ॥ पुरामाहिष्यतीनामत्राभूद्दामनो द्विजः तस्याग्रस्मात्त
दावत्सभार्यात्रिदिवमागतः ॥१२॥ उपयेमेततो न्यासकं न्यासाधकुलोद्भवा तस्यापुत्र
द्वयं जातं द्वितीयाया भवद्वधूः ॥१३॥ ततो विप्रस्यये ज्येष्ठः पूर्वकं तासमुद्भवः सोऽपि देशांत
रेयातः प्रेरितः पूर्वकर्मणा ॥१४॥ वामनोऽपि दिवं प्राप्तो बहुभिर्दिवसैस्ततः तदा तु त्रयुग्मेन
पितृवित्रं पृथक्कृतं ॥१५॥ पश्चाद्देशांतरां ज्ञान्यो ज्येष्ठः सत्रसमागतः सोऽपि संप्रार्थया
मासविभागस्वधनस्य च ॥१६॥ ददतुर्न ततस्तौ तु वित्रमोहसमन्वितौ निर्गम्य ज्येष्ठपुत्रो
द्यप्रत्यंतवनमागमत् ॥१७॥ राज्ञेः सेवांतनश्चक्रे विप्राचारविवर्जितः सेवां प्रकुर्वन्तस्त
स्य पुलिदस्य च कंस्यका ॥१८॥ रूपयोवनसंपन्नौ भार्याजातादुरात्मनः ततोऽपि गर्वसे
युक्तौ बहुभिर्लक्ष्यौ युक्तः ॥१९॥ माहिष्मती गतो रात्रौ ज्वालया मासतद्गृहं पित्रं पृथ
वांधवंचैकं सज्जयानाति दुर्मतिः ॥२०॥ गृहमध्ये स्थिता वत्सज्वलिता दशधेनवैः ॥

शाम
९२

एवं कृत्वा पित्र्योऽभूत्प्रत्यंतवनगोचरा ॥२१॥ बहुभिर्दिवसैः पश्चाद्दिजार्थं प्राप सर्वदा निहं
तुंतं बलं चक्रे प्रत्यंतवनभूषति ॥२२॥ तदनं ब्याकूली चक्रे देशः प्रज्वालितस्तदा प्रत्यंत
वनभूषालश्च प्रनतिर्न हिंसितः ॥२३॥ ततः सवाडवो भार्या गृहीत्वा त्रसमागतः ॥ अत्रान्यो
भूद्नेत्यामी तस्य पार्श्वे समागतः ॥२४॥ एकदा स्वामी कार्यार्थं स्वसूतस्वचक्षिंसतः तंगच्छ
मान ददृशे गौतमो त्रसमाधिना ॥२५॥ विमाने देवदूतेन नमस्कृत्य निनियोजितः ततः
सविस्मयो जातो गौतमो मुनिपुंगवः ॥२६॥ विमुंच सर्वसदेहं विशेषेभानु आस्तवन प्रवि
श्य तोयेत वदेवी नूनं तापीति तापीति समुच्चारयेत् ॥ प्राप्नोति जन्मांतरपापमूक्तस्तवा
श्रमस्थः सरराजलोका ॥२७॥ तोयं पिबंति तव देवि नराश्च रायनीरंजुषंति बहुवीरव्रतं
तुराश्च ॥ ते कस्य कोटिगणानापरिमुक्तसंख्यामातुः पयोधर रसनपिबतिरय ॥२८॥ ध
न्यास्ते देवि देशास्तु निजनसुगमायेत्वदंभोरताश्च त्वत्रीरोपांतभूमिप्रभववनदृष्ट्या
श्वसिहाश्च धन्याः सरंभाश्च उवेगास्तपितवपयः कं पमाना गंधर्वाहायेयित्वत्पंकुले
पंप्रविदधति नरः क्रीडनान्नेपि धन्याः ॥२९॥ प्राप्नोति यक्षवनिता कृतमंगरागं नाकप्रभ

तापी.
६२

त्वमिहवासकरोमनुष्यः॥ त्वत्तीरपंकपरिलिप्तसमग्रप्राज्ञाः क्रीडन्ति देवि मनुजाश्च शि-
शुस्वभावात्॥२८॥ तेषु स्मरद्बहुसहस्रस्फुरांगानिःसाकं जुषन्ति च विरंचिपदचिरेण
एवं स्मृता तदा देवि गौतमेन महर्षिणा॥ स्वस्त्यं दर्शयामास ते ज्ञायामदिगंतरं॥२९॥ य-
स्याः संस्मरणात्प्राप्ताः पापिनो बहवो दिवं॥ तस्या दर्शनं जं पुण्यं वेत्तिको नाम तत्त्वतः॥
॥३०॥ तपत्यावाच॥ नृछोस्मितवविप्रर्षीवरंतं दृष्ट्वा वाञ्छितं॥ त्रैलोक्यं च दुःप्राप्यं
नादिमीनां यदगोचरे॥३१॥ मुनिरुवाच॥ गुरोर्हि सिंहस्थिते देवि गौतम्याय त्वत्कलभवेत्
तत्पुन्यं सर्वदा चात्र गौतमेश्वरसिद्धिधौ॥३२॥ गौतमेश्वरमा लोकाभ्यगाह्युत्तत्यागः
भानुजे त्वत्प्रसादेन नैव गच्छति दुर्गतिं॥३३॥ तपत्यावाच॥ अस्मेवं सर्वमेवैनं मत्प्रसा-
दान्न संशयः॥ स्नातयं सर्वदा चात्र भवता प्रार्थितं मया॥३४॥ अत्रास्ति सर्वदा वत्स गौत-
मो मुनिः स त्रयः॥ नानेन सदृशं तीर्थं सद्यः प्रत्ययकारकं॥३५॥ हित्वा यो निजनिम्नगा-
मविरतं संतिष्ठते गौतमः सर्वपूर्वमलं विहाय च कितञ्चिन्नं दालोकात्॥ नीरेत्किं
शतद्वयं चरमते यन्मुक्तिमुक्तिप्रदं दृष्ट्वा याति न गौतमाञ्जितहरं को नाम नाक्लं नः॥३६॥

शाम
६२

अमार्कवासरे वत्सव्यती पातोपदा भवेत्॥ त्रिमार्गायां ततः पर्वतपत्न्या मत्र दुर्लभं॥३७॥ व-
त्रोत्र गौतमेनापि पूर्वजा उद्धृतास्त॥ कथां प्राप्ते दिवानाथे पिंडदानं संधाधिकं॥३८॥
सर्वदारविबारे तु स्नानमत्र सुदुर्लभं॥ दर्शने गौतमेशस्य सर्वकामफलप्रदं॥३९॥ करोति
यः स्नानमुदारसत्त्वसूतानि शो गौतमनाथ तीर्थे॥ स्पृश्यामानो मरुदं दवं द्यौस्तद्वत्पुण्यं
स्थानमुत्थनामयं॥४०॥ यत्रास्ति गौतमी वत्समहापातकनाशनी॥ तपत्यां तत्र मुक्तिस्त्या-
क्ष्मरणाद्गौतमस्य च॥४१॥ निरीक्ष्यत होतमना थलिङ्गं निषेधगोदाङ्गं सुताजलं नरः॥
पितृसमुद्धृत्य पिंडदानं न तस्य भूयो भवत्यनास्ति॥४२॥ ॥ इति श्री स्कंदपुराणे त-
पीमाहात्म्ये गौतमेश्वरप्रभावो नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ॥४६॥ ॥
रुद्र उवाच॥ महापापहरं वत्स तीर्थं वगलितेश्वरं॥ नारदेन समानीता यत्र गंगा महानदी॥
ब्रह्माणं भास्करं शौरी रुद्रं चैव गणाधिपं॥ यः पूजयेदत्र तीर्थं तस्य पुण्यमनंतकं॥४७॥ यत्र
पौराणिकी हत्या नारदस्य महात्मनः॥ विमलं प्रापत तीर्थं मेतदस्ति षडाननं॥४८॥ स्कंद उ-
वाच॥ कथं गंगा समानीता नारदेन महर्षिणा॥ पौराणिकी हत्या विनष्टा केन कर्मणा॥

तापी०
९३

५॥ श्रीशिव उवाच ॥ पुरा भागीरथी वचमममौत्थं तरे स्थिता ॥ भूतलं सानैव यथौ हि श्रयमा
ने भगीरथे ॥ ५॥ ततो मया तु सा गंगा प्रोक्ता वत्सा घनाशनी ॥ इत्थं माराध्यमाना पिकि
नगच्छसि भूतले ॥ ५॥ गंगोवाच ॥ अहं देवनगछामि कथं चिदपि भूतले ॥ भानुदेहा
प्रभावेन ममोवेत्ति नरकचित् ॥ ७॥ नव उवाच ॥ कथं गंगे विजानासि ब्रह्मलोकेऽपि
संस्थिता ॥ महात्म्यं भानुदेहायाः पापघ्नं प्राणिनां सदा ॥ ८॥ गंगोवाच ॥ वसंत्या ब्रह्म
लोकेऽपि तत्सतं ब्रह्मणो मुखात् ॥ गता गवातिरेकेण नर्मदायाश्च सिधवः ॥ ब्रह्मणा ब्र
ह्मलोके तु मत्समक्षं प्रबोधिता ॥ ९॥ रुद्र उवाच ॥ नर्मदायामहानद्यः कथं गवैष्यसं
युतः ॥ जमुश्च ब्रह्म भवनं तदाख्याहि सरालये ॥ १०॥ गंगोवाच ॥ येनोन्मत्तपती तीरे
येनोन्मत्तपती तीरे ॥ यजुषंति प्रसंगेन ते यांति परमां गतिं ॥ ११॥ महापापरातां नाथदुरा
चाराश्च निर्देयाः ॥ वसंती भानुजा तीरे स्वभावाद्यांति सद्गतिं ॥ १२॥ ततो यमोऽपि संक
किं करोमीति चिंतयन् ॥ सर्वानदीसमाहूय प्रार्थयामि भानुजां ॥ १३॥ श्रद्धाहीनाम
नुरया येत्वां ज्ञांति च भानुजे ॥ तेषां तु गंतुं वत्सलानंदतयं न हि भानुजे ॥ १४॥ विचिंत्ये

राम
९३

वर्धये मेनापि प्रार्थिता च सरिद्वरा ॥ तपती नर्मदायाश्च दिश्वेषधराहर ॥ १५॥ धर्मराज पु
रीं प्राप्ता दिव्याभरणाभूषिताः ॥ विमानेषु समारूढा भासयंत्योजगत्रयं ॥ १६॥ ततो वै
धर्मराजेन वंदिताश्च पृथक् पृथक् ॥ स्तुतिं विनयेन येनैव महाप्रीतिपरेण च ॥ १७॥ त
तस्मिंहासनं पूर्वं भानुजापैददौ यमः ॥ ददाति विनयेनापि दृष्ट्वा माहात्म्यमुच्चैः ॥ १८॥
संछद्वासिधवस्सर्वा भानुजाधिकगौरवात् ॥ विमानेषु समारूढाभूयः शोभो विव
र्जिताः ॥ १९॥ ततस्तदा धर्मराजेन नमस्कृत्य प्रजल्पताः ॥ साक्षादादित्यदेहयं किं ययं को
पसंयुतः ॥ २०॥ मृत्कुण्डतनयो नूनं पृथतां यदि संशयः ॥ नैव व्यावर्त्तेने च कुर्मदाया
श्च सिधवः ॥ २१॥ मृत्कुण्डतनयस्यातेगता कोऽपि समन्विताः ॥ दृष्ट्वा हि सगतास्तस्मात्कु
र्केण्डयो महाभुनि ॥ २२॥ अर्घ्यपाद्यं ततः कृत्वा प्रददौ कुशविहरान् ॥ अगाद प्रवर्णाभ
त्वा संस्तु वन्दित्यभावया ॥ २३॥ किमर्थं सरितस्सर्वा मत्समीपं गताः ॥ शीघ्रं तदुच्यतां न
यः सद्यः एतोऽस्मिदर्शनात् ॥ २४॥ नर्मदोवाच ॥ ज्ञानवांस्तु मुनिश्रेष्ठा ॥ बद्धं कल्पस्मरो
महान् ॥ वश्ययस्वाधुना स्माकमाद्या कास्ति महानदी ॥ २५॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ रोमशोऽसौ

तापी०
६४

मुनिश्रेष्ठोक्त्यान्मरतिवैबद्धं अनुक्रमनदीनांच सर्वे हि कथयिष्यति ॥ ततस्तत्सारि
तस्सर्वागतारोमशसन्निधौ मुनिस्समागता नृदृष्ट्यानर्मदाद्यावरापगाः ॥ ३१ ॥ प्रणम्य
शिरसाशीघ्रपाद्यमर्घ्यचकार वै ॥ ३२ ॥ नमोवाच ॥ सरितः कथयन्त्या किमर्थमिह चा
गताः ॥ मत्समीपेस्तिवैकार्यं कथाकथं यत्तदुच्यते ॥ ३३ ॥ नमोवाच ॥ मत्कुंडतनयेनापि
प्रेरितास्त्वत्समीपतः सरितामनुक्रमनो कथयन्त्यमहामुने ॥ ३४ ॥ राम उवाच ॥
अनुक्रमं न जानामि सिंधुना हि महानदी ॥ स देहो देवि कथां ब्रह्मणामेच्छते धना
॥ ३५ ॥ मत्कुंडतनयेनापि न मयापि कथंचन ॥ इत्युक्त्वा सरितस्सर्वा ब्रह्मलोकमपागताः ॥ ३६ ॥
दिव्यरूपधरानद्यो दिव्यालंकाररूषिताः कथिताः पवनेनापि ब्रह्मणो व्यक्तजन्मनः
॥ ३७ ॥ आसीनेषु विचित्रेषु चासीनास्ता अनुक्रमात् इत्युचुः प्रश्नयोपेता विरंचिता सरि
द्वराः ॥ ३८ ॥ काद्यास्माकं वरासिंधुः कथयस्व यथार्थतः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इयं चाद्यानदी नद्या
स्सूर्यदेहादि निर्गता ॥ यास्मरेत्येव सततं कल्पानामेकविंशति ॥ ३९ ॥ इत्युवाची विश्वेशो गव
त्युक्त्वा सरिद्वरा संशयं परिहृत्यो विस्मयेन समन्विताः ॥ ४० ॥ न च उचुः ॥ कथं तापी

राम
६४

क२

समुत्पन्ना स्सूर्यदेहान्महानदी एतच्छर्वेस्सर्वास्त्रिणी कथ्यतामत्रो जगत्पते ॥ ४१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
आद्योनद्यो महाकृत्ये निवृत्तायां च संहतौ देवसृष्टिविधाना यतदा चिंता ममाभवत् ॥ ४२ ॥
सृष्ट्या मया च नृत्तानां कल्याणाय सरिद्वरा ॥ विना पौराणसृष्टिं च मन्मनो भ्रांतिमागतं
॥ ४३ ॥ ततो हं चिंतयामास स्सूर्यतेजस्विनावरं ॥ त्रैलोक्यधातनाशाय प्रत्यक्षो भूतदाविः ॥ ४४ ॥
स वै ममाग्रतः स्थित्वा श्वघ्नो देहं निरीक्ष्य मां ॥ स चितो हृदये भानुस्तत्तत्संपापितो मया ॥ ४५ ॥ स
च वे चिंतयामास पुत्री त्रैलोक्यपावनी ॥ पितुस्सतापनाशाय ब्रह्मलोकस्य सरिद्वरा ॥ ४६ ॥ ततः
आस्थिरवेर्देहाद्भासयंती दिगंतरं ॥ निस्सृतो वहि मम ॥ वतौ मे रतोर विरश्मितः ॥ ४७ ॥ मम अ
भविनाशायासावादित्यपुरातनदा ॥ बभूव स स्मरैरेव कल्पानामेकविंशति ॥ ४८ ॥ इत्युवा
ब्रह्मणोक्ता स्तपाताः शांति सरिद्वरा ॥ ततः पृथग्विधैरूपैस्तपत्या सह संगताः ॥ ४९ ॥ एतत्सर्वं
मयानाथ ब्रह्मणो जल्पितः श्रुतं कुण्डिकामथ वर्तिन्या कथं गच्छामि भूतले ॥ ५० ॥ रुद्र उ
वाच ॥ अहं न पत्यामहात्म्यं त्रैलोक्ये दिवि चाद्भुतं प्रेषयिष्यामि सहस्रं गंधर्वाभारदादिभ्यः
॥ ५१ ॥ गंगोवाच ॥ पश्चादहं मिष्यामि नाथ नमो महीतले ॥ स्तूयमाना सुरैर्दिव्यैः सेव्यमा

तापी
६५

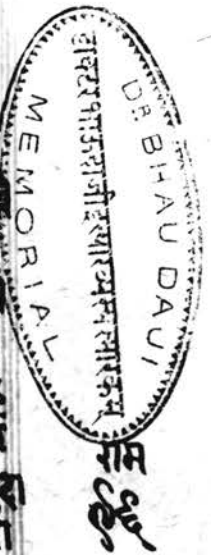
नामहर्षिभिः॥४७॥ एतस्मिन्नेवकालेचरुदेणापिमहात्मना॥ संसृतोसौमुनिश्रेष्ठो नारदो
ब्रह्मणःकृतः॥४८॥ तस्मरणादागतस्तात नारदो कलिवद्भुजः॥ आदेशं देहि मे रुद्र किमर्थं
संसृतस्त्वया॥४९॥ श्रीभवतुवाच॥ त्रैलोक्यपञ्चदुःप्राप्यमसाध्यं यच्च विद्यते तत्सर्वं ते
वशे विप्रना वशं वशिनां क्वचित्॥५०॥ भानुदेहापुराणानियाचयित्वा पसंहर भगीरथः
कृतार्थस्याङ्गायातिमहितं॥५१॥ तथेत्युक्त्वा तदा विप्रो मेरोः त्रिखरमागताः॥ का
र्यार्थं कृतसंभस्त्वल्पाक्यान्महात्मना॥५२॥ ददर्श तपती तत्र दिव्य देह धरा सुत॥ दु
ष्टावसहमानिनगंधर्वैः कृशैः सह॥५३॥ तपत्यवाच॥ स्तुतिगानपरश्याद्यः किंप्रार्थ
यसि नारद॥ असाध्यं भवनैवास्ति चित्रे वाचा द्रुतं मम॥५४॥ नारद उवाच॥ यत्ने प्रियकर
देवि दानुशक्तोऽपि नैव तत्र॥ अथाद्यं प्रार्थयिष्यामि यत्ने प्राणाधिकं मत्तं॥५५॥ तपत्यवा
प्राणानपि च विप्रर्षदास्यामि न वया चिनात्॥ स्तुतिगानपरेणाद्यत्वायाच्यमहामुने
५६॥ नारद उवाच॥ यदि तुष्टासि मे देवि भानुजे सत्यवादिनी निजं देहि पुराणं त्वं वाक्
कृतार्थो भविष्यति॥५७॥ तपत्यवाच॥ दुर्लभं च यथापि स्यादन्नं तत्र न वनारद पुराणं न

राम
६५

रदापैतच्छ्रुत्वा भानुजाददौ॥५८॥ गृहीत्वा सकलं वत्सयोयं संहतवान्मुनिहैः पुराणं सं
हतं श्रुत्वा तापीसगच्छमश्रु॥५९॥ गंगासहीतलं प्राप्ता कृतार्थो रुद्रगीरथः ततः पौ
राणिकी हत्यासंजाना नारदस्य हि॥६०॥ विवर्णावदने जातो सर्वधर्मबहिःकृतः सोऽहं
मानसो जातो पितुः पार्श्वे समागतः॥६१॥ तमागच्छतमा लोकापवनोद्धारि संस्थितः पि
तामहं जगाद श्रुत्वा च विस्मितमानसः॥६२॥ ब्रह्मलेखे समायाति नारदो मुनिपुंगवः तेजो
राशिं विमुक्तो सौकर्यं किंपितामह॥ क्षाण्णध्यानेन संस्थाप्य स्ववोचत्पितामहः॥६३॥
पितामह उवाच॥ जातापैतागि की हत्यानेन स्तेनं कृतं यतः॥ अपवादकतस्यास्य पुत्रस्यास्य न
वीक्ष्यते॥६४॥ समाधिं च करिष्यामि याच्यानावसरोत्तिमे॥ तत्त्वैर्ब्रह्मा समाधिस्थोऽथावलोकि
तवान्मनिः॥६५॥ नारदोऽपि विचिंत्यैतद्ब्रह्मणो मनसि स्थितं ततोऽव्यवर्त्तितोऽस्य कैलास
मगमन्मनिः॥६६॥ तत्रास्ति भगवान् रुद्रः सर्वदा पार्वतीपतिः॥ तुष्टावतंतदारुद्रं नारदामु
निपुंगवः॥६७॥ शरणां दुष्टभावेन नाययेत्त्वामुपागतः॥ रुद्रस्त्वमुन्निदस्तेषां किंपुनः शान्ति
नाजिनो॥६८॥ एवंप्रदास्ततो रुद्रो जगाद मधुरं वचः॥ इत्वा कार्यं मशोऽहं हि ध्यानेन ज्ञानचक्षुषा॥६९॥

तापी०
६६

एषा पौराणिकी हत्या कस्मिन् स्त्रीर्धन गच्छति विना तापी प्रसादेन साहाय्यं ते करोम्यहं ॥७१॥
गंगाया सह वै त्वं गंतव्यं शरणं त्वया च कश्चि पापी प्रसादं ते शरणं गतवत्सला ॥७२॥ ततो वै
समुनि श्रेष्ठस्तपती विषयं गतः ॥ संस्थाप्य च महोदयं लिंगं पातकनाशनं ॥७३॥ चिंतयामास वै
तत्र गंगाया सह समहानदी ॥ ततो गंगा त्रसंप्राप्ता शरणं प्रादस्य च ॥७४॥ ततो वै समुनि श्रेष्ठ
श्वरं सह गगया ॥ एवं स्तव नृस्तदापतो देहत्यागाय भानुजं ॥७५॥ नारद उवाच ॥ वेपीयमानं
बुभुक्षुस्तस्मै पवित्रानि कनिष्ठसु देहे ॥ मुनीन्द्रसंसेवित तीरगे हेनमो नमस्तापी निस्त्य देहे
७६ ॥ ब्रह्मादिकानां प्रविभग्यमो हेना कजला लो कन तो नृणां या तपः प्रभावं सरितो न से हि
रेनमो नमो ॥७७॥ आकारशब्दा कलितादिसिंहे नीला भ्रूलो लामल सत्प्रवाहे ॥ आवर्त वेगा
डाल नृवरा हेनमो ॥७८॥ त्वत्तीरसे वाह्यतनिः फलाद्ये कृतांत चित्तै कृत प्रमोहे समस्त वृंदा
रक वंद्य पादे नमो ॥७९॥ विशीर्ण पापाभिषदैत्य देहे विधुस्त संसारमल प्रवाहे ॥ हरि श्वरां मो
रुहज नमगा हेनमो ॥८०॥ न्वत्यं कदे वेदं कृता कस्मै हसदे वनुष्ठर्षि नरो भिगम्ये ॥ मौलि त्रिधा
पाभुपदो बुजे तेनमो नमस्तापि निस्त्य देहे ॥८१॥ रुद्र उवाच ॥ एवं स्तव नृस्तदानी रंत पत्न्याः

पाप नारदः गंगाया सह विप्रर्षि शांतचित्तदा भवत् ॥८२॥ तदा वै गलितः कोपः स्तपन्त्यास्त्रिमा
निह गलितेशं महालिंगं आसीत्यापहरं परं ॥८३॥ आकाशादभवद्वाणी निर्मक्तः कल्मषा
नुने नारदः पूर्णकामो भूत्वा ये वै पूर्णिमाहनि ॥८४॥ माघमासे पौर्णिमा स्यान्मानयः
कुरुते नरः प्रयागे माघसवनं सहस्रस्यानुयात्पुं ॥८५॥ कोटिकाचनदानैश्च प्रदत्तैः किं
तु पुष्टरे यद्यत्र सवनं कुर्यात्तु माघे वै पूर्णिमाहनि ॥८६॥ यत्र गंगा स्वयं वक्षत एत्या सहस्रं
मता गलितेशं महालिंगं मुक्तिं तत्र न संशयः ॥८७॥ अत्र गंडुषेने कंहितेषा त्रिगः पिबेन्नरः
सर्वदा पापकर्मणि भाभुलोकं स गच्छति ॥८८॥ पौर्णिमा माघमासस्य रवि वारे यदा भवेत्
सेवनं कुरुते वक्षतस्य पुण्यमनंतकं ॥८९॥ सर्वदा भानु देहां या स्त्री ये वै यत्फलं भवेत् ॥ तदष्ट
विधमे हे नूनं वष्टा कं वासरे ॥९०॥ वत्सानि शंषयति यो त्रनी रंती रं यतो भावि विवर्द्धितोपि
प्राप्नोति दुष्टप्रतिभायतोपि सहस्रगोदानं पुं हि जंतुः ॥९१॥ किं तस्य यज्ञैर्बहु दक्षिणैश्च
पुण्यैश्च गोकाचनकोटिभिश्च यो माघमासस्य च पौर्णिमा स्यात्तत्रैश्वरा लोकं नमा विध
त्रै ॥९२॥ यस्य दृष्टिगता भूमि मधिष्ठातुं न वासवः ॥ शक्रो निश्चयादस्ति पुनर्जुतु संघयः ॥९३॥

तापी०
७९

माघमासेमनुष्योत्रदीपदानं करोति यः तत्पुण्यफलसंख्याचनहि वेत्ति पितामहः ॥ ७४ ॥ स
 कृदपि जलपानादत्र गंगातपस्योः सवसति न कदाचिद्भवासेमनुष्यः भवति जलदा
 नं पूर्वजानां स्मृतस्यै बहुस्वरगलितेष्वनर्थमाद्यंतपस्याः ॥ ७५ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे
 तापीमाहात्म्ये गलितेश्वरप्रभावो नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ॥ ७५ ॥
 रुद्र उवाच ॥ भीमेश्वरा त्रथाग्रेय्या वत्सलामि सर्वदा ॥ अति कर्म्यैर्कजां गच्छ प्रार्थयित्वा ना
 रदेन च ॥ ७६ ॥ रुद्र उवाच ॥ कस्मिन्नवसरे नातकैलासान्वजगत्प्रभो प्रार्थितो नारदेनात्र
 तन्ममाचक्ष्वशांकर ॥ ७७ ॥ रुद्र उवाच ॥ दक्षिणाशां त्वयि प्राप्ते गौरी त्वन्मार्गवर्तिनी ॥ अंबिकेश
 त्वमायातो ध्वस्तमायोऽपुत्रक ॥ ७८ ॥ भानुदेहानिरीक्षन्वैतीर्थानि विविधानि च ततोऽत्र गतु
 कामाश्च नारदेन निवारितः ॥ ७९ ॥ प्रार्थितो विप्ररूपेण मध्याह्नसमये स्मृतः ॥ नारद उवाच
 स्वामिंस्त्वं प्रार्थयिष्यामि किंचिद्विनयतत्परः ॥ न दास्यति भवान् देवमरणं निश्चयान्मम ॥ ८० ॥
 रुद्र उवाच ॥ मध्याह्नसमये वत्स यत्प्रार्थितोऽस्य हं ततो विप्रप्रदास्यामि यत्प्राप्यसि
 सांप्रतं ॥ ८१ ॥ नारद उवाच ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश प्रार्थितो मे प्रदास्यसि त्वया चास्मान्न गंतव्यं

राम
७९

कदाचिदपि हि प्रभो ॥ ८२ ॥ सूर्यदेहाय तिक्रम्य गंतुं नैवास्ति योग्यता नारदो दर्शनं यातो
 हृमिहैव तदस्थितः ॥ ८३ ॥ पूजितस्फुरत्संघैश्च नारदाद्यैर्महर्षिभिः ॥ अत्रैव वसतिष्ठामि
 नारदप्रार्थनात्सदा ॥ ८४ ॥ तेनाहं प्रार्थितो नित्यं नारदेशे प्रतिष्ठितः ॥ गलिते नौशेरे देशं व
 रुणेशं च भीमकं ॥ ८५ ॥ पंचमं सोमनाथं च यः पश्यत्युपासीत ॥ माघेनात्रास्ति संदेहः प्रया
 ति परमां गतिं ॥ ८६ ॥ सोमनाथं नरो दृष्ट्वा मुच्यते व्याघ्रसंक्रान्तः ॥ प्रत्यक्षो भगवान् रुद्रः सर्व
 दात्रैव तिष्ठति ॥ ८७ ॥ तावद्भवंति खलुरोगाणां नाराणां जन्मान्तरप्रचुरपातकसंभवाश्च ॥
 तापीजलाकलननिर्मलगात्रयंत्रापश्यंति थावदिह नैव तु सोमनाथे ॥ ८८ ॥ दरिद्ररोगक
 ष्टानि वत्स गच्छंति वै क्षणात् ॥ अभंते विपुलान् भोगान् मुत्र हपरं स्मरं ॥ ८९ ॥ ॥ इति श्रीस्क
 दपुराणे तापीमाहात्म्ये सोमेश्वरप्रभावो नाम अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ८८ ॥
 रुद्र उवाच ॥ ततो रत्नेश्वरं वक्ष्ये सर्वसिद्धिकरं नराणां यत्र रत्नानदी पुण्यातपस्या सह संगता
 ॥ ९० ॥ जायते यत्र रत्नानि धातवो विधास्तथा रसांजनानि कटिकाः सिद्धिद्व्याण्यनेकशः
 ॥ ९१ ॥ अस्ति रत्नगिरौ वत्स पातालविलम्बुजमं संचरंति सरायत्र सिद्धा रुद्रगणानराः ॥ ९२ ॥

तापी०
९८

स्कंद उवाच ॥ कथं रत्नेश्वरं लिङ्गं सिद्धिदं साधकस्य ॥ कथं रत्नगिरिश्चात्र सिद्धिद्वयक्रोभव
त ॥ ४४ ॥ स्कंद उवाच ॥ पुराहमनया साकं संप्राप्तस्तपस्विनः ॥ तावत्प्रश्यामि चैवोत्र श्रोणतुं निशा
चरं ॥ ४५ ॥ आर्यातंगग ॥ नेमेरोरत्नशृङ्गविग्रहश्च ॥ एतस्मिन्नेव काले तु जगाद आर्यं शमावच
॥ ४६ ॥ गौर्य उवाच ॥ किमेतद्दृश्यते नाथ गगने समुद्रप्रभं ॥ विलग्नसैहिके यत्तरं विविधमिवेदि
तं ॥ ४७ ॥ ततो मया पिसंवीक्ष्य ज्ञान्वाज्ञानेन राक्षसं ॥ तस्याश्र्वकथितं सर्वं रत्नशृङ्गमिदं गिरे
ततो जगाद सा भूयो शंकरं मे समर्पय ॥ तदा दुर्गारमात्रेण सचक्रे न स्मसान्मया ॥ ४८ ॥ रत्नशृ
ङ्गमिदं मेरोः संधमादिव निर्गतं ॥ ततो रत्नाच्चिना भूमिबन्धुजाता समंततः ॥ ४९ ॥ रत्नाख्या च
सरित्पुण्यातदारुदेण निर्मिता ॥ तिष्ठामि सर्वदा वत्स तीर्थे मुत्र न सशयः ॥ ५० ॥ पार्वत्या कौतु
केनापि रत्नशृङ्गमिहाश्रितं ॥ चतुष्टयि स्तुत्ये गिन्या सहस्राणि समास्थिताः ॥ ५१ ॥ साधका
स्तुगता मोक्षं तत्र सिद्धिं न कोत्र जेत ॥ पुरा त्रप्राप्तवान् सिद्धिं श्रीकृष्णो नाम वाडवः ॥ ५२ ॥ गूढरुद्रो
पदेशेन सत्तीर्णविषयो दधि ॥ स्कंद उवाच ॥ कथं मंत्रगतः सिद्धिं श्रीकृष्णो नाम वाडवः ॥ कथं
गूढं त्वयामंत्रादिष्टं तत्रिवेदय ॥ ५३ ॥ स्कंद उवाच ॥ गोकर्णी विषये वत्स श्रीकृष्णो नाम वा

राम
९८

डवः ॥ अग्निहोत्ररतो निव्यं शातः शमदमन्वितः ॥ ५४ ॥ तस्य कान्ता भवद्वत्सना म्रैवैव बहुश्रुता
सततं सातु दुःकर्षा निःकामं कलहप्रिया ॥ ५५ ॥ अपूरयत्साग्निकुंडं गृहमार्जनरेणभिः ॥ धर्ममा
र्जनं कुरुते निव्यमार्गं रतानि शम् ॥ ५६ ॥ वर्षैः कृतिपथैरेव स चासिन्मुत्र बान्द्विजः ॥ दृष्ट्वा पुत्र
मुखं पश्चाज्जगाम विषयांतरं ॥ ५७ ॥ वैराग्येण सभायको वत्स मुक्ततणत्रयात् ॥ परिभ्रमन्
तो वीरः पयोधे स्तटमुत्तमं ॥ ५८ ॥ विधाय स वनं तस्मान्मन्त्रं त्वायथा विधिम् ॥ नीरं मनोहरं वत्स
दृष्ट्वा विप्रः पयोनिधेः ॥ ५९ ॥ सुरवाय दुःखसंतपः स्वकुटुंबं विचिंतयन् ॥ तस्य निद्राय शस्यापि ब
हुयो जनविहारे ॥ ६० ॥ चकार आसंभत्यापि निःस्तेजो लथे स्तुटात् ॥ एतस्मिन्नेव काले च संवी
क्ष्य विजनं भृशं ॥ ६१ ॥ पार्वत्या त्वप्रजाख्यातं कुरु प्राप्नोसि पुत्रं ॥ तत्रोपविश्य मत्स्ये च मया त्वं
निवेदितं ॥ ६२ ॥ तेन दृष्टं तदा स्थानं ध्यानं संसिद्धये सत ॥ मयोक्तं च यथा र्थं हि सिद्धिस्तानमगोच
रं ॥ ६३ ॥ विना ध्यानं च मंत्रं च पार्वत्या च निवेदितं ॥ दृष्ट्वा रत्नेश्वरं लिङ्गं नरो याति परांगतिं ॥ ६४ ॥
विना स्नानं विना दानं विना होमादिसंक्रियां ॥ निषेध्य रुद्रं तां यावद्दिनो मरणं गवैः ॥ ६५ ॥ स्नानं
ध्यानं तथामंत्रं पार्वत्या तु निवेदितं ॥ तदशेषं श्रुतं तेन भीमोदरनिषेविणा ॥ ६६ ॥ लुब्धकानां च

तापी०
६५

दुष्टात्मासोभवदृष्टिगोचरः॥ ततः प्रधाविता सर्वदृष्ट्या तरेचकैरं॥ २८॥ कोलाहलं प्रकुर्वन्तो
जगत्प्रत्यक्षतायुधं॥ तं निहत्य तदा मीनं भिद्यमानं कळेवरं॥ २९॥ ददृशुस्तत्त्वसंतं च मध्यमध्वे
चमानुषं॥ विक्षंतो विस्मयं प्राप्ता दुर्बला लोहदृष्टयः॥ ३०॥ तमाश्वास्य तदा सर्वजल्पतः पुरतः
स्थिताः॥ दासोयं भवितास्माकं यावज्जीवं न संशयः॥ ३१॥ इति वाचं समाकर्ण्य वीक्षितास्तेन लु
ब्धकाः॥ विनेशुस्सत्वरं भ्राताया धृतो हरिणा इव॥ ३२॥ ततो मत्स्यदेहाच्च विनिर्गत्य द्विजोत्त
मः॥ प्राप्नो रत्नेश्वरं क्षेत्रं ध्रुवं रुद्रोपदेशतः॥ ३३॥ तस्यात्र जुषमाणस्य पातालबिक्रसंश्रयात्
निःसृतानां कन्याश्च सत्वरं पुरतः स्थिताः॥ ३४॥ अवदन्मधुरं वाक्यं भवास्माकं पतिः प्रभो॥ ना
थो कथयन्ताः कन्याजातः पाषाणनिश्चलः॥ ३५॥ भवाङ्गावादि का कृत्वा गतास्त्राश्च यथा गतिं
स्य शौरसांजनवत्सकल्पदृष्टश्च धेनुकाः॥ ३६॥ सर्वमेव तदा प्राप्तं तस्य पार्श्वे महात्मनः॥ तत
स्तदाज्ञया दृष्टं नैरवेन समचितं॥ ३७॥ तातो रत्नेश्वरो देवः स्वयं तस्य पुरतः स्थितः॥ ध्रुवं यस्योप
देशेन सोऽक्षीणोऽशीकलां॥ ३८॥ यत्रास्ति दक्षिणे भागे पुरुषांते रसांजनः॥ अत्र कृतकता
र्थो भूत्स्वीकृतो वाडोत्तमः॥ ३९॥ आश्विपुष्णिमास्यां च पुत्रभास्करवासरे॥ अत्र तस्योपदेशेन

राम
६६

बहवस्तु गतिगताः॥ ४०॥ आश्विने पैत्तिणीमास्यां च रत्नेशं पदिपश्यति॥ जन्मं न रक्ततैः पौर्णमे नि
प्यतिकदाचन॥ ४१॥ अत्र तोयस्ति वै वत्सलिंगं पापहरं शुभं॥ अशेषकामप्रदं दंबीजपरका
रुतिम्॥ ४२॥ पूर्वतः पश्चिमे वापि जलमध्ये बिलद्वयं॥ नागानां वनिता गत्य तदेवं तिसैर्देवहि
॥ ४३॥ गोमुखं तु महातीर्थं क्षेत्रं वै चात्र पुत्रकं कामधेनुस्त्वयं यत्र न जहाति गदाचन॥ ४४॥
रत्नेशो मालोक्य च गोमूत्रं वेतुस्त्वात्वा च रत्नाश्च सरित्त्रय्योः॥ तथा च देवी स्तुतषोडशाख्यां
सरुद्रतुल्यो भवतीति जनु॥ ४५॥ गलितेशं च रत्नेशं रुद्रं वै कथय पेश्वरं॥ चण्डेशं याति योर्का
क्लिप्तचलिंगमयो भवेत्॥ ४६॥ क्षेत्राणि पांचैव तु भानुजाया स्त्रीर्था निवेये कर्कदिने करोति
सयाति नाकं गुरुं पुजितं त्रिस्तदैवदेवं दंकरावर्त्तवी॥ ४७॥ दुष्टसिद्धिगणैर्मनोरथकरं क्षेत्रं
च रत्नेश्वरं संसिद्धा मुनियोनसाश्च बहुशो यत्सेवनात् पुत्रकं॥ यत्रास्तीति च षोडशीं प्रणयना
सङ्गुक्लिमुक्तिप्रदातत्रैकांतविहारिणे मरगाणाः तिष्ठन्ति मानंदिताः॥ ४८॥ ॥ इति श्री स्कंद पु
राणे तापीमाहात्म्ये रत्नेश्वरप्रभाषोनाम एको नपंचशतमोऽध्यायः॥ ४९॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
रुद्र उवाच॥ वत्सायं संगमो लोके महापुण्यप्रदान्तराणां॥ आनीता तत्र तपः कृत्वा वरुणेनामसापगाः॥

अत्र क्रोशान्तराले च विद्यते वरुणाधिपः यस्य संदर्शनादेव नापवादभयं भवत् ॥२॥ संकल्यो
 पाङ्क्तिं तं पापं यत्र वत्सविलीयते ॥ फाल्गुने दर्शनं यस्य पौर्णिमास्यां च दुर्लभं ॥३॥ स्कन्द उवाच ॥
 कथं क्रोशान्तराले भूद्गवान् वरुणाधिपः हंति संकल्पजं पापं तन्ममाचक्ष्वशं कर ॥४॥
 रुद्र उवाच ॥ बलासुरे हते पूर्वमिद्रेण च माहात्मना ॥ चक्रे महोत्सवो देवैर्नन्दनो द्यानभूमि
 शु ॥५॥ तत्र देवाः समाजगुः सिद्धाश्च मुनयस्तथा ॥ यक्षाश्च किन्नराश्चैव रुद्राश्च वसवस्तथा
 ॥६॥ दिक्पालाश्च तथा सर्वे संप्राप्ताश्च महोत्सवे ॥ शच्यासाहं च देवेन्द्रमासीनं रत्नविष्टरे
 ॥७॥ देवकन्या अगाधं तनन्तुश्चाप्सरो गणाः ॥ आनन्दो नन्दनं जातो निहते च बलासुरे
 ॥८॥ तदा तत्रोपविष्टेन वरुणेन महात्मना ॥ साभिलाषेन मनसा शचीकृत्य निरीक्षिता तं
 ॥९॥ तमीक्षमानं मात्मानं मदनञ्चरपीडितं ददर्श सा शची ॥ मूढकामतुल्यं मनो हरं ॥१०॥
 चुक्रोप देवराजो सौ वरुणस्य दुरात्मनः ॥ वीक्षतः साभिलाषस्य शची सामिप्यवर्तिनी ॥११॥
 यज्ञमतविभागं तु नास्मै दास्यामि चित्तयन् ॥ शच्या च साभिलाषो सौ संजातो यदि दुर्मतिः ॥१२॥
 निवृत्तगीतं नृत्ये स्मिन्नासीने मरुतांगणे ॥ यज्ञान्तं समादाय संप्राप्ता मुनयस्तथा ॥१३॥ देव

तापी०
 १००

राम
 १००

राज्ञः पृथक् कृत्वा ददौ देवगणाय तत् ॥ मत्सरासौ तं क्रान्ते सो नन्ददौ वरुणाय तत् ॥१४॥ तेना
 पमानितो बभूव वरुणः पश्चिमाधिपः ॥ समुद्राय सभामर्थो जगाम तरुवेशमनि ॥१५॥ विवर्णा
 यदने देवो लज्जमानोऽप्यधोमुखः ॥ किमुक्तापरिष्टेष्ठा मितपसोऽसिष्ठहस्यते ॥१६॥ दृष्ट्वा
 चमब्धिनस्त्वं तं जगाद हस्यति ॥ स्तजानति प्रदन्नाशं ज्ञात्वा ज्ञानेन चेष्टितं ॥१७॥ ब्रह्म
 स्पतिरुवाच ॥ ब्रह्मा गच्छ रे दं त्वमादीनो भवसंप्रतं ॥ शची प्रत्यभिलाषे देवेन्द्रस्य च दूष
 णं ॥१८॥ स्वाभिकां तान रोयुस्त साभिलाषो हि वीक्ष्यते ॥ सयाति न ब्रह्मो रं यावदाभूतस्य
 ह्वं ॥१९॥ महापापं जलपते विद्यते किमतः परं ॥ स्वाभिकां तं भिगमने यच्च क्रेमन सा त्वया
 ॥२०॥ वरुण उवाच ॥ ययं हि गुरवोऽस्माकं धर्ममार्गाणां देशिनः ॥ अविज्ञातं तु नास्तीति न
 वतां भूयन्त्रये ॥२१॥ किं करोमि ब्रह्म गच्छामि तन्मेनाथो पदिश्यतां ॥ येनेदं पातकं याति धां
 तवत्सर्पते जसा ॥२२॥ गरुड उवाच ॥ गच्छ तापी तटं वक्ष्ये महापातकनाशनं ॥ ये च क्रो
 शांतरे वृक्षजजनः पापभाग्य भवेत् ॥२३॥ तपो निष्ठस्य तत्रैव निश्चयात् पत्नी तटे प्रसाद्य
 देवराजस्त्वांभूयो त्रैवानयिष्यति ॥२४॥ आगत्या जगुरुन्त्वा तपश्च क्रेदुरन्यथा वरु

तापी०
१०९

णोभानुदेहायारजुमानोपिदुरतः तत्रैवतपसातस्यसंप्राप्तास्करनिम्नगा यत्संगमेन
रुक्मात्वातीव्रपापैः प्रमुच्यते ॥२६॥ तपःप्रकुर्वतस्तस्यवरुणस्यमहात्मनः प्रसन्नोभूतदा
रुद्रः फाल्गुणोष्णिमाहनि ॥२७॥ प्रसादेनतदाशोभोदेवराजस्यमानसं भूयः स्नेहपरंचा
सीत्याशहस्तेमहात्मनि ॥२८॥ आद्याभमंचदेवेशः सर्वदेवगोर्दृतः समीपेवरुणस्या
त्रध्रुवंवत्समागतः ॥२९॥ पश्चिमेशः कृतार्थो भूत्प्रसादात्पार्वतीपतेः प्रसाद्यवासवे
नापि भूयो नितो निजालये ॥३०॥ महातीर्थं मिदं वच्छतपत्यावरुणस्यच संकृत्योपाङ्गि
तंपापं विनाशायान्यसंशयं ॥३१॥ यः फाल्गुनपुत्रकपोणमास्यां स्नात्वा तपत्यामिह संगमे च
सवीर्यभक्त्या वरुणस्यलिंगं नचापवादाङ्गयतस्य विद्यते ॥३२॥ दिव्यौषधो निधानानि
स्पर्शपाषाणमंजनं विद्यते शिवसामिप्ये विना देवं न लभ्यते ॥३३॥ ॥ इति श्री स्कन्दपु
रानामोतापीमहात्म्ये वरुणेश्वरप्रभावो नाम प्रचाशतमोऽध्यायः ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ॥ ॥
रुद्र उवाच ॥ भीमेश्वरमिदं तीर्थं सर्वकामफलप्रदं अत्र वच्छतार्थो भूत्पुत्रकामोहिभीम
क ॥ ५१ ॥ स्कन्द उवाच ॥ कथं स भीमकोराजा विदर्भापांच संस्थितः स चक्रार स दाराजं कथम

राम
१०९

त्रसमागतः ॥ ५२ ॥ रुद्र उवाच ॥ पुत्रं चिंतापरो नित्यं निर्दोषं निमानमुत्तमं चकार सबद्धयज्ञानपुत्र
कामो नराधिपः ॥ ५३ ॥ न तस्य देवे पुत्रो भूत्सर्वकर्मप्रभावतः एकदा समहीपालकांतया सहितः
सूतः ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वा लिंगं समभ्यर्च्य चकार नियमं तदा नोपदेशं विना नाथ प्रायौघं त्रित्यजाम्यदं
ततो निशीथ समये राक्षश्रितापस्य च उपदेशो भवद्वत्सस्वप्ने तापीतस्य हि ॥ ५५ ॥ कश्चिद्वक्ति
पुरःस्थित्वा गच्छतापीतटे नृप तत्र संसेवमानस्य पुत्रकामस्य पार्थिव ॥ ५६ ॥ प्रसादं त्रेजसा कृत्वा
भीमं रुद्रः करिष्यति ततः प्रभातसमये पुरोधसहितो नृपः ॥ ५७ ॥ गतस्नापीतं वच्छदृष्ट्वा
नृदिजपुंगवान् तपश्चक्रे तित्वां स भीमकः पुत्रकाम्यया ॥ ५८ ॥ ततो रुद्रं प्रसन्नो भूत्भीमक
स्य महात्मनः ॥ भवतु वाच ॥ ५९ ॥ तुष्टोस्मि तव सत्त्वेन वरं त्वं वृणुः स व्रतं दुर्लभं त्रिपुल्लोके मृत
त्रेदास्यामि सुव्रत ॥ ६० ॥ नृप उवाच ॥ नाथ नास्ति न मे किंचिदसाध्यं नृव नत्रये पुत्रद्वयं सु
ता चेको देहि मे बद्धसंतानं पुत्रकन्यात्यनेकशः ॥ ६१ ॥ शिव उवाच ॥ तव नास्ति महीपालसंता
नं भव नत्रये पुत्रद्वयं स तां चैकादिजवाक्याङ्ग विष्यति ॥ ६२ ॥ गच्छ त्वं प्रेरयिष्यामि पद्मकं सु
निपुंगवं निश्चयात् तस्य वाक्येन संभविष्यति संततिः ॥ ६३ ॥ अत्र वच्छतार्थो भूत्भीमको नृप

पुंगवः निष्पद्यतीर्थमेवेदं नमुधायतिमानवः ॥१५॥ योभीमैकादशीमत्रकुरुतेनिश्चयान्नरः
 सपुत्रवान्भवेत्येवबंधशोकंनपश्यति ॥१५॥ एकादशीपुराहुष्ठाभीमकेनात्रषण्मख तामि
 होयवसेद्यस्तुसकृताधोभवेद्धवं ॥१६॥ एकादशीयोत्रनरः करोतिभीमस्यभीमेश्वरकिं
 पार्श्वे सपुत्रपौत्रैश्चभवेत्कृताधो नबंधशोकं न विपश्यतीह ॥१७॥ दक्षिणे तपती कळे दृष्ट्वा
 भीमेश्वरे नरः विभक्तपापसंचातेर्जायते भविमानवः ॥१८॥ ॥ इति श्री स्कंदपुराणे ता
 श्रीमाहात्म्ये भीमेश्वरप्रभावो नाम एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ १५॥ ॥ ॥ ॥
 श्रीशिव उवाच ॥ शंखं तीर्थमिदं यत्समोक्षदं च हरे मेतं ॥ हस्मत्पञ्चशंखस्य स्नानतो विल
 यंगतं ॥ ॥ हस्मिन् सेवितं यच्च वत्सवासरपंचकं ॥ एकादशीं समारभ्य चावत्पुण्यं मीशिर्न वे
 त् ॥ ॥ येऽत्र दानं प्रकुर्यन्ति वैशारदे दिनपंचके ॥ तदक्षयं भवेत्सर्वदुर्तं जघंतु यत्कृतं ॥ गो
 हत्यायत्र शंखस्य स्नानतो विलये गतम् ॥ नानेन सदृशं तीर्थं विष्णोश्च परममतं ॥ ॥
 इति उवाच ॥ गोहत्यायत्र शंखस्य कथं नष्टमिह तले ॥ कथं लभ्यते न विज्ञायसे वितं दिनपंचकं ॥
 रुद्र उवाच ॥ पुरा वै द्वापरे वत्सावती गौ बलकेशवौ ॥ गोकुले नंदगोपस्य चंद्रसूर्यो विबोदितौ

तापी०
१०२

गम
१०२

६। कंसस्य भयतो वत्सप्रविष्टं मुनाद्रुदं निर्दुष्ट्य कालियत्रागं निःसृतो मितविक्रमः ॥
 तदानीं द्वाभिकाशो भूत्केशवस्य माहात्मनः वत्समानुष्यभावाच्च ब्रह्मयोगश्रमजागरात् ॥
 ॥ ॥ तदा स बांधवं वीरं बलदेवं जगाद वै ॥ भृशं निद्राभिलाषो मे वत्तैते बांधवा धुना ॥
 ततो हं स्वप्नमिष्टमिष्टमिष्टं धेनुं समाह्वये ॥ मधं शंखप्रनादेन शीघ्रं यास्यंति धेनवः ॥ १०॥ प्र
 गृह्य विमलं शंखं नदीधूरं प्रगच्छत ॥ सुंदरेण त्वया प्रातारस्य गीयाहि धेनवः ॥ ११॥ दत्वा शं
 खं बलस्याशुश्रुषापभगवान् हरिः ॥ तथेति चात्र वीर्यज्ञाता बलदेवो महामना ॥ १२॥ हस्मो
 निद्रावशं प्राप्तः ॥ तथा चात्तमितीरविः ॥ धेनवोऽपि परे परे संप्राप्ता वत्सवत्सलाः ॥ १३॥ आर
 वंच प्रकुर्यन्त्योऽंशं स्वशब्दैकमानसः ॥ श्रुत्वा रवंत दातासां बलदेवो महामना ॥ १४॥ मुखे न शं
 खमादभ्यौ मदेन सवलितः ॥ स्वने प्रविष्टानीरमधेन धेनवः शंखमादतः ॥ १५॥ नादप्रसव
 लनेनैव यं भ्रमे पतिताः स्मृत ॥ यत्र मुर्यमुनामधोरवेना कर्षिता ॥ १६॥ सवर्षणो विमुक्ता
 शंखं गतनिःस्वनं ॥ हलेना कर्षिता यत्स धेनवो निधनंगताः ॥ १७॥ ततो हस्तुतं सर्वत्रैलो
 क्यं सचराचरं ॥ हस्मत्पञ्चशंखस्य स्नानतो विलये गतम् ॥ १८॥ कोऽग्रहस्तैश्च वत्सानां दीने

तापी
१०३

वेत्सार्त्रिनिःस्वनैः॥महताबलनादेनजजागरजनोर्द्धनः॥१९॥समन्थायततःहस्मोयमुना
तीरमागतःसंबीक्ष्यरोडं कदनंचिरंविद्याधमानसे॥२०॥चकारन्वरयासंख्याभगवान्म
धुस्तदनःयमनांबुभवेवेगेधेनूनामफतंगतं॥२१॥शीरशंखौपरित्यज्यज्ञात्वतौचक
लंकितौ॥गोपवृद्धैस्समंयातौगोष्ठिरामजनार्दनौ॥२२॥एकदातत्रसंप्राप्नोर्गोज्ञानभूतं
वः॥वेष्टितःशिष्यसयैश्चशशांरुईवतारकैः॥२३॥प्रणम्यतस्मुनिं वत्सजगादवचनंहरिः
॥२४॥हस्मउवाच॥कथयस्वमुनिश्रेष्ठज्ञानवांस्त्वंमहीतले॥वर्त्तमानमतिक्रान्तंभविष्यंवे
ष्टिस्ववेदा॥२५॥शंखनादंविनावत्सरस्यनममगोक्तं॥यत्रवेदधनिर्नृनंपुराणारथानमे
वच॥२६॥गीतंशंखनिनादश्चलस्मीस्त्रैवतिष्ठति॥कथयित्वातुद्यत्तांतुंगरस्यापिमहात्म
नः॥२७॥पप्रच्छसतदासर्वमाधवोभक्तिवत्सलः॥कस्मिन्तीर्थे लयंयातिपांचजन्यस्यापात
कं॥२८॥गर्गउवाच॥हस्मप्रापमनसंहिकस्मिन्तीर्थेनगच्छति॥विनास्पर्पदुहितरंबद्धी
भिर्नेहिसिंधुभिः॥२९॥यत्रस्नात्वानरस्तीर्थमुच्यतेतीत्रपातकात्॥ययासमानसिंधुस्या
त्हस्मन्जनजगत्रये॥३०॥संसारश्रमविश्रान्तैस्त्रापीशब्दुदीरतः॥प्राप्यतेपरमस्थानंकिं

राम
१०३

पुनर्भोक्संयतः॥३१॥यश्चिन्वाविद्यतेवत्सनहितापीसमानदी॥यस्याश्वमरणेनापिपापी
नांघरमंदपे॥३२॥हस्मउवाच॥कस्मिन्त्वानेमहापुण्यास्पर्पदेहामहानदी॥पूर्वतपश्चिमे
वापिसर्वं कथयमेमुने॥३३॥गर्गउवाच॥सर्वत्रदुर्लभातापीपुण्यासर्वत्रपुत्रकमहा
पापहरं हस्मतीर्थं पुण्यप्रदं नृणां॥३४॥गच्छवत्साधनातापी पूर्वतः कथयपेश्वरात् यत्रतो
यगतं किं गं वर्त्तते श्रीफलाहतिं॥३५॥मुनिं जगाद भगवान् गंतव्यं च त्वयापि च॥हस्मश्च
हरितो वत्समाकं सर्वजनैस्तदा॥३६॥साकं सबलदेवेन च के गंतुं मुपक्रमं॥शीरशंखौ
समादाय बड्गोपीपरिग्रहः॥३७॥जगाम तपतीतीरं पूर्वतः कथयपेश्वरात् शीरशंखौ
च विन्यस्यावतिष्ठति केशवः॥३८॥तावच्छस्वस्य शुद्धत्वं तत्क्षणं जातमत्र वै वैशाखे च
त्स संप्राप्ते हस्म एकादशी दिने॥३९॥दृष्ट्वा तीर्थस्य माहात्म्यं संतत्क्षौपंच वासरात् महोत्स
वं चकारा त्रददौ दानान्यनेकशः॥४०॥जागरंचतथायागं यावत् च त्रवासरान् हस्मेन से
वितं वक्षु शंखहृत्पानि शने॥४१॥पांचजन्यं त्रहस्मस्य सर्वदा वक्षु विद्यते शंखाकाराश्च पा
षाणास्संभवन्ति सहस्रशः॥४२॥हृत्प्रफधेन शीरेण हस्मं वत्समहीतलं दानबीजपरीक्षे

तापी०
१०४

पतीर्थसदाः फलप्रदः ॥४२॥ तीर्थराजेत्रविख्यातेमहापापविशिनि सेवितेरामकृष्णभ्यां
कोनमृत्तित्रजेभ्यः ॥४३॥ यदिकथमपि जंतुः शंखतीर्थं प्रयाया जगतिनविदधतिस्त्रा
नमश्रद्धयापि ॥ तदपि चरणकर्मसालयेत्येवदूष्यमथचनिपुणदृष्ट्यावीक्ष्यतेहरतो
पि ॥४४॥ इति श्रीस्कंदपुराणेतापीमहात्म्येशंखतीर्थप्रभावनामद्विपचारतमा ॥४५॥
रुद्र उवाच ॥ एवं गमेश्वरं तीर्थं महापापविनाशनं यत्र स्नानं नरोत्तमं नाकं याति प्रसे
गतः ॥१॥ गुप्ततीर्थं पुरावत्समुन्नयो ब्रह्मवादिनः ॥ यथुर्देवाश्चिताः स्वर्गतिं ध्यांसंख्यानवि
द्यते ॥२॥ मानवाः पापकर्माणो महापातकिनोपिये ॥ अत्रैतन्निदिवयांति जंभेन जलसेव
नात् ॥३॥ जलजीवा येपि त्रैलोक्यं तिजलसंस्थिताः ॥ कर्मणां ते मृत्युं तेषां तिपरमां ग
तिं ॥४॥ किमङ्गुतेन तपसा यो न भूयो भवेद्भवः ॥ अनादृतिपदं याति नरायस्येह सेवना
त् ॥५॥ चरणगोप्रहणादौ च ददाति पदसंति ॥ पदे पदे फलं तस्य शतगोदानजं स्मृतं
॥६॥ दशक्रेदारयात्रास्यत्यलं चन्द्रणां भवेत् ॥ तत्फलं शिवयोगेन श्रीगुप्तेश्वरदर्शना
त् ॥७॥ सगुप्ताय त्रंगं गच्छन् पत्न्या सह संगता ॥ तस्य तीर्थस्य कोनाममहिमानं वदेष्टुत

राम
१०४

ब्रह्महत्यादिभिः पापैरुद्दिग्धास्तरुनिम्नगा ॥ षण्मातुरसदायातिस्मरुमाजननीतव ॥१॥ तदामये
तिसाष्टष्टाङ्गराशुतिमहानदी ॥ ततो मया स्मरुमात्रवीक्षिता छद्मनास्त ॥२॥ विहस्य सत्वरं
वच्छलङ्कासंकुचितापिसा ॥ किं लच्छसीति वदता गच्छमाना करे धृता ॥३॥ ततोत्र साभवदुष्मा
रुता वामत्र संस्थितैः ॥ अनेन सदृशं तीर्थं पुत्रकुत्र न दृश्यते ॥४॥ दानं विनात्र पुरुषो याति
स्ववारिसेवनात् ॥ न गंगानगावत्स्नकेदारं न नैमिषं ॥५॥ नानेन समतां याति फलदानेन नि
श्रयात् ॥ अदृष्ट्या चात्र गमेशं केदारं ये ब्रजंति वै ॥६॥ अर्धयात्रा कृतं पुण्यं तेषां वत्स न संशयः केदा
रो विद्यते चात्र क्षेत्रं तत्रैव वर्तते ॥७॥ अत्र यात्रा कृतं पुण्यं मत एव चन्द्रणां भवेत् ॥ शिवयोगे च गु
प्तेशं केदारं यो ब्रजेन्नरः ॥८॥ स तारयति भूतानि मृतः पंचशतानि च ॥ पुरागजध्वजो राजा वारा
णस्यां च पुत्रक ॥९॥ वारिमात्रा वगाहेन सौत्रजातः पुनर्नवः ॥१०॥ स्कंद उवाच ॥ केसौ गजध्व
जो राजा कस्य पुत्रो बभूव सः ॥ वारिमात्रा वगाहेन कथं जातः पुनर्नवः ॥११॥ रुद्र उवाच ॥ जयसे
न पुरा राजा वाराणस्यां च पुत्रक ॥ बलवान् बुद्धिमान् वीरः सदा च विषये रतः ॥१२॥ एकदा स रथ
स्थः स नृजगाम हिमपर्वतं गृहीत सत्परित्राणे विदधोऽप्यपरिग्रहः ॥१३॥ महीधरं विनोदेन

परिभ्रम्यनिर्वर्तितः मधुंदिनगतेभानौ छायायतिस्वमालयं ॥ २२ ॥ ददर्श वाससिंतत्रहिमाचल
 वनाश्रयां ॥ सापितं वीक्ष्य राजानं तृष्णार्तं श्रान्तमानसं ॥ २३ ॥ कामरूपधरातत्रजलपानकरादि
 ता ॥ ततस्त्रेहान्नयादत्तं फलपुष्पादिकं हितम् ॥ २४ ॥ सेवकानां पुरादत्तं पश्चाद्भुजं नृपेण तत्र ॥
 पीत्वोदकं ततो राजापयं पृच्छ ततां स्त्रियं ॥ २५ ॥ राजोवाच ॥ पद्मपत्रेक्षणे कान्वं कस्य कान्ताशु
 भेवद ॥ राजस्य वाच ॥ निजोऽशस्य प्रिया क्रोशी भूमिपाहं निशाचरी ॥ २६ ॥ तावामिलषिणी
 नाशयति मे त्वं चैव नाधना ॥ आगतेति विचिंत्य त्वानौ चेन्मे मरणं वरं ॥ २७ ॥ राजोवाच ॥ न च
 रक्षो मनुष्याणां संबंधः सुंदरो भवत् ॥ अतएव त्वया सार्द्धं संबंधः क्रियते कथं ॥ २८ ॥ राजस्य वा
 त्वदेव च गृहीनाशसंप्राप्तास्मि स्वयं वरं ॥ निराकृता न्ययान् नंगमिष्ये मरणाय वै ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वा
 गच्छमाना साराङ्गा व्यावर्तिता पुनः ॥ अतीस्नेहवती दृष्ट्वा तामर्द्धगिन्यरोपयत् ॥ ३० ॥ स्वमाल
 यं प्रतस्थौ सौ महाराजस्तथा सह ॥ कदाचिद्वाधवास्तस्या रौद्रास्तत्र समागतः ॥ ३१ ॥ भृशं क
 राळवदनाज्वालाजिह्वाश्च दंशिता बन्धवकटुमलं नृपराक्षसयोर्महत् ॥ ३२ ॥ नाहन्यत
 नृपस्ते श्वानाहन्यन् नृपेण ॥ ततस्साकथयामास मर्मभेदं च राजस्य ॥ ३३ ॥ तान्यथैतौ कथं

ते वक्रिदाचं विनावने ततः संप्रेरयामास बाणमाग्नेयकं नृपः ॥ ३४ ॥ ततो दंदस्मानस्ते दग्धरोमा
 ण एव हि पुलायपतिता शीपायाचारमहौ मिषु ॥ ३५ ॥ ततश्च सन् प्रोक्तस्मसं प्राप्नोति जमंदिरं
 तत्पदं महिषी दृष्ट्वा कान्तया सहितं नृपं ॥ ३६ ॥ भृशं संतपितां गासापोपेशयने तदा रुदमा
 ना भृशं वक्ष्यमरणे कृतनिश्चया ॥ ३७ ॥ प्राप्नोरात्रौ पुरे तस्मिन्नि निजोऽशोनामराक्षसः ॥ अथ
 तपादां मुंचंती निश्वासां च पुनः पुनः ॥ ३८ ॥ सजहार तदारक्षः तां संचितां महासती ॥ प्राप्नोद्दीप
 नं वक्ष्यन् नृपे त्रै निशाचरः ॥ ३९ ॥ अबोधयस्तानां रीभवं कान्तामनाधना ॥ चक्रंदत्तास
 तीवनामैनेतद्वचस्तदा ॥ ४० ॥ यामांसं स्पर्शयाद्यैव मरिष्यंति तवाग्रतः ॥ फलान्यमृतानुज्या
 निममोचाग्ने निशाचरः ॥ ४१ ॥ ननामसतदापादो भवकातामनाधना ॥ नाभवद्वदुभा
 तस्य सती त्वं नममोचसा ॥ ४२ ॥ दत्तेनादायरसानां ममोचाक्रमहासती ॥ राजापिताह
 तां श्रुत्वा खिद्यमानोऽप्यहर्निशं ॥ ४३ ॥ गजधजं कृतराज्ये संस्थाप्य सनराधिपः ॥ काश्या
 तत्राजसप्राणां कान्तां शोकातिदुःखितः ॥ ४४ ॥ गजधजोऽपि तद्राज्यं प्राप्य पैत्रं नराधिपः
 जामदग्याधनुर्वेदं जग्राह सनराधिपः ॥ ४५ ॥ धनुर्वेदो मया ज्ञातोऽपि ह्यगोद्वराय वै

तापी०
१०५

राम
१०५

ताप०
१०६

ततो धुनागमिष्यामिपर्वतं दं हिमाचलं ॥४६॥ सैन्यं मत्कापरेयास्मिन्कांतया सह सत्वरं अ
वश्यं नाशयिष्यामि पापिष्ठाक्षदराक्षसान् ॥४७॥ तदैव जगामाशुकांतया सह मूमिफः ॥
ददर्श राक्षसांस्तत्र कदमासीच्च दारुणं ॥४८॥ निहता राक्षसास्तेन धनुर्वेदविदानदा पला
यत इतं सैन्यं राक्षसानां स दारुणं ॥४९॥ राजा श्रुत्वा तौ न वत्प्ररक्षोगाविनाशकृत् तेनोक्ता
चतदाकांता जलमानयते श्रुते ॥५०॥ उवाच सापितं नारी च द्वायते कस्परिदराक्षं दर्शयिष्या
म्यहं कांते बाणोद्देशाद्वाश्रुते ॥५१॥ ततस्संघायै बाणं ममोच स नराधिपः ॥ ततश्चारण्य
गौस्तत्र जलपाने समागता ॥५२॥ सा विद्वत्तेन बाणेन सुरोदपत्तिना भृशं ॥ बाणोद्देशात्समाग
म्यथा वज्रलोकयद्ध ॥५३॥ निहता तेन बाणेन गंगातीरे च धेनुका ॥ हाहाकारं प्रकुर्वती ततो
क्लृप्तावती कृतः ॥५४॥ अभिषिक्ता जलेन वजीवते किमृतास्ति गोः ॥ पश्चात्तापरो देवी चित्रे वि
व्याध वै सती ॥५५॥ नतो नीरं समादाय गता भर्तृसमीपतः ॥ न तथा कथितं वत्स यद्वा तं सुदुपा
तकं ॥५६॥ अन्यकोपिनचाशसीष्टैवाशसीद्वरांगना ॥ स निहत्य मदाहत्सराक्षसापि ह वैरिणः ॥५७॥
न कृतं पातकं जानन्न जगाम स्वमाख्यं ॥ कस्मत्वं प्रापराजा सौख्यं हि नोन्नराधिपः ॥५८॥ गूढ

राम
१०६

पापप्रभावाद्यदि वा कस्मत्त्वमागतः ॥ रात्रौ तस्य शरीरस्य संजातः कृमिसंजयः ॥५९॥ अशसीष्टै
वराश्रीतुनैव कोपीत रस्त्रथा ॥ सायैवं कथयामास शरीरं दीप्ति संकतं ॥६०॥ कृतं सत्वेन राजेन्द्र
जायते पुण्यं संचयात् ॥ अतएव महीपाल केदारं नैमिषंगयां ॥६१॥ गंगादिपुण्यतीर्थानि गम्य
तां नाथ संप्रतः ॥ इत्याकर्ण्य तदारा आकांतया सह सत्वरं ॥६२॥ सपुरोधास्तदाराजातीर्थमा
खीच कारसः ॥ वर्षमेकं तु केदारो घण्टासं वत्स पुच्छरे ॥६३॥ चतुष्टयं प्रयागेष्णुमासमेकं गदा
धरे ॥ गंगायां सर्वदा वल्लभ उवास नराधिपः ॥६४॥ अदृष्ट्वा प्रत्ययं स्वस्य पुत्रे वा समागतः
रे वा निषिद्य सर्वं च वर्षेणैकेन स्मिपः ॥६५॥ नापश्यत्प्रत्ययं किंचिन्मरणे कृतनिश्चयः ॥ श्रीप
र्वतं गमिष्यामि मरणाय न संशयः ॥६६॥ रे वासागरसंयोगे परित्यज्य सन्तु मिपः ॥ प्रययौ सै
न्यसंयुक्तः कांतया च समन्वितः ॥६७॥ मत्सेश्वरस्य कांतारं मथान्ते प्राप पुत्रकः ॥ प्रक्षाल्य पाद
युगलं वदन् वसुधाधिपः ॥६८॥ कांतया सहितो वत्स यथैकांतरं संप्रये ॥ उवास तत्र कांतारे
वासरे श्रमसंयुतः ॥६९॥ नैव गंगायाक्षेत्रे केदारे नर्मदातटे ॥ मम प्रीत्यतिसंजाता मुग्धि
स्त्रीर्यै तु संप्रतः ॥७०॥ अजान्महिमानं सस्त्रानं च त्रैसंभूमिपः ॥ भूतं प्रक्षाल्य पादौ च केयलं प्र

तापी
१७७

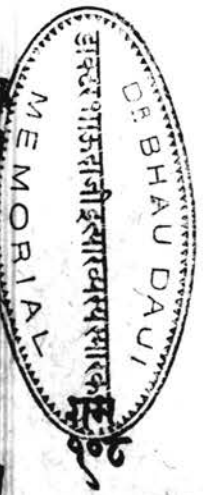
मसंचयात् ॥७५॥ जलसंस्पर्शमात्रेण कर्मपोविलयंगताः प्रभातेतपतीतीरे पुनरत्रागतो
नृपः ॥७६॥ यदंबुस्पर्शमात्रेण राजा जातः पुनर्नवः नवीनस्तसमा लोकप्रमोदाकुलिता
भवत् ॥७७॥ ततोरात्रौ निवृत्तायां राजा राजी जगाद सः गमिष्यामो वयं देवि श्रीशैलप्रतिस
त्वरं ॥७८॥ सावधाना भवाश्रुतं देवि मात्र विलंबय ॥ राज्ञोवाच ॥ अवधारय राजेंद्र रात्रौ दृष्ट
मया कृतं ॥७९॥ साक्षाद्भुङ्क्षुः सवनं चकार गिरिजापतिः सेवमानो मया दृष्ट उन्नतपती
तदं ॥८०॥ अनेन सदृशं तीर्थं नाथ क्वपि न वीक्षितं इत्याकर्ण्य महाराजो वसकुंभेश्वरस्थले
॥८१॥ राजोवाच ॥ कथं देवित्वया ज्ञातं सत्तुं कथय मे धनं नो चेदत्र मरिष्यामि भवति कथं
ष्यति ॥८२॥ राज्ञोवाच ॥ कथयिष्यामि सत्यं तद्यत्वाप्यपरिकल्पितं यदारक्षते वधेनाथ प्राप्त
स्त्वहिसपर्वतं ॥८३॥ तदा वै तव बाणेन गंगातीरे च गौर्हता तदा प्रभृति ते देहो जायते लुपि
संचयः ॥८४॥ निशायां नाथ पश्यामि नित्यमेव नराधिप ॥ अत एव महीनाथ प्रेरित स्त्रीर्थसे
वने ॥८५॥ न क्वपि प्रत्ययो दृष्टो देव गंगागयादिषु अद्यात्रैव महीपाल जातस्त्वं भक्तिपा
तकः ॥८६॥ तीर्थराजमिदं नाथ यदज्ञात्वापि सेवितं तथापि दहते पापं निश्चयेन गजध्वज ॥८७॥

राम
१७७

पुनर्नृपेन तत्तीर्थं सेवितं पापनाशनं गजध्वजेश्वरं लिंगं तत्र संस्थापितं तदा ॥८८॥ गुप्तेशस्य
वने योत्र शिवयोगं करोति च प्रसंगाच्छ्रद्धावापितस्य नास्ति पुनर्भवः ॥८९॥ अस्ति तीर्थं च
यस्मात्किं कथं देनापि मानयः सततं यतिचात्मानं भक्तमानं महार्णवे ॥९०॥ जलं पिबेद्योत्र
सदैव वत्स श्रुतं ब्रह्मर्षी च पापकृमी प्रयाति लोकं हतदिव्यदेहः सुनिश्चितं निर्वचनायाम
स्य ॥९१॥ तापीपुराणोक्तविभाषिते चरो मां चितं यस्य भवेन्नगात्रं नेत्राणि मुं चातिनचाश्रुति
इच्छाधिकृत्वा वितं तस्य नरस्य लोके ॥९२॥ शृणोति माहात्म्यमिदं तपत्यागमेश्वरस्यापि स
नातनस्य सयातिनाकं परिभूय सौरिंदूरीकृतः पापनरेण वत्स ॥९३॥ ॥ इति श्रीस्कंद
पुराण तापीमाहात्म्ये भक्तेश्वरप्रभावो नाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥९४॥ ॥
रुद्र उवाच ॥ नातो विश्वेश्वरं तीर्थं सर्वपापप्रणशनं पुरा विश्वेश्वरो वत्सकाश्यामुक्तिप्रदस्ति
तः ॥ तेनात्र स्थापितं लिंगं भक्तिभक्तिप्रदं नृणां ॥ रुद्र उवाच ॥ कथं विश्वेश्वरो देवः काशी
तत्याज्यभक्तिदः कथमत्रागतः सोऽभूच्छिगं वा स्थापितं कथं ॥ शिव उवाच ॥ शृणु वत्स तदा
श्वर्ययदभूत्कारणं तं पुरा हतप्रगे वत्सदिवोदासो जनाधिपः ॥९५॥ श्रुत्वा वाराणसीशास्त्रं

शापी०
१०८

नसमेनेजनाधिपः चांडालपंडितैर्यत्र समौवदतिदेहिनां ॥४॥ पुण्यपापे तथा वत्सकर्मो
मेविकर्मच ॥ अथर्वमिदमित्येवमहोरात्रमशंक्य ॥५॥ यदेदमार्गमुद्धृत्य विमृश्याति
पामरः ॥६॥ अतो वेदैकशरणो वेदैकशरणो नरात् चक्रे प्रतापसामर्थ्यात् नैवं भक्तिरुह
वे ॥७॥ ततो विश्वेश्वरस्यासां चिंतासु महती हृदि ॥ अहो विष्णुसमाराधनं भक्तिरुह
कृतं ॥८॥ दिवोदासेन तत्सर्वव्यर्थं श्रुतिबलात्कृतं ॥ इति चिंतापरस्यासां न पश्येदमतिर्मम
॥९॥ तपःकरोमिथेनैतत्काशीराज्यं न विष्यति ॥ इति मत्वा समायातस्त्रापीतीरत दास्यत ॥१०॥
लिङ्गसंस्थापयामासु सर्वकामफलप्रदं विश्वेश्वरं स संस्थाप्य तपश्चक्रे समाधिना ॥११॥ त
तो तितपसानुष्ठे विष्णुः सर्वग्रहाशयः तदा जगाम वैकुण्ठाक्षी विश्वेश्वरमुत्तमं ॥१२॥ स्कंद
उवाच ॥ भक्तिश्चेत्तं शिवः काशीकथं तया जगत्करं कथं संस्थापितं लिङ्गं तत्सर्वं निवेदय
॥१३॥ श्रीशिव उवाच ॥ शृणु वत्स वदामि श्रुत्वा त्वं पुनराप्स्यसि पुनराप्स्यसि पुनराप्स्यसि पुनराप्स्यसि
सोनराधिपः ॥१४॥ वाराणस्यां विशाळाक्ष वेदैकशरणो नृप ॥ स एव दातुं श्रुतवान् काशी
खंडं विधानतः ॥१५॥ तत्रार्थवादान्स्मरन् बहून् श्रुत्वा सौमिन नाईव काशीसंबन्धिनः सर्वे

भक्तिभोजनसंशयः ॥१६॥ चांडालपंडितैर्यत्र समौ धर्मिकपाणिनौ ब्रह्महत्यासूराणां नाद्यत्र
पातकपंचकं ॥१७॥ प्रवेशात् भतेनैव श्रीविश्वेश्वरशाशनात् बहवोत्र विनिर्मुक्ता सर्वेषां
भक्तिदेच्छले ॥१८॥ इति श्रुत्वा तया विमानांश्चिंतयामास सादरं तस्य चिंतयतस्तस्य धर्म
तत्त्वं समस्फुरत् ॥१९॥ महासंरंभयोगेन काश्यांतदुदघोषयत् यो मेराज्ये समास्थाप्य
मैकमुद्धृत्य वर्त्तते ॥२०॥ काशीखंडबलान्मत्स्यमेव ध्यानसंप्रदायः वेदो नारायणः साक्षा
द्यस्त्वमुद्धृत्य वर्त्तते ॥२१॥ न तस्य निरयामोक्षस्त्यमृते कदा कदा इति निश्चित्य लोकानां
कथयामास सादरं ॥२२॥ स्वधर्मसंस्थितानां वैवेदाज्ञावर्तिनां ध्रुवं नारायणप्रसादादि
मुक्तिः करतले स्थिता ॥२३॥ एवं वेदैकशरणो वेदाज्ञावर्त्तनो नरान् चक्रे प्रतापसामर्थ्या
द्गरीघोषाधार्मिकः ॥२४॥ तदा विश्वेश्वरस्यासां चिंतासु महती हृदि ॥ इति चिंतापरस्या
सीमतिस्त्रापसिपुत्रक ॥२५॥ तपसा विष्णुमाराध्य काशीराज्यं न विष्यति ॥ इति मत्वा स
यातस्त्रापीतीरं तदास्यत ॥२६॥ ब्रह्मणो यचनाद्विङ्गं स्थापयामास कामदं स विश्वेश्वरसा
मिष्ये तपस्याराधयद्दरिं ॥२७॥ ततो तितपसानुष्ठे विष्णुः सर्वग्रहाशयः दिवोदासं समागम्य

तापी
१०९

ददौस्वप्रलपानिधिः॥२८॥ दिवोदाससूधर्मश्च वेदमार्गकपालकं यत्वं वदसि सन्मार्गवेदे
नैकेन गम्यते॥२९॥ तत्रैव न संदेहस्तथापि शृणु मे वचः॥ काशीमरणाविश्वासं कुरुते मा
नयर्देन॥३०॥ मया चास्मै वरोदत्तो भक्तिदानाय शंभवे यो विश्वेश्वरमाराधयति॥ कृपा
समीपतः॥३१॥ म्रियते तारको भद्रोदानयोस्मै त्वया किल॥ तान्मे पातय भक्ताशां देहि राज
शियाय च॥३२॥ इति स्रजसमासाद्य दिवोदासः सजाग्रतः॥ विश्वेशाय ददौ राज्ञ्यं श्रीविष्णु
वचनात्कृतं॥३३॥ ततः प्रभृतिश्रद्धास्तु स्य काशीमतिप्रति॥ ईश्वर उवाच॥ कात्रिंशे यम
हवुडे सावधानो बधारय॥ धर्मण सर्वमाप्नोति सत्यमेतद् द्रवीम्यहं॥३४॥ काशीमासा
द्यपि पिष्टाः पापं कुरुंति मानवाः॥ त्रयोदशदिने रेवत्रयोदशगुणं भवेत्॥३५॥ काशीमा
साद्ययत्प्रोक्तं पापलभ्य भक्तिमाप्नुयात् तत्सर्वं कैमुति कुर्यात्॥ इति ब्रह्मविद्या
सोपनिषद्विश्वेश्वरस्तत्र तापीतीरे माहात्मनः॥ विश्वेश्वरसमास्थाय भक्तिभक्तिप्रदं कृतं॥३६॥
ततः काशीसमासाद्य लोकानां ह्ति कान्यथा॥ दिवोदाससमासाद्य वाक्यं चेदमवाच ह
३७॥ सूधर्मश्च दिवोदासजीवत्यंशाश्च नीः समाः वेदोदिते दृढो धर्मो यज्ञातामसि रदृशी

राम
१०९

३९॥ राज्ञ्यं चेदहि मे सौम्य विष्णुदत्तं न संशयः॥ ततः काशीश्वरो देवो मृतान्मांसदायकः॥
४०॥ चकार राज्ञ्यं सर्वज्ञो दिवोदासेन कारितं॥ तापीतीरं समासाद्य श्रीविश्वेश्वरसंनिधौ
४१॥ विश्वेश्वरानामिहैतच्छ्रुत्वा रमापि मानवः॥ चिंतयन् संस्मरन् नित्यं न भूयस्तनो भवेत्
४२॥ यत्र पूर्वसमावृत्तं यत्र चैव हर्षिताः॥ उन्मत्तसर्वदुष्टानां महापातकनाशनं॥४३॥
अष्टाशीतिसहस्राणि यत्र सिद्धा महर्षयः॥ अन्येषां क्षुद्रजीवानां वत्स संख्या विद्यते
४४॥ ब्रह्मज्ञानं विना वत्स विना योगं च संख्यकं॥ मुच्यते स्त्रानमात्रेण यत्र जंतुगणो भ
वि॥४५॥ पुत्रयत्रांबुपाने च चैकस्थाने न बापुनः॥ प्रायश्चित्तं कृतं न स्यात्पतितानां दुरात्म
नां॥४६॥ अशिशिरैर्गैर्ध्रं मृतानां प्राणिसंनदः॥ विनानारायणं यत्स बलिं यासो मराल
ये॥४७॥ यत्रोभयतटस्थांताद्वत्सगच्छति पृथिवीं॥ प्रवेशं लभते नैव हव्याचातिवदारुणा
४८॥ अत्र संशरणो नापि प्राप्ता भार्या कनंदिनी॥ अशेषयापदहनीरूपलक्षण्य संश्रुता
४९॥ स्वदनुवाच॥ कोसौ संवरणो राजा कस्य पुत्रबन्धवसः॥ यद्यं सदिदं रावत्स भार्या तस्य
भवत्प्रभो॥५०॥ रुद्र उवाच॥ सोमवंशे च विख्यातः सराजा वरुणो भवत् अगस्तिशापात्सं

तापी०
११०

वरणोगतोयोनिसमानवं ॥५१॥ स्फुटदन्वाच ॥ कथं संवरणो राजा संशप्तघटयोनित्वा एतन्मे
तत्त्वतो ब्रूहि कथं प्रापमहीतलं ॥५२॥ अरुद्र उवाच ॥ कथमनेन पुरावत्सक्षीराबौदेवदानवैः
निःस्तानि मनोऽज्ञानिरत्नानि च चतुर्दश ॥५३॥ वारुणी तत्र संजाता दिव्यमोदसमन्विता
स्वाप्रदत्ता सुरैः सर्वैरुणायमहान्मने ॥५४॥ ततः संवरणो वत्समहेन्द्र भवनाद्भजन दद
र्शागस्त्रिनिलयं लंकाद्वारे मनोहरं ॥५५॥ आजगाम तदा तत्र महानंदसमन्वितः उपविष्टा
सनेकाश्रेयपौसमधमाधवी ॥५६॥ कृत्वा मरुनदीत्नानं कंभयोनिः समागतः संवीक्ष्य यव
तीहृदं वरुणं यादसां पतिं ॥५७॥ निरीक्ष्य सच बिंदुं नृसमं चोपे वरुणं मृनिः याहियाहिसदा
मूढमृत्पुष्पैकं मदाकुल ॥५८॥ यत्र मुद्यंत धातुं तं परस्त्री च हृती यका तं दृष्ट्वा कृपितं विप्रं
वरुणो यवती यतः ॥५९॥ अहिहीत्राति संजल्पन् स्तवं स्तस्य पुनो भवि नूनमज्ञानभावे
न च केचममया मुने ॥६०॥ महता हिममनोनाथक्षणात्कोपान्प्रसीदति इत्युक्ते स तदा वि
प्रो वरुणानन्यरो भवतु ददा वनुग्रहं तस्मै क्षणात्क्रोधविनिर्गतः ॥६१॥ अतस्त्वया दसां ना
थ दृष्ट्वा पुत्रमुरवन् भवि भूयोयि स्वपुरे वष्ट प्रतिपश्यति देहवान् ॥६२॥ ततस्त्वया दसां नाथ

राम
११०

श्रावतीर्णो महीतलं कोहि द्विजोदितं शापं समर्धं कर्तुमन्यथा ॥६३॥ प्रतीचीनायकः पश्चात्
प्राप जन्मन्तपोत्तमं तेनावतीर्णो न तदा सोमवंशो यराजता ॥६४॥ ध्वजेन महता वत्ससह
त्रेनापि चारुणा दिनेदिने स सहसा वष्टवे बालकः स्ततः ॥६५॥ यथा स त्ववतां धर्मः स हृता
नां यथायशः चक्रे तस्याभिधानं च गगोऽज्ञानं तां वरः ॥६६॥ वरुणं यादसां नाथं विज्ञाय
ज्ञानचक्षुषा विद्यास्थानानि विज्ञाय जातः षोडशवर्षिकः ॥६७॥ पैत्रराज्यं ततः प्राप्य शुश्रू
भे विक्रमं यमः एकदा स गतो बत्सन् नृमाखेटकं ततः ॥६८॥ सैन्यमध्याततो वत्सवाजिना
कर्षितो भृशं आजगाम तदीभानोरत्नकांचनभासरां ॥६९॥ पादिजातकपुं नागैः कव्यवृ
क्षैरलंकृतं विनैव भास्वरं तेजोमणिभिर्घोषदोदिता ॥७०॥ हरन्तु पुरं केयूरकं जलाघोर
कं कृतं सददर्शितदा बालं सखी युग्मेन संवृता ॥७१॥ बर्द्धयंती प्रभां भोते जातिरिधिका
स्ततः उद्धरंती तधा जं हन्वी क्षणं पापकर्मणां ॥७२॥ शोणपादप्रभाजालैरंजयंती चक्राचनं
प्रबालं कूरु संकाशैः पादैश्चायधिकं स्ततः ॥७३॥ कं ने सरयो महाभागे यस्यावामि च दक्षिणे
अनेकरूपसंपन्ने कमळाक्षीतमोपहे ॥७४॥ यां निरीक्ष्य बभूवार्तः कामकामं कसायकैः ह

तापी०
१११

३ दि

तः संवरणो यच्छक्रेनावापचेतस्य ॥ १५६ ॥ सख्यचेतनो राजा वाकांतस्थाः सखीप्रती ॥ जगा
दमत्तज्जुल्लसौ के यं याति शुभानने ॥ १५७ ॥ कस्य कांतास्तुता कस्य पुण्यराशीरिव स्वयं ॥ एतन्मे
निश्चयेनैव कथयस्व वरानने ॥ १५८ ॥ तमोपहोवाच ॥ एनां न जानासि खं नरवीरनाथ भानोः
स्तुता पातकमोहहं त्री ॥ नमस्तुताया स्मरदेवदं दैः कोनामतस्याभवती हनन्ती ॥ १५९ ॥ यस्यास्तु
टं यीक्ष्य विधेति संतः परावरे ब्रह्मणि भूमिनाथ ॥ विरंचि गोविंदमहेश्वराद्या जुषंति यस्याः
सलिलं सदैव ॥ १६० ॥ निरीक्ष्य यां वत्सनि मेधमात्रा कृच्छ्रतिना कं कृतदिव्यदेहः ॥ अचेतना
ये पशवोऽपि नूनं कोनामतस्याभवती हनन्ती ॥ १६१ ॥ तस्य खीया कथमेवं तमत्कावच्छित्तो
दधे ॥ पश्य तो राजपुत्रस्य गतिं तच्छ्रवति त्रयं ॥ १६२ ॥ ततः संवरणो राजा वत्सना न्यत्र गच्छति
तत्रैव सबने गच्छंस्तपती रूपमोहितः ॥ १६३ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि रूपया यो नाप्रवर्तते ॥ येनै
षा जायते भार्या तापी भास्करनंदीनी ॥ १६४ ॥ चितयन् स नरया प्रास्वासीनस्तत्र संस्थितः
तावदत्र समायातो मुनिर्वैभवं मेखलः ॥ १६५ ॥ गृहीतुं चारुपुष्पाणि पारिजातानि द्रव्यानि च
मध्यन्दिनमया इत्येव तार्चनकारणात् ॥ १६६ ॥ सदृष्ट्वा तं मुनिं वीरोषादां बुजमही कुण्ठ

राम
१११

जजत्यवचनं चारुधन्योऽस्मीति महामने ॥ १६७ ॥ उवाच समनिर्व्याघ्र उक्ताशीः कृतमंगलः
किंप्राप्तोऽसि महाराज कांतो रे गिरिगह्वरे ॥ १६८ ॥ राजोवाच ॥ अखेटकं मुनिं प्रेष्य विनोद
न विनिस्ततः ॥ हयेनात्र समानीतो दुर्दुरेण बलीयसा ॥ १६९ ॥ महर्षेद्यमया दृष्टा तपती भानु
मंदिनी ॥ कांतां तु तां कामयामि तदुपायं निवेदय ॥ १७० ॥ दृष्ट्वा च त्वं मयानां यज्ञानवान् मुनि स
त्तम ॥ कृताद्यो हि भविष्यामि दर्शनात्तेन संशयः ॥ १७१ ॥ नमो घं मनि देवानां सतां धर्मोपजीविनां
दर्शनं जायते नाथ कदाचिदपि निश्चयात् ॥ १७२ ॥ मुनिरुवाच ॥ कथयिष्याम्युपायं ते येन सा
जायते प्रिया ॥ तस्यानास्ति वरराजं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १७३ ॥ यक्षराक्षसगंधर्वदेवाधीनां
राधिपं चं द्यासा भानुजालोके तस्या भर्तृनि विद्यते ॥ १७४ ॥ सा भविष्यति तत्र त्वं तपः कृतदुरत्य
यं ॥ प्राप्तिर्मनोरथानां तु न चात्यतः प्रसाभवेत् ॥ १७५ ॥ राजोवाच ॥ मने कथय मे मंत्रं विधानेन त
पसोधना ॥ समादेशय तत्क्षेत्रं यत्र सिद्धिः क्षणाद्भवेत् ॥ १७६ ॥ मुनिरुवाच ॥ गच्छ त्वं तापनक्षेत्रं
माराधय दिवाकरं ॥ यस्मिं जाते प्रसन्ने च जायंते हि मनोरथाः ॥ १७७ ॥ यस्मिन् प्रसन्ने तिष्ठणां भवे
ज्जनं दिव्यं शरीरं विपुलं च संपदः ॥ भोगो हिलोकः सैत्रय दुर्लभो भवेत् कोनामनाराधयते दि

तापी०
११२

वाकरं ॥ ८५ ॥ वत्सात्रतापनेक्षेत्रे तपश्चक्रे दिवा द्वारः यत्रास्तिकानेनेतापीपूर्वपश्चिमबाहिनी
॥ ८६ ॥ महातीर्थमिदं राजवत्स्यः पुंसां फलप्रदं यन्निषेधानकस्येह प्रजायते मनोरथाः ॥ ८७ ॥
यस्मिन् वत्सात्स्ये सलुद्वारिपीत्वापापात्मको नरः स देवजायते पूतलक्ष्म्यं चांद्रायणे विना ॥ ८८ ॥ य
त्र योजनपर्यं तात्पातालतलसंश्रयात् पुत्रोद्भूतमतेतापीत्रैलोक्यजनपावनी ॥ ८९ ॥ स्
र्येण यत्र वैवत्सपुरा संस्थापिता दिजाः तस्य तीर्थस्य कोनाममहिमानं वदेन्नरः ॥ ९० ॥ आ
ष्टस्य तं मुनिराजा लब्धमंत्रेन मत्तदा ॥ आरुह्य तुरगं वत्सजगाम निजमंदिरं ॥ ९१ ॥ समं त्री
मख्येषु विधाया राजं विमृश्य वैषं यतिवेषधारि पुरोधसां वत्सजगाम साकं श्रीतापनेक्षे
त्रमिदं तपत्याः ॥ ९२ ॥ रेजिधकं बलचित्तवेषो मत्ता दुष्कृतिमहीपतिस्तः ॥ ९३ ॥ पुरोधस्त
त्रकुंडानि कृत्वा च त्वारिपुत्रकं अनलं ज्वालया मास च दनागरुदादारुभिः ॥ ९४ ॥ एवं घण्टा
सकषावत्त्रत्रतेपेतपोमहत् ॥ एतस्मिन्नेव काले तु भास्करेणारुपास्तदा ॥ ९५ ॥ प्रस्थापितः प्र
सन्नैर्नवरदानाय पुत्रकं ॥ अरुणा उवाच ॥ प्रदत्तार्कं पाते कन्यातामेवारायो धेधुना ॥ ९६ ॥
स्वयं करुते पुत्र्यापितानि द्वेषणो भवेत् ॥ ९७ ॥ इत्युक्त्वा स गतो वत्सवनि तानंदनदत्तं राजा

राम
११२

संबणो नूनं एजयामास भानुजां ॥ ९८ ॥ पुरा वै नारदेनापितस्याख्यातं महात्मनः ॥ राक्षसानां च
तुष्टानां सोरहागमनं सूत ॥ ९९ ॥ एतस्मिन्नेव काले च स्फुरेहानामराक्षसा त्रैलोक्यसोभकं रू
पं कृत्वा तत्र समागता ॥ १०० ॥ स्थित्वा तस्य पुरो वत्सा बोच द्वाक्यं मनोहरं ॥ स्फुरेहो वाच ॥ तव
रूपसमानं हिरण्यं नाथ न दृश्यते ॥ १०१ ॥ क्रियते सफलं जनमने त्रयोत्तममाधुना ॥ माकुरुष्व
तपोनाथ मार्येदय निजं पुंवपुः ॥ अहं वापतिमिच्छामि ध्यायत्यन्मां कथं भवान् ॥ १०२ ॥ कृताभि
काषां यो नारीं वदंती पुरतः स्थिता ॥ निराकारोति नूनं स उच्यते पुरुषाधमः ॥ १०३ ॥ देवास्फुरा
त्परित्यज्य तदर्थं मिदं चागता ॥ परिमृक्त्वा महीनाथं प्रियन्नान्ये करोम्यहं ॥ १०४ ॥ शृंगारादि
रसान्हावान् कृत्वा तत्र गता हि सा गृहीतं हिमनस्तस्य भानुपुत्र्या तु पूर्वतः ॥ १०५ ॥ गता हि सा
गम्यत बानिशाचरी प्रोक्तानेनेनापि महात्मना सूत दिने शजाया वचनं तु बिभ्रती समागता
तत्र तमोषहा सखी ॥ १०६ ॥ तमोपहातेन सूवीक्षिता दृशा कलासमं ग्रं दुमनोऽज्ञायास्तता स
बुद्धिमांस्तामतिमन्यते स्म ननाम यश्चाद्दिनयेन नृपतिः ॥ १०७ ॥ सापि पितवीक्ष्य राजानं प्र
श्रयानत कंधरं ॥ स तं कल्प्यागावाक्या साजगाद पुरतः स्थिता ॥ १०८ ॥ तपःकटुधरं नूनं शरीर

तापी०
११३

कुरुमोपमं मनःसविस्मयं जातं भृशं भूपाल बालक ॥२४॥ कस्ते मनोरथो राजन भ्रूवचैतसि
वर्जते ॥ तपसा दुष्करेणापि प्राप्तिर्यस्य न जायते ॥२५॥ मनोरथश्च जायते दुर्बलस्यापि देहिनः
सिद्धिर्भवति भाग्येन भाग्यं हितं प्रसाभवेत् ॥२६॥ एवं वाक्यं तयोक्तं च श्रुत्वा सौ निश्चितो ब्र
वीत् ॥ राजो वाच ॥ तपो निष्ठस्य मरणं जायते देविसुंदरं ॥ भवांतरे भवत्येव निश्चयेन मनोर
थः ॥२७॥ तस्येति निश्चयो ज्ञात्वा वत्सन्तं तमोपहा ॥ सचिंत्यते वदिष्यामि तपत्याः कल्पितं वच
॥२८॥ तमोपहा वाच ॥ धन्यो सिद्धं महाराज निश्चयार्थो मिसांप्रतं सा भविष्यति ते कृतातापी
भास्करं नदिनी ॥२९॥ त्वं विमुंचत पोवीर निजं देहं व्रजाधना ॥ समसैन्येन गंतव्यं क्षेत्रे वैश्वेश्व
रे त्वया ॥३०॥ यत्र देवी सुपंतापी वसत्येव हि सर्वदा ॥ अशेषपापदहनी चोरसंसारतारिणी
॥३१॥ यत्र संसेवना दत्तसरो वा सरपंचकं ॥ सप्तजन्म भवेदिष्टो विद्यावाधनवान् शुचिः ॥३२॥
आगतं यमहीनाय त्वया विश्वेश्वरांतिके ॥ यत्र तापी वयस्या निरस्ति साकं न संशयः ॥३३॥
एवमज्जातदातापी वयस्यासातिरोदधे ॥ सोपिराजसकृता र्थो नृकृतो वच्छ निजात्म्यं ॥३४॥
विमृच्यतापसं वेषमपतिष्ठे निजासने ॥ आहूय मन्त्रिप्रवरान् कथितं तदुपेयावै ॥३५॥ त

राम
११३

तः प्रतस्थे भूपाल सर्वाभरणान् क्षिप्तः ॥ सेवकैः सहितो वत्स यत्रारग्यातं तया पुरा ॥३६॥ आग
त्य समहीपाल तत्रापश्यत् कौतुकं ॥ सर्वा देवांगना वत्स सर्वदेवगणास्तथा ॥३७॥ अथ
यो नारदाद्याश्च तत्र प्राप्तास्त्वनेकशः ॥ जातं पाणिप्रदानं च तपत्पद्माहस्यक्षिणः ॥३८॥ त
अतस्त्वेचिरं वीरस्तपत्या सहस्रं ॥ पुंस्व ॥ यत्र तोयावगाहेन नीचोत्पन्नमतां ब्रजेत् ॥३९॥
किंतीर्थं बद्धुमिर्वत्ससेच्यमानैर्नृणां भवेत् ॥ सकृदुक्तेन येन स्यात्सर्वजन्म कृतार्थता
॥४०॥ धन्या दुष्पतिरिदिदं हि स देवतीर्थं विश्वेश्वरं यदि न मंति स्म ताभिषेकः ॥ तेषामनंत
कृतपुण्यफलप्रदानं वेधाविधास्यति कृष्णचनवेक्षिपुत्र ॥४१॥ यत्र लोमेश्वरं लिंगं म
हापातकनाशनं ॥ सिद्धोपस्य प्रसादाद्वैलोमशो मनिपुंगव ॥४२॥ तपनेशं महालिंगं त
पत्यात्सुदकारकं ॥ स्थापितं वरुणो नात्र तपः कृत्वाति दुष्करं ॥४३॥ यत्र देवैर्नारदेनापि द
ष्ट्वाश्चर्यं महात्मना ॥ लिंगं संस्थापितं वत्सजं कृतान्तरगायवे ॥४४॥ पूर्वतो हारिचाप्य
स्य विद्यते यो तत्रेश्वरः ॥ महापुण्यप्रदानं मेस्तपत्पत्तरवेदिका ॥४५॥ विवाहाय त्रजायं
ते विना चैव तत्रापया ॥ तत्रेश्वरसामिधे सर्वदा पुत्रनिश्चयात् ॥४६॥ अमासो मदिने म

राम
११४

त्यस्मान्मेकं करोति यः ॥ अनेतं पुण्यमाप्नोति निश्चयेन घडानन ॥ ४९ ॥ बभ्रुवर्धनं कृतवो
 मनिनां च महात्मनां ॥ देवाः सर्वे चिरंतन्यस्तपस्यानंदहेतवे ॥ ५० ॥ तापी स्वयं भ्रमती रूप
 वती सदैव तोयेत आभूतमयं विमलं चलिं गन्तानं विधाय लुवितोऽत्र दिवं प्रयाति जातिस्म
 रो नरवरोप्य निशं निषेय ॥ ५१ ॥ पातकं क्षालयत्येव नरो जन्म सहस्रजं स्नानेनापि यती पा
 तज्जनेश्वरसंनिधौ ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्री स्कंदपुराणे तापी महात्म्ये वरुणेश्वर प्रभावो ना
 म चतुःपचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ पश्चिमे द्वा
 पसिवाप्यस्य कुरुतीर्थं तथोच्यते ॥ यत्र वसतः पश्चिमतपत्यानंदनः कुरु ॥ ५५ ॥ रुद्र उवाच ॥ कथ
 मत्र तपोनाथ चकार तपती स्तुतः सोमः वंशेति विख्यातो कुरुनाम्नेतियो भवि ॥ ५६ ॥ रुद्र उवा
 च ॥ तापी स्वविषयं यातवरुणो वरुणालयं कुरु राज्यं तदालेभै सर्वशास्त्रविशारदः ॥ ५७ ॥ भस्का
 राज्यं तदा वीरो जातः षोडशवर्षिभिः ॥ इति चिंतापरोक्षं कीर्त्तिमेकस्मिन्नातनी ॥ ५८ ॥ यदि तापी
 स्वयं माता पिनाचवरुणः स्वयं कीर्त्तिर्न विद्यते मेघज्जितेनापि किं तदा ॥ ५९ ॥ एतस्मिन्नेव का
 केन दर्शनं नारदस्य च ॥ बभ्रुवर्धनस्य रूपस्य बहुचिंता परस्य च ॥ ६० ॥ ननाम चरणौ तस्य भा

तापी
११४

वेनास्यै महात्मनः ॥ नारदोवाच ॥ लभस्व वाञ्छितं वीरयत्ने मनसि वर्त्तते ॥ संपदो निश्चलास्तु ह्य
 विष्णुना स्तुतं ततिः ॥ ६१ ॥ कुरु रुवाच ॥ धन्योऽस्मि संप्रतं वीरदर्शनं नैव भवन्मम ॥ कथयस्व प्रसादेन
 किं करोमि महाभुने ॥ ६२ ॥ मनोगतं तदा सर्वं नारदाय निवेदितं ॥ नारदोवाच ॥ गच्छ वत्सा धनानी
 र्धं विश्वेश्वरसमीपतः ॥ यत्र नो येस्ति वैलिं गं सर्वसिद्धिप्रदं नृणां ॥ ६३ ॥ यत्र मोक्षोऽनुपान्नतपस्त
 त्रकुरोः कुरु ॥ तमाद्युत्तमनिशीघ्रं कुरु त्रसमागतः ॥ ६४ ॥ तपस्तेघोमहद्वत्स तपत्यानंदकार
 कं ॥ ततो देवी बभ्रुवास्त्यप्रकटा भानुनदिनी ॥ ६५ ॥ ततो भिर्वाप्यमाना सा ह्युद्धरंति च पापिनः
 कुरु रुवाच ॥ संदर्शनाद्देवि दिवं अंति निरीक्ष्य पापास्तु मित्पिणोये तदेवुससेवनतो विंशं
 ति परात्परे अस्त्राणि किंनु चित्रं ॥ ६६ ॥ गंडुधमात्रमपियेहि जलं पिबंति पशुंति ये जलमले
 यदि दूरसस्थाः ॥ दीक्षंति देवनिता वदने दुर्विषं भूयः पिबंति च सुधारसमेव नान्यत् ॥ ६७ ॥
 ये पंकपिंजरितगात्रशिरोरुहाश्च क्रीडंति देवितवतो यभरे हि जायते यक्षपंकस्रगंधलता
 गरागानंदं तिस्रं दनबनेषु सहासरोभिः ॥ ६८ ॥ ये मानवास्तु वतटे निवसंति देवि निरपि वंति
 सततं यदि बाह्वर्षाः ॥ ते चापि नेह जननी जवरे विंशंति भूयः पिबंति च सुधां तव नीरपायात् ॥ ६९ ॥

येषां नखानि भुवि केलवाय दंबुतीरे पतंतितव कालवशात् कथंचित् त्रैलोक्यलोकदमनो
 रुकराळकालंते तत्सुखं ननु नराः प्रविलोकयन्ति ॥१७॥ येषां नृणां पतन्ति चास्थितवां बनीरु
 पूते निरंतरभयं कुर्यापि नाच ॥ ते देवलोकं नृपतेः कृतदिव्यदेहाः प्रातिष्ठ्य भावमस्ति यानि न
 राश्चिराय ॥१८॥ एवं स्तुतां देवीं कुरुणा सामहन्मना ॥ जगाद मधुरं वाक्यं तपती पुत्रव
 त्सला ॥१९॥ वत्सयत्सामि किते द्यदुः प्राप्यं गङ्गात्रये ॥ सत्यवानसि वीरस्वदृष्टबुद्धिपराक्रमः
 २०॥ कुरुतु वाच ॥ यदितुष्टासि मदेवि जगत्रयहि तैषिणी ॥ यथा मे शाश्वती क्रीडितीर्जयते क
 वनत्रये ॥२१॥ न पत्यु वाच ॥ भविष्यति च ते क्षेत्रं कुरुनाम्नेति पुत्रक मत्प्रसादाच्च पापेभ्यो मु
 च्यंते यत्र जंतवः ॥२२॥ कुरुक्षेत्रे च गच्छंति ये नरा वत्सस्तथे ॥ अपि पापरतानि त्यं पुत्रवच्चोद
 रामितान् ॥२३॥ तव तीर्थे च एव त्वदानं कर्तुं तिमानवाः ॥ तेषां दानस्य पुण्यं स्यात्तु तद्वाचस
 हस्त्रधा ॥२४॥ इदं क्षेत्रं च ते वत्स त्वन्नाम्नेव भविष्यति ॥ सर्वमाल्लदकपुण्यं ध्रुवं धर्मोपजा
 विना ॥२५॥ तत्रे न हेमभारेण कुरुक्षेत्रं यत्पुत्रं ॥ तत्पुण्यं स्नानमात्रेण पुत्रनात्रास्ति संशयः
 २६॥ कुरुक्षेत्रे गताः पूर्वविविधैर्दानकर्मभिः ॥ यत्नैः कृतं तत्फलं कर्त्ता प्राप्नोति स्नानमात्रतः ॥२७॥

तापी
 ११५

राम
 ११५

तत्पुण्यास्ते नरा वत्स भविष्यत्यत्र सर्वदा ॥ कुरुक्षेत्रे श्वरं लिंगं यत्र तोषेस्ति पुत्रक ॥२८॥ तत्र को न दि
 यं याति कुरुसिद्धिस्मागमे ॥ यत्र क्षयीतथा कुली बधिरो म्मरुवहि ॥२९॥ नृनं कृतार्थतां या
 तिसप्त रात्रिनिषेवनात् ॥ कुरुतीर्थमिदं वत्स च के तीर्थं पुरा कुरु ॥३०॥ यत्र स्नानस्य दानस्य पु
 ण्यसंख्या न विद्यते ॥३१॥ धन्यात्र जंति कुरुतीर्थमिदं नराय मक्काश्च पापनिवहे स्मरणाद्
 वंति ॥३२॥ ततः सातर्द्धे धेदेवी सत्वरं तपनात्मजा ॥ कृतकृत्यः कुरुपतिः कुरुक्षेत्रं ततो व्र
 जेत ॥३३॥ कुरुक्षेत्रे करोत्येव स्नानमेकं दुर्मानक ॥ अमासो मदिने तस्य मोक्षो भवति निश्चया
 त् ॥३४॥ कुरुतीर्थं च मरणां जन्तूनां पदजायते ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्यावदा भूतसंघुवं ॥३५॥
 महापापरो नित्यं चौरः प्राणिवधो द्यतः ॥ कुरुक्षेत्रे न रस्त्वात्वायाति ब्रह्म सचातनं ॥३६॥
 इति श्रीस्कंदपुराणे तापीमहात्म्ये कुरुक्षेत्रप्रभावो नाम पंचमोऽध्यायः ॥५५॥
 रुद्र उवाच ॥ ततः सोमेश्वरं लिंगं कामिकं यत्र विद्यते ॥ यत्कुरुक्षेत्रं के देणो रोहिणी सहिते न च
 ॥१॥ रुद्र उवाच ॥ कथमेतत्स शास्त्रेण पुरातात निषेक्ति ॥ रोहिण्या सहिते न त्वं तन्निवेदयस्व
 प्रतं ॥२॥ रुद्र उवाच ॥ पुराचंद्रमसो वत्स क्षीणस्य च महात्मनः ॥ सततं देवपानाच्च पुत्रस्तस्य

तापी०
११६

बभूवत ॥४॥ तदा सशोचयामास स्वदेहं तारकापति नचमेविद्यते वंशो जीवितेन किंमम
॥५॥ सदा विंशतिसंख्याश्च विद्यते योषितस्तथा नैकस्यां जायते पुत्रो प्रभाव रहितस्य मे
॥६॥ धिक्क जीवितं जन्मिनोस्य विख्यातिर्विभवस्तथा यस्मिन् पुत्रे प्रजानेव पितृवंशो विनश्यति
॥७॥ अतः पुत्रगमिष्यामि पुनरत्रे समीपतः विचिंत्येति निशानाथो जगाम पुत्रवेश्मनि
॥८॥ संवीक्ष्यात्रिमुनिं चंद्रो ननाम शिरसामही रोहिण्या सहितो वत्सपुत्रकामैरुमानसः
॥९॥ ततो मुनिर्जगादैदं दत्ताशीः पुत्रवान्भव तदा विहस्य चंद्रो लज्जमानेन वैभवां ज
गाम वचनं वत्ससमालोक्य च रोहिणी ॥५०॥ चंद्र उवाच ॥ भवतां वचनं तात किमस्यं भ
विष्यति ॥ तथा पिमानसं तेन वर्तते पुत्रकानरं ॥५१॥ निःप्रभास्मि संजातो देवपानाच्च नित्यशः
पुत्रस्य संभवो नास्ति निःफलान् द्विजाशिशः ॥५२॥ तं निवेदय त्विचिमे येन सृष्टिः प्रजायते
तपो जपः क्रिया ध्यानं दानं तीर्थनिषेवनं ॥५३॥ अत्रिरुवाच ॥ दोषोऽप्युपानां याहि पुराते
तपसा सुता विबुधा मृतपानेन दक्षशापादिर्वर्द्धसे ॥५४॥ निःप्रलापोस्मिभिर्भ्रान्तो हृष्टं प्राप्नोति
रंतरं परोपकारकृत्साधो निश्चयेनात्र पुत्रक ॥५५॥ प्राणासि देवान्यरमामतेन संप्राप्तवान् चै

राम
११६

द्विजराजस्यं ॥ यज्ञौषधीनामधिपो हिलोके सर्वैर्गणैरित्युदितो सि पुत्र ॥५६॥ अभिनं सप्त
निःश्रेष्ठपुत्रं चेदपरायणं ॥ न्तसमादेशायामास तीर्थपापहरं परं ॥५७॥ अत्रिरुवाच ॥ तपः
फलं तिकापिन ध्यानं कष्टेन सिध्यति तन्मृगात्पातकं पाति भानुजाथानिषेवनात् ॥५८॥
स्मृत्वा यां हरसंस्तोपिनरापापादिमुच्यते किंपुनः शुद्धदेहानां सिद्धिः स्यात्कामनाधिका
॥५९॥ पुत्रगणमहातीर्थनपत्यामुत्तमोत्तमं यत्र तोये स्त्रिवैरिगं कदंबकुसुमा ललितं ॥६०॥ ओ
शांतरे च तद्भयं कुरुतीर्थाद नंतरं ॥ सागं संसेवनाद्यस्य पुत्रीक्रानाम नो भवत् ॥६१॥ इत्या
कर्ण्य तदा वाक्यं चंद्रो त्रिमुखो ज्ञातं ॥ आष्टशुभमुनिं श्रेष्ठं निषेवेत पती चिरं ॥६२॥ तप
त्या पुत्रे रीरेजललिंगं रुधामयां तत्र स्नात्वा नरोत्तमं पुत्री भवति पुत्रक ॥६३॥ स्तुतायां
त्रयशं जातो रोहिणी सहितः शशी ॥ रोहिणेयं स्तुते प्राप्नोति विश्वसंतोषदायकं ॥६४॥ इति
श्रीस्कंदपुराणे तापी महात्म्ये सोमेश्वर प्रभावो नाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥ ॥
रुद्र उवाच ॥ अन्ये द्वयमया दृष्टं परं कौतुहलं तथा मेनिका कापिल आत्सापानमुक्ता सोमेश्व
रेक्षणात् ॥५७॥ स्कंद उवाच ॥ कथं सामेनिका शता कपिलेन महत्मना मनुष्यत्वं समासा

तापी०
११९

यदुष्टं तीर्थं मिदं कथं ॥ २॥ रुद्र उवाच ॥ पुरा गंधर्वे राजेन सह चित्रांगदेन च स्नानं वृक्षमाया
तामिनि कामानसं सरा ॥ ४॥ चित्रांगदे गते स्नात्वा मे निद्रायावदस्ति वै ॥ तावत्तत्र समायातो ग
विज्ञातो महामुनिः ॥ ५॥ दृष्ट्वा समेन कांतं पुत्रजातः स संभ्रमः ॥ ततः साकौ तु क्रेनैव तस्य
यष्टे स्मधावति ॥ ६॥ त्रैलोक्ये क्व वतिर्नास्ति मे निद्रा सदृशा स्मृतं ॥ भवभर्ता मुनिश्चेष्टज
त्यंतिसा पुनः पुनः ॥ ७॥ गविज्ञातो भवज्ञातो भगवद्वाधवीक्षणोत्तमः ॥ दूरं दूरं यथाविष
मुक्त्वा दंडकमंडलुः ॥ ८॥ कपिलस्य श्रमे प्राप्ते पवमानः स साध्यसात् ॥ एव तत्रैव बभ्राम
गविज्ञाता महामुनिः ॥ ९॥ प्रदक्षिणी कृत्य तदा गविज्ञातो मुनिः स्थितः ॥ मे निद्रा चरणक्षेपा
त्कपिलस्य कमंडलुः ॥ १०॥ पतितः श्वायया माससलिलं भ्रुविसंततं ॥ ततस्स कपिलः कृद्धो मु
क्तध्याने मुनिस्तदा ॥ ११॥ शशाप मे निद्रांतं त्ररक्तास्योऽपि हितेक्षणः ॥ मुनिरुवाच ॥ दुष्टत्वं
विधवाकुक्षौ संभविष्यति बालिका ॥ कांता च हृददेहस्य मम शापात्तसंशयः ॥ १२॥ मेनको वा
किं कृष्यसि मुनिश्चेष्टनिः कामं क्व वति जने ॥ प्रयाण प्रकृतौ हृदं देवभावचपला गतिः ॥ १३॥ सु
ने मनो विधेहि त्वं शांतं क्रोपं विहाय वै ॥ प्रदेह्यनुग्रहं शीघ्रं न कोपोऽस्मि महत्तमनां ॥ १४॥ यथान

राम
११९

कः समुद्देहि धर्मलेखानमुच्यति ॥ मनस्तपः प्रभृतस्य तथा कोपात्तसंशयः ॥ १५॥ तथा च भववि
प्रसंममत्वकृष्णार्णः ॥ भवतामन्यथा कर्तुं शापं नाहं पितामहः ॥ १६॥ कपिल उवाच ॥ पुत्री त्वां
विधवाकुक्षौ संभविष्यसि निश्चयात् ॥ दृष्ट्वा पुत्रमुखपश्चान्मम शापादिमुच्यते ॥ १७॥ इत्ये
वं जल्पिता तेन कपिलेन महत्तमना ॥ सा भवद्विधवाकुक्षौ गर्भवासिती मे नक्रा ॥ १८॥ येषां ब्रह्मा
देयो देवाः शापं कर्तुं न चान्यथा ॥ समर्था एव जायंते किंपुनः प्राकृता जनाः ॥ १९॥ रुद्र उवाच
कथं सा विधवाकुक्षौ संजाता मे निद्रा शिव ॥ एतत्सर्वं समाख्यादिपरं क्रौत्स्व हृदं हि मे ॥ २०॥
रुद्र उवाच ॥ चेदिदं शाधिषो वृत्तनाम्ना सकुमुदो भवत् ॥ तस्य राज्ञी विशाळाक्षी सा च प्राज्ञी
श्वरात्मजा ॥ २१॥ तथा विराटदेशो भूत्सत्यसंधो नराधिपः ॥ तेनैव खल्वनावत्सनिहितः कु
मुदान्तपः ॥ २२॥ स पुत्रं निहतं सत्त्वा भर्तारं तस्य वदुर्भा ॥ गता सर्वं पतित्यज्यप्राणं त्यक्तनिरो
धया ॥ २३॥ गंगातीरे समायाता पश्यंति स्म महामर्निः ॥ शाकल्यं शिखिं सहितं वेदाध्ययनतत्प
रं ॥ २४॥ तदा श्रमे मनोऽज्ञेव स्वासिनं कुशविष्टरे ॥ तं प्रणम्य मुनिश्चेष्टं तस्योत्तस्याग्रतस्तदा ॥
२५॥ मुनिरुवाच ॥ कात्वं कुत्र समायाता कस्य राज्ञोऽसि वदुर्भा ॥ दृश्यसि सांप्रतं दीना दुःखशोक

तापी०
११८

परिष्कृता ॥ २६ ॥ राक्षसवाच ॥ चेदिदेशाधिपस्याहं कान्ताकाशीश्वरात्मजा ॥ प्राणत्यागयसं
प्राप्ताश्रुभेगाज्जलेमुने ॥ २७ ॥ स्वपुत्रेनिहतेपत्न्यौ न च क्रेष्णिप्रवेशानं ॥ गंगाप्राप्त्यामुनि
श्रेष्ठमरणाय समागता ॥ २८ ॥ अनिरुवाच ॥ विशत्पद्मिनुयानारीकान्तेन सह निश्चयात्
स्वपतिं सोऽदुरत्येव ध्रुवं सोऽभयपूर्वजं ॥ २९ ॥ तपोभिर्नियमैर्दानैस्तथातीर्थनिष्ठैर्ब्रह्मैः ॥ ना
रत्येवैव सा लोकभर्तारंसह पूर्वजैः ॥ ३० ॥ न कर्त्तव्यो ध्रुवं देवी देहत्यागः कदाचन ॥ देहस्थः
साधयेत्सर्वपारत्रेह मनोरथं ॥ ३१ ॥ एवं संबोधिना सा च तस्थौ मुनिवराश्रमे ॥ पुत्री वतः कुरु
तस्यानिशं धर्मपरायणा ॥ ३२ ॥ अथ काले च संप्राप्ते परिधानीयं कमुने ॥ स्नातुकामापरि
दधौ बद्धुरेतो न्वितं हि सा ॥ ३३ ॥ ततो गर्भवती जाता दधौ गर्भमेनिकां ॥ अथ सा पूर्णगर्भा
च गता स्नातुं सवित्रेण ॥ ३४ ॥ प्रसूतां कन्यकां दृष्ट्वा ताम्भूमौ च नदीजले ॥ एतस्मिन्नेव काले च
वत्सगर्भो महामुनिः ॥ ३५ ॥ नदीतटे च संप्राप्तो दृश्यते तत्र कन्यकां ॥ मेनिका च परिज्ञाय दिव्ये
न ज्ञानचषाक्षे ॥ ३६ ॥ प्रगृह्य वर्द्धयामास मंत्रप्राप्तैस्ततोऽबुभिः ॥ जाता ह्यवर्षितिकन्या सा
गर्गस्थाश्रमे मुने ॥ ३७ ॥ पुत्री वत्सर्वमकरोत्कर्म धर्मपरायणा ॥ एतस्मिन्नेव काले च ब्रह्मदं

राम
११८

तो निशाचरः ॥ ३८ ॥ अथाह कन्यकां वत्समनौ स्नानगते सति कैलासमगमद्बुधो प्रतिग्रह्य स
कन्यकां ॥ ३९ ॥ दर्शयित्वा यामास द्वारे च दत्तवान् शिलां ॥ संप्राप्ता तस्य कान्ता च कालजिह्वा
निशाचरी ॥ ४० ॥ शिलात्रयं दरीद्वान्निप्रसार्य कदाचन ॥ राक्षसोद्यगतेभ्यस्मिन् नित्यं कान्तां
चराक्षसीं ॥ ४१ ॥ राक्षसी सा दरादारा दुःखसर्जमहाशिलां ॥ नाजगादा यसा बालां कान्तं मुग्धे
च वत्सते ॥ ४२ ॥ कन्योवाच ॥ अहं ते राक्षसेना द्यूहता गर्गश्रमास्तु भ्राता ततो धनामरिष्या
मिने चेत्कान्ता करिष्यति ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वा कन्यकौ सा च राक्षस्यं तर्गचारयत् ॥ सपत्नी भविता
मेसावानी ता पापकर्मणा ॥ ४४ ॥ हत्वेनानास्ति मे किंचित्कार्यं तस्मान्यजाम्युहं ॥ राक्षस्य
वाच ॥ अहं त्वां प्रतिनेष्यामि वच्छेगर्गश्रमे शुभे ॥ ४५ ॥ ततः प्राप्ता निशाचर्या स्तब्धं सामे
निका सुता ॥ शीघ्रमेव च माया नाम कृत्वा गर्गतपो वने ॥ ४६ ॥ ततः साराक्षसी भूयो स्वर्ग
हृद्धारि संस्थिता ॥ प्रगृह्य च वराहादीनां सपिंडानने कृश ॥ ४७ ॥ दर्शयामास सापत्यं कृपि
ताय निशाचरी ॥ सा यवाला च गर्गस्य गेहे पुत्री वत्सं स्थिता ॥ ४८ ॥ एतस्मिन्नेव काले च ब्रह्म
डानराधियः ॥ राज्यं समधिमुख्येषु विन्यस्याशु विचक्षणः ॥ ४९ ॥ प्रवयाः पुत्रहीनश्च प्रा

द्यौर्गर्गतपोवने संवीक्ष्यतां स भूपाल सकामो भूस्मरादुरः ॥५०॥ ततो मनिवरस्तस्य
 पाद्यममर्घ्यं चकार वै ॥ आश्वत्थारुमिपातं च गगो वचनमब्रवीत् ॥५१॥ किं ते मो
 हपरं रूपमानसं विद्यते धृना ॥ ममाग्रैव तस्माच्च ह्यकस्मान्प्राप्तोऽसि भूतलात् ॥५२॥
 राजावाच ॥ मिथिलायां मनिश्रेष्ठं बभूव हं नराधिपः ॥ सांप्रतं प्रवयाजानः पुत्रेना
 स्तेष्वमेमने ॥५३॥ राजपंचमं त्रिभुव्यं विन्यस्यात्र समागतः ॥ सविब्रह्मं मनिश्रेष्ठं मरणो
 कृतनिश्चयः ॥५४॥ तथापि विषयाशक्तिर्विषयानात्र वर्तते ॥ मनोममाबलां वीक्ष्य का
 मेन व्याकुलीकृतं ॥५५॥ मनिरुवाच ॥ राजन् तत्र महत्कृष्णपुत्रहीनस्य देहिनः ॥ मोदते नै
 व पि नरो दृष्ट्वा पुत्रमखं भवि ॥५६॥ इत्युक्त्वा समनिस्तस्मात्स्य कृष्णं विचिंतयन् ॥ मु
 नीनां मानसं समाजान्नेषु कुरुणापरं ॥५७॥ एतस्मिन्नेव काले च राजा वचनमब्रवीत्
 मुनेतवाश्रमे केयं क्व वतीर्यैव नान्तिता ॥५८॥ सर्वलक्षणासंपूर्णा राजकुन्येव राजते
 मनिरुवाच ॥ पुत्रीममैषान्नपते सदा संवर्धिता मया ॥ अस्यावरं न पश्यामि यस्मै दास्या
 मिवालिकां ॥५९॥ राजावाच ॥ स्मृतायास्ते द्विष्यामि मनिपानि ग्रहं स्वयं नो वागगत

तापी
 ११९

राम
 ११९

तेन नमरां मुनिपुंगवः ॥६०॥ इत्युक्त्वा समनिश्रेष्ठं तां जगाद समथमां त्वामस्मै संप्रदास्या
 मिशोऽहं वदामि बालिके ॥६१॥ कन्योवाच ॥ वृद्धोयं कृषदेहकृत् चलितां गशिरोधरः ॥ यौवने मम
 संप्राप्तेनाशं यास्यति निश्चयात् ॥६२॥ इत्युक्त्वा स तथा वचनमनिर्ध्यानं परोभवत् ॥ तत्रापश्य
 द्रव्येणानैवान्यस्य कदाचन ॥६३॥ मनिरुवाच ॥ पुत्रिनाम्येति ते भर्ता त्रैलोक्यसचराच
 रे ॥ त्वामस्मै संप्रदास्यामि वृद्धो भर्ता च नोय वा ॥६४॥ तथेति सा ब्रवीत्साधुपूर्ववर्त्मानुगमम
 हुं ब्रह्मादिका देवानां लभस्येह किं मया ॥६५॥ ततः सामनिना तस्मै राज्ञे दत्तामहात्मना
 जातं पाणिप्रदानं च मे नि काचं द्रुचुडयोः ॥६६॥ ततः स चंद्रचुडोपिकांतया सहितः ॥ कृत
 उक्त्यतः मुनिश्रेष्ठमाजगाम निजं पुरं ॥६७॥ अनुयातस्तदा सर्वमंत्रिभुर्येन नराधिपः ॥ कृतो
 त्सवो बध्नुः कृतान्यवसन्निजवेशमनि ॥६८॥ राजपंचप्रकुर्वेत्स्य वृद्धस्यापि महात्मनः ॥ कृतं चिं
 तापरस्यापि न चासीत् कृतसंभवः ॥६९॥ एतस्मिन्नेव काले च गगोपि हि महामुनिः ॥ आजगाम
 पुरे तस्य चंद्रचुडस्य धीमतः ॥७०॥ तमागतं मनिं दृष्ट्वा चंद्रचुडो नराधिपः ॥ मधुपर्कणसंभू
 तं प्रणाम्य मनिपुंगवं ॥७१॥ कृताशीः समुनिश्रेष्ठपुत्रसर्वजने शिवं ॥ इत्येवं जल्पयामास

तापी०
१२०

मनिर्ज्वलितमानसः ॥१३॥ राजोवाच ॥ सर्वत्र विद्यते स्वामिन्सुखालंभमवेश्मनि नहि
पुत्रमुखं दृष्टं तन्मे विध्यते मनः ॥१३॥ तन्मे समादेशय मंत्रतीर्थसरिद्वारावासकलाघ
नाशनीं निषेयथा विप्रनिमेषमात्रालगार्थतां यामिसदैवलोके ॥१४॥ मनिस्वाच ॥
महीतले चास्ति सरिद्वारकातापीचनान्नाचदिवाठपुत्री ॥१५॥ अकृतितीर्थानि सरिद्वाराश्च य
स्याजलं वीक्ष्य निमेषमात्रात् ॥१५॥ वत्सतस्यास्त्रदेवास्ति तीर्थसोमेश्वरं परं यत्र स्नानं
रोन्मनं कृतार्थं जायते भूषा ॥१६॥ प्राक्तने मासि स प्राप्ते स्नान्वापापात्मको नः करोति फ
लदानं चेत्तस्य पुण्यमनंतं ॥१७॥ ततस्तच्चंद्रचंडोपिकानया सह पुत्रक प्राप्तिः सोमेश्वरं ती
र्थं कुरुक्षेत्रादनंतरं ॥१८॥ ततो निषेवितं वत्स फाल्गुने पंचवासरान् दानैश्च विविधैर्यज्ञैः
फलदानैर्मनोहरैः ॥१९॥ ततस्तस्याभवत्पुत्रस्तत्र पुत्री भविष्यति निजवेश्मनि चायाते कृत्वा
तीर्थनिषेवां ॥२०॥ गर्विणी तस्य संजाता मनिपुत्र्योति वल्लभा राजा मृदितचित्तो भूदाशीः
प्राप्ता हि सत्वरं ॥२१॥ तव तस्याभवत्पुत्रः प्राप्ते काले च पुत्रक चंद्रचंडसमाह्वय देदिदेश म
हीपते ॥२२॥ दृष्ट्वा पुत्रमुखं पश्चाच्चंद्रचंडस्य वल्लभा मेनिकापि दिवं याता विमुक्ता मुनिशापतः ॥२३॥

पुत्रं जातं समाकर्ण्य दयितानि धनं गता विस्मयेन समक्रांतो रुरोद स भूषा ॥२४॥ पुत्रं राजे
समावेश्य मंत्रिणां च निवेद्य सः ॥२५॥ जगाम गार्गसा मीषे वत्स शोकसमाकुलः ॥२५॥ सर्वं निवेदि
तं तेन गर्गस्यापि महत्तमनः ॥२६॥ स्वकांता मरणां वत्स तथा पुत्रसमं द्रव्यं ॥२६॥ राजोवाच ॥ देहत्या
गं चिकीर्षामि मूने कान्त विद्योगताः संयोगे हि मृतस्यापि तथा ज्ञेयायने कथं ॥२७॥
मनिस्वाच ॥ यत्समान्यल्लोके स्मिन्मृतं प्राप्यते नरैः न विशादस्त्वया कार्यं संयोगा
च्च विद्योगतः ॥२८॥ एषा च मेनिका वत्स मनिशापान्महं गताः ॥२९॥ दृष्ट्वा पुत्रमुखं सात्र विमुक्ता
मुनिशापतः ॥३०॥ राजोवाच ॥ कथं संप्राप्यते नाशमृतेनापि मया धृता निश्चयाद्भूतिविप्रै
रुपायान्तं त्वमागमे ॥३१॥ मनिस्वाच ॥ गच्छ सोमेश्वरं वत्स तीर्थं च भविका मकं तपत्याउ
त्तरकूले यत्र तोये मृतेश्वरः ॥३२॥ ततः सोमेश्वरं प्राप्य स्नानं कृत्वा देव्या गायत्र्यं प्राप्ता तीर्थे
सोमेश्वरतदा ॥३३॥ दत्वा दानान्यनेकानि कृत्वा सोमेश्वरार्चनं कृतं च तपतीतीरं प्राणान्कान्ता विधिं
तपन् ॥३४॥ ततस्तस्य स्मृतिं विमानं स्मर्य वर्चसं दिव्यदेहं समासाद्य चात्तुहनाधिपः ॥३५॥ समैवे
देवराजोपितस्य पार्श्वे समागतः ॥३६॥ भक्तभोगान्भीषा हनन् काले केन निश्चयात् ॥३७॥ कुरुधरा

तापी०
१२१

यदि विमेनिका यतो ह्यनंतपुण्यो सिचिरं नराधिपः यज्ञैर्नेलभ्यंत एसाचयत्पुण्यं ततो गमिष्य
यनिपेतं ॥ १७॥ इत्युक्तं वासवेनापि सन्त्योमेनकायतः तस्यैकत्वं सतत्रैव चंद्रोत्रसेवनात्
७८॥ नानेन सहशंतीति पत्या कामिकं स्तनके को न प्रयात्येव क्षणात्संसेवनाद्भुवि ॥ १९॥ यः प्रा
त्नानेव छफलप्रदानं करोति माया बहुपापयुक्तः स्वानं विधायाशु सज्जैर्मेने ज्ञैः सयाति नाकं पि
हमिश्च साकं ॥ १००॥ इति श्री स्कंदपुराणे तापी महात्म्ये सोमेश्वरप्रभावा नाम सप्तपचाशतमा
ध्यायः ॥ ५७॥ ॥ ॐ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ततो द्रव्येश्वरं तीर्थं वृष्टानंत फलप्रदं पुत्रमां स
वरं यत्र कैकेयो दयाचितो मया ॥ १॥ रुद्र उवाच ॥ को मरुदामि धानो सौ जंतुरासीत्पुत्रात्र वै कथं मा
सासनं तातयाचितो सौ त्वयान् ॥ २॥ रुद्र उवाच ॥ मरुदो नाम राजा सीत्सिंधुदेशे च पुत्रक
पुत्रहीनश्च धर्मज्ञः प्रापा सार्द्धं वधाः पुरा ॥ ३॥ तस्य भार्या विशाखा क्षीपुष्पादंताभिधानतः सर्व
लक्षणा संपूर्णा पतिभक्तिपरायणा ॥ ४॥ तेन राज्ञा च पुत्रार्थं कांतया सह तेन च आराधितो मह
देवो ब्रूत संयमं दुष्टैः ॥ ५॥ ततो रुद्रः प्रसन्नो भूत्कृष्टात्स्य महात्मनः पयाचितुं क्रमेण हि स तु सत्
परो नृपः ॥ ६॥ ततो रुद्रः प्रसादेन तस्या पुत्रो महीपतिः जातो ह्यर्षिर्को वक्ष्ये सर्वशास्त्राण्यधीतवान् ॥

राम
१२१

एतस्मिन्नेव काले च गोत्रं जैर्विचिंतितं असौ धर्मपरो नित्यं ब्रह्मणा चर्चने रतः ॥ ७॥ तथा स
नंदनोऽप्यस्ति राज्यं च ध्रियेत न किं तत्तच्छ्रुत्वा गोत्रजैः सर्वैः पुरस्तस्या महात्मनः ॥ ८॥ सर्वराज्यं स मा
क्रांते नुरगैः पतिभिस्तथा ततो वै तेन राज्ञा च विचिंत्य कदं नं महत् ॥ ९॥ राज्यं चापि परित्यज्य
पुत्रेण सह कांतया ततो जगाम राजा सौ च्यवनस्य तपोवने ॥ १०॥ ददर्श च्यवनं तत्र ज्वलंतं मित्र
पावकं प्रणाम्य शिरसान् वप्रश्नपेण नराधिपः ॥ ११॥ अमाद वचनं वक्ष्ये सदा शांतिपरायणं ॥ राज
वाच ॥ मम ह्यजीवितं यमे दर्शनं सफलं तव संसारश्रमसंतापान्निर्वाणं परमं गतं ॥ १२॥ इत्युक्तं
न राज्ञा सह तार्यामनि पुंरावः उवाच परमां वाचं मरुद ध्यानविधिस्तदा ॥ १३॥ वक्ष्ये ते मानसं शान्तं
पश्यामि परमं भवि ॥ गार्हपत्यं कथं चास्ति महीपाल न पंडित ॥ १४॥ राजा वाच ॥ राज्यं त्यक्त्वा समा
यातः पुत्रेण सह कांतया विष्टवमे प्रजानां तु कर्तुं वेष्टान् ग्रहं भूने ॥ १५॥ मरुतिरुवाच ॥ तापी नदी
रारिद्रा जन्विद्यते पातका पाहा ॥ धन्यास्ते भूपदेशानां विशेषा गिरयो हमा ॥ १६॥ नित्यं पापान् चरये
षातापी भास्करं नंदिनी ॥ १७॥ पीत्वा जलं वत्सशुभं नरोद्या दुष्पतिं तीरं सततं तपत्याः विलोक्य ना
कं सहसा ब्रजं तिसहस्रजन्मान्तरदृष्टपापाः ॥ १८॥ ये तीरं सेविनो जीवाश्च द्वाहीनाश्च पुत्रं वीक्ष

तापी०
१२२

णादंबुपानाञ्जगच्छतिपदमथयं॥२०॥ भजतापीप्रदेशत्वंमहापापहरंपरं स्वभावाद्यत्रगच्छं
तिप्राप्तिनःसद्गतिंस्ततः॥२०॥ ततःसन्पशाद्वलसहपुत्रेणकांतया॥ जगामफालुजातीरं
महारण्यंचपुत्रक॥२१॥ उवाससप्रलाहारःपरमानंदसयुतः॥ एतस्मिन्नेवकालेचरुद्रस्मत्ता
वलोकने॥२२॥ आगतश्चवनेतस्मिन्नुत्थावेतापसंवपुःसददर्शतपोनिष्ठतापसवसुधा
धिपः॥२३॥ तदाचमंत्रयामासबहुभक्तिसमन्वितः॥२४॥ राजोवाच॥ स्वामिन्मेभोजनं
कार्यंभवताभवतारक॥ अद्यमेभानसेश्रद्धामहतीसंप्रवर्त्तते॥२५॥ तापसउवाच॥ यदि
दास्यसिमेवीरभोजनंमनसेप्सितं॥ ततोहंतकरिष्यामि नान्यथाचक्रदाचन॥२६॥ राजो
वाच॥ अहंतैवांश्चितंस्वामिन्प्रदास्यामिहभोजनं॥ स्वेद्यथानहिसंदेहो धनमेतुग्रहंक्रु
रु॥२७॥ तापसउवाच॥ निहत्यपुत्रंयदिमांसपुत्रंत्तरेपिडामन्यन्नात्रमेदास्यसिभोजनं
चेत्॥ ततोत्रसंतुष्टमनाःकरोमिन्वाशनेसंप्रतिराजपुत्र॥२८॥ तथेतिचाब्रवीद्राजाखिन्नदे
होपिपुत्रक॥ महासत्त्ववतांसत्त्वयसनेपिप्रवर्त्तते॥२९॥ निश्चयसाजगानाथसराजासत्त्व
वांस्तथापुत्राथकथयामासतापसस्यप्रजल्पितं॥३०॥ ततःपुत्रोपितद्वाक्यंश्रुत्वासत्वेन

राम
१२२

संकृतः॥ शिरोपिच्छेदयामासशस्त्रमादायसत्वरं॥३१॥ ततोस्वजनकोवत्सयथाचामिषसं
चयं॥ एतस्मिन्नेवकालेचतस्यकांतासमागता॥३२॥ विगृह्यविमलंबारिसंतुष्टापतिवत्सला
तावन्नत्रमिषं दृष्ट्वाचंद्रलेखसूतस्यवै॥३३॥ विगृह्यश्वाससंघातंसातदानिधिनंग
त॥ पुत्रःप्रीतिप्ररोयातिमृत्युनात्यतरंहितत्वा॥३४॥ मरुदेहोहृत्पुत्रोहृत्पुत्रोवाच॥ चारसतामिषं
तापसोपिसमायातोभोजनापतदास्त॥३५॥ ततःसन्पशाद्वलःसन्निवेश्यासनेश्रुभुं
प्रक्षारय्यपादुकांमचदत्वागंधादिभुभु॥३६॥ त्रिसेपमांसपिंडान्मतापसस्यचभोजने
तस्यसत्त्वावबोधेनमरुद्रस्यमहात्मनः॥३७॥ प्रत्यक्षोभगवान्मरुद्रःसंजातःपार्वतीपतिः
तापसपुंचवज्रंचदशदोर्दंडशालिनः॥३८॥ रुद्रंसंसारदुःखादिसर्वमोहहरंपरं॥ तुष्टाव
सन्पश्रिष्टोरुद्रंमत्वातिथिपरं॥३९॥ ततःश्यासौप्रसन्नास्यशंकरोवरदोत्रवीत्॥४०॥
तुष्टोहंतवसत्वेनवीरचात्रवरंरुद्रं॥ यत्रोभिलषितचित्रेनद्वास्यामिनराधिप॥४१॥
राजोवाच॥ देहिमेशाश्चतस्त्रयस्त्रैरपिदुर्लभं॥ वसामितवसामिष्येपुत्रेणसहकांत
या॥४२॥ कगादौनाथवैशारदेहतीयायांचसर्वदा॥ न्याउपंतैर्यमिदंनैवयदितुष्टोसिमेधुना॥४३॥

तापी०
१२३

इत्यक्तस्तेन देवेशस्मै शुद्धं वरं ददौ ॥ ततश्चासौ दिव्यातः पुत्रेण सह कांतया ॥ ४४ ॥ विमानं व
रमासु ह्यपश्यतां चंदिवौ कसां ॥ ततो द्येश्वरं लिङ्गं तं जातं पातकापहं ॥ ४५ ॥ वैशाख मासे मि
स्त्रिजादिने च संवीक्ष्यते पापहरं कगादौ ॥ सत्रं ह्यलेके सूर्यसंघसंस्तुतः प्रयातिसर्वैः कलकृदि
वर्गैः ॥ ४६ ॥ योत्र यच्छतिसंज्ञा नैशाखे गिरिजाहनि ॥ उदरे त्येव पक्षान् सत्त्वा नैत्राणालक्ष्य स
मितात् ॥ ४७ ॥ इति श्री स्कंद पुराणे तापी महात्म्ये अष्टमोऽध्यायः प्रभावो नाम अष्टपंचाशत् ॥ ४८ ॥
सुदृढवाचा ॥ रामश्चेतन्तथा वच्छविद्यते पातकापहं ॥ दुर्लभं सेवनं वत्समकरं स्थिदिवाकुरे ॥ १ ॥ प्र
त्याजगाम रामस्य गच्छतः सागरं पुरा ॥ रामं कुडात्र पत्न्या चतुर्थीमासां प्रकुर्वतः ॥ २ ॥ विप्रवेश
धरो वत्सस्तु तस्मान्नेर्कजाजले ॥ राघवं प्रार्थयामास द्विजोऽप्यग्रे भयान्वितः ॥ ३ ॥ श्रीराम तु
किंप्रार्थयसि विप्रर्षे वत्सवं प्रार्थो घमे पुरः ॥ त्रैलोक्यं त्रिदुःप्राप्यं दत्तं त्वं वृणु सांप्रतं ॥ ४ ॥ द्विज
उवाच ॥ यदि तु ह्योसि देवेश रामदानं जनाश्रयं ॥ न गंतव्यं त्वया चास्मात्तपत्याः प्रियसंगमात् ॥
५ ॥ श्रीराम उवाच ॥ न हि विप्रो भवान्भीरो विप्रवेषधरो परः ॥ देवो वायसराजो वा तन्मम चिच्छ
भो द्विज ॥ ६ ॥ द्विज उवाच ॥ सागरोऽस्मिन् संवेदः संप्राप्तो रामतोऽति ॥ भविष्यामि कृतार्थो

राम
१२३

हं न गंतव्यं त्वया यतः ॥ ७ ॥ तथेति चाब्रवीदामस्तस्य वाक्ये निपंत्रितः ॥ महतां न प्रयात्येव शुद्धावशि
यमाद्विहि ॥ ८ ॥ सागरेऽपि गतः पश्चात्तं द्वा द्विमस्तत्रैव संस्थितः ॥ तपत्याचरु तस्मान् स्तवं देवं मह
श्वरं ॥ ९ ॥ रामेश्वरं नमस्तुभ्यं कृष्ण सागराख्य ॥ इत्यादियोनरोऽब्रूते तस्य लोकोऽप्ययो भवेत् ॥
१० ॥ महातीर्थं मिदं वत्स स दामोक्ष प्रदं नृणां ॥ निषेयं राघवस्य च मकरं स्थिदिवाकुरे ॥ ११ ॥ रा
मेश्वरं प्रपतियेदिद्यत् पुत्रात्र नूनं मकरं स्थिते च ॥ सराम तुल्या भवती हं जंतु प्रयाति नाकं सु
रवं दितांघ्रिः ॥ १२ ॥ रामेश्वरं प्रपतियेत्पुनरायोऽध्वं तपत्याजलं पूतगात्रं ॥ लोभान्प्रसंगादर्थ
देवयोगात्स याति देवं द्रुसमो दिवं हि ॥ १३ ॥ यात्रतीर्थाचरामेशं यावज्जुतिमानवः मकरं स्थि
दिवा नाथे तस्य पुण्यमनंतं ॥ १४ ॥ विद्योनिं च गता जीवाः पुत्रात्र कृमिरूपिणाः दर्शनादुदरे
वतापीपापसमृच्चयात् ॥ १५ ॥ तापी जलं तापनरश्मि तप्तं सत्त्वा च पीत्वा च सकृन्नरोत्र ॥ न
दहत्येव निदाघजालं नालं यमास्तस्य नियंत्रणाय ॥ १६ ॥ श्रद्धाकृतो वापि तया बीहीनस्तो
पी जलं यो विमलं विवेच्य ॥ आयाति नाकं पिह भिश्च साकं विधूय सर्वं निजकर्मपाकं ॥ १७ ॥
इति श्री स्कंद पुराणे तापी महात्म्ये रामेश्वर प्रभावो नाम अष्टपंचाशत् ॥ ४८ ॥

तापी०
१२४

श्रीशिवउवाच॥ रामक्षेत्रात्तोरामः कृत्वापिंडादिक्रियां॥ रामेश्वरं च संपूज्य प्रतस्थे निज
मंदिरं॥ १॥ पंचक्रौंचांतरं वरु संप्राप्तोरधुनंदनः॥ ततो ददर्श वैदेहीमहाकौतुकमंबरे॥ २॥
निश्चसंतं भृङ्गं च धृत्वा बभ्राम श्येनिक॥ सर्वं निवेदयामास वैदेहीराघवस्य च॥ ३॥ उ
द्दीक्ष्य संभ्रमो जातोरधुरा अकुलोद्भवः॥ यावत्पश्यति तत्त्वार्थं स तावत्पतितो वनो॥ ४॥ श्ये
नास्या निर्गतो नागः प्रविदस्वाकृता कृतिः॥ दिव्यरूपं समासाद्य खंशयौ राघवं स्तवन्॥ ५॥
तवाद्यदर्शनाद्राममक्तो ह भवपंजरात्॥ पुरात्परंतरं विस्मोः पदं यामि निरामयं॥ ६॥ ततो
रामोऽपि तं दृष्ट्वा जात एव स संभ्रमः॥ समन्तीर्य वीमानाग्या तत्र तस्थौ क्षणं स्मृत॥ ७॥ तावत्प
श्यति गोप्यं भूमिं जातं रं स्थितं॥ ध्यानसमीलिता हं च ज्वलंतं निवपावकं॥ ८॥ ततस्त
था वरामोऽपि विधाय करं संपुटं॥ ९॥ येषाममनो ब्रह्मणि तत्परे शो मुखेषु तिष्ठति च वेदविद्याः
स्वर्गोपवर्गो धर्मपंकजस्थैते ब्राह्मणा क्लृप्तं समुद्रंति॥ १०॥ विना लपो भिर्विषमैस्तदाने
र्विनामस्वैस्तार्थनिषेवणैश्च॥ प्रणाममात्रेणापुनं तिलोकास्ते ब्राह्मणा क्लृप्तं समुद्रंति॥
११॥ भवंति तावद्विषमोपवर्गस्तथानचित्ते बद्धयापभावाः॥ निरीक्ष्यते नैव भवार्थवेचे

राम
१२४

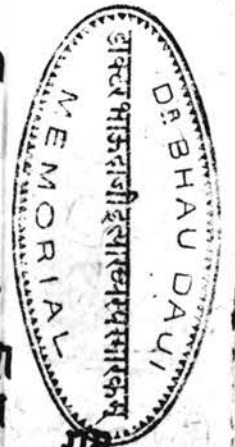
यावद्दिजानां मुखपंकजश्रीः॥ १२॥ एवं तदा ज्यतिरामचंद्रे प्रसन्नचित्तो द्विजदर्शनाद्दि वि
कर्त्तृनाभ्यंतरं ब्रह्ममार्गात्प्राप्ततस्मिन्मनिदृष्टिपातः॥ १३॥ ततः संवीक्ष्य तस्तेन यतिनारधु
नंदनः॥ मृदमापयथा हृष्टावाशीनाकमुदाकरः॥ १४॥ ततः सप्रश्रयोपेतो जगाद मुनिपुंगवं
प्रणम्य शिरसा पादौ भणिबद्धकिरीटा॥ १५॥ भूनिर्वयवने चात्र विमानेनैव गच्छतः संजा
तं महदाश्चर्यं तद्भुवि निशाभ्यतां॥ १६॥ अश्रुतं त्वं परिक्राम्य सर्वं राममुखादथ॥ सुत्रांतः कृषि
तस्तेन रामाय मुनिना सत॥ १७॥ मनिरुवाच॥ शृणु तत्कृमां रामयत्ने दृष्टे भृङ्गं गमः॥ रा
जाशंकुं त्रैकुं शुचि विमानः पापपंजरात्॥ १८॥ श्रीरामो वाच॥ कोसौ शंकुं त्रैकुं शुचि कस्मिंश्चेशेव
भूवसः संशमो मनिनक्रिनकारणं किं निवेद्यतां॥ १९॥ मुनिरुवाच॥ चेदिदेशोरधुं शुभसंजा
तो नृपतिः स्वयं प्रवथाः पुत्रहीनश्च शोचयामास तन्ननु॥ २०॥ धिक्पराउपममलक्ष्मीधीकूनी
वितं धिक्च जीवितं॥ अदृष्ट्वा पुत्रतुंडं च गतिर्यास्यामि क्रामहं॥ २१॥ पुत्रकामेन तेनाशुचक्रे यः
स्तदक्षिणः॥ ततस्तपुत्रवाजातः सदा धर्मतो द्विजः॥ २२॥ तस्य पुत्रो महाबाहु बभूवोरगवाह
नः॥ योद्वादशाष्टः संजातः कवि लोत्सास्त्रकोविदः॥ २३॥ ततः स भगवां वीरस्वत्यसैन्यपरिग्रहः

तापो
१२५

मध्यंदिनमतिक्रान्ते भानो श्रान्ते महामुने ॥२४॥ ह्याच्छाद्य समन्तीर्य विश्रान्तो भूत्वा हृदये
तावद्वृक्षस्य कुहारात् तमानेन पुत्रक ॥२५॥ दष्टो देववशाच्छोपि दक्षिणां सेहिना तदा रा
जपुत्रो महाप्राप्तो मरवे हलाहलं वमन् ॥२६॥ तस्य ते हाकुलस्तावच्छं प्राप्तः समहीपतिः ॥ नृ
तं पुत्रं समा लोकाश्च क्रंदे कातरस्वरं ॥२७॥ विललाप महीपालो सौ चिरं पुत्रकातरः ॥ क्रोधात्स
तु समारेभे सर्वं द्यात च दारुणं ॥२८॥ निघ्नन्स पन्नगाङ्गु पक्ष्मिस्तस्थौ महावने ॥ महाजले
कसामीपे स्थूलं जग्राह पन्नगं ॥२९॥ निहत्या स्फालयामास भूमौ कोपेन प्रज्वलन् ॥ तदा स्म
ग्विंदवस्तस्माच्च्यवनं प्रापुरुदता ॥३०॥ ततः समहसा हृद्दे जालिमध्यासने स्थिताः ॥ नाहं जा
ने मुनिश्रेष्ठ भवंतं जालिमध्यगं ॥३१॥ पुत्रशोकात्तुरकामं भुनेह निभ्रजंगमान् ॥ अलुप्रहं
विधेहि त्वं विधाय करुणामयि ॥३२॥ मुनयो देवा तास्मिन्तस्तारयन्ति भवार्णवात् ॥३३॥ मुनिरु
वाच ॥ वर्षद्वादशक्रेवृत्ते प्राप्तः श्येनमुखा नमही ॥ तपत्याकानने पुण्ये मठापातव्रनाशने ॥३४॥
पंचक्रोशांतराले च दिव्यरूपधरो भृशं ॥ वदनं वीक्ष्य रामस्य पदं परमवाप्स्यसि ॥३५॥ ततस्त
पन्नगो जातो हिमाद्रिगिरिकोटरे ॥ तस्थौ द्वादशवर्षाणि पवनाशनतत्परः ॥३६॥ निर्जंगम

राम
१२५

ततो रंध्राच्छापांते पन्नगाधरः ॥ श्येनिकागृह्यसंप्राप्ता भ्रमंती च न भस्त्रले ॥३७॥ तवाधदर्शनाद्वा
मशापान्मत्तो भ्रजंगमः ॥ तपत्यापावितेराजागतो सौ पदमव्ययं ॥३८॥ पंचक्रोशांतरे एवैतप
त्याः प्राणिनो मृताः ॥ पापचाराश्च ते रामसत्यलोकात्परंगताः ॥३९॥ अत्र सिद्धेश्वरो देवो वि
द्यते द्यौधनात्ता शानः ॥ मम भक्त्या समायातः स्वयमेव सदा शिवः ॥४०॥ यस्य संदर्शनादेव प्र
त्यहं व्याधि संचयः ॥ विजीयते न संदेहो ध्यांतराशीरवे विव ॥४१॥ सिद्धेश्वरं वीक्ष्य सकृच्च लिंगे
को नाम पापी न दिवं प्रयाति ॥ यस्मिन्स्मृते राममप्रयातं निष्कलं ज्ञानमयं हि चक्ष ॥४२॥ मुने
स्तस्योपदेशेन रामः सिद्धेश्वरं तदा ॥ सानुजः पूजयामास वन्यपुष्पापलादिभिः ॥४३॥ नत्वासिद्धे
श्वरं वत्स रामं प्राह पुनर्भूनि ॥ किंचिद्दानं प्रदास्यामि श्रद्धेति मम मानसे ॥४४॥ मुनिरुवाच ॥
नाहं प्रतिगृह्णीष्यामि सत्यं विषयं दिव्यं ॥ संति गंगा तटे विप्रामध्यदेशे च राघव ॥४५॥ महाल
क्ष्म्या समा नीताः संविधाय तपो महत् ॥ लक्ष्म्या वज्रजदेयाः वन्या आमानसशयः ॥४६॥ तया सं
स्थापिता केचित् कृते चिद्गंगा व्रजं विवः ॥ ते समर्था स्समुद्धर्तुं ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ॥४७॥ ततो व
लोक्य रामो यिलालया हनुमन्मुखं ॥ कथमायांति ते विप्र भवनिर्वाणदायिनः ॥४८॥ तद्भक्तिप्रण

राम
१२६

तस्मांतं तदा विज्ञाय राघवं न भो वायु मुनो वेगादुत्पपात मनोजवः ॥५०॥ रक्षां कुर्वस्व दाकाशे
पक्षयानि बर्षतः ॥ निमेषात्प्रययौ गंगा यत्र तिष्ठति ते दिजाः ॥५१॥ परब्रह्म पदं ध्यायन् सु
निवन्मालिते क्षयाः ॥ निश्चला गान्धत प्राणा न्स्थाय रानि वभास्करान् ॥५२॥ ततो निरी
क्ष्य हनुमान्ममोवाश्रमदारवं तेषां लुठन् पुरो भूमिपादो पाते पपात च ॥५३॥ हनुमान उ
वाच ॥ यत्रा लुणात्रलु निवासं ध्यात्वा माहि देवा इव देह बद्धाः ॥ अद्वा विभु द्वां लघु नाव ए
व्यास्तामस्मि विप्रान् शरणं प्रपन्नः ॥५४॥ ये जन्मभावादिधिदानदक्षाः सर्वान्मनुष्यान् परिषा
यन्ति सत्यव्रतं दारभवं गतानि सदानि धानं परमं निधानं ॥५५॥ तेषां वै भूमि देवानां प्राप्ते
हं शरणं परं प्रार्थयिष्यामि यत्किंचिद्दातव्यं तद्दद्यान्वितैः ॥५६॥ ततो वीक्षंति ते सर्वे परस्त्वपवना
त्मजं मखांबद्वां जलं आतं प्रणयेन महाननु ॥५७॥ ब्राल्लगात्तु च ॥ कस्त्वं देवो थगंधर्वो
राक्षसो वा स्मरो थवा ॥ पुरोस्माकं समायातस्तत्वं कथय सत्वरं ॥५८॥ हनुमान उवाच ॥
माया विनास्मभो विप्रा वानरो स्मियथार्थतः ॥ सेवकः सूर्यवंशस्य इतो दाशरथेरहं ॥५९॥ भव
दानयथार्थाय प्रेरितो राघवस्य हि ॥ तुपत्याकानने तत्र सच वः पूजयिष्यति ॥६०॥ दिजा

तापी
१२६

ऊचुः ॥ नागछमो वयं तत्र हित्वा गंगा सरिद्वरं ॥ पत्रां लुभोजनं नास्ति किं रमेण प्रयोजनं ॥६१॥
॥ हनुमान उवाच ॥ तपत्याकानने पुरे ये यत्र सिद्धेश्वरः प्रभुः ॥ तत्र को न दिवं याति कूरु कर्म
पिपाबनः ॥६२॥ अस्मन्मसेवनादि प्रागंगायां लभते फलं ॥ तदष्टविधमेव स्यात्तपस्यास्मह
णादपि ॥६३॥ कनय ऊचुः ॥ अंगारुतं न मुंचेति संतो धर्मो पञ्जीविनः ॥ धन्ने भूजं गन्धु
हियं वेदोऽस्मि मालिका ॥६४॥ गच्छत्वं स्वामि सामीप्ये लवणं स्पृहया लुब्धः ॥ सत्यज्ञानमनं
तं हितं त्वदं प्राप्नुमि च यः ॥६५॥ हनुमान उवाच ॥ धिक् स इतो दिज्ज श्रेया अलत्वा कार्यमा
त्मनः ॥ पातकात्मा परितो दृश्यन्स्वामिने मुखं ॥६६॥ इत्युक्त्वा हनुमान् वीरो मरणे लुत निश्च
यः ॥ चित्राचकार शांतात्मा चंदनागरुदासिभिः ॥६७॥ विधाय सर्वान् तत्र गंगाया निर्मले जले
प्रदक्षिणी चकारासौ चित्रा मेकाग्रमानसः ॥६८॥ तर्वा दद्यान्विताः सर्वे मुनयो वीक्ष्य वारं रं
प्राप्तिं सो वारणायाशुस्वामि भक्तो न संशयः ॥६९॥ वयं समागमिष्यामस्मन्न गंगा भवेद्यदि कष्टं
भवेद्दिन गंगा भस्मात्तु वानरोत्तम ॥ क्वच भागीरथी
नृनं कृसाभास्कर नंदिनी ॥७०॥ हनुमान उवाच ॥ अहं निमेषमात्रेण तत्र गच्छामि वाडवः

विगृह्य भवतो योऽस्मि प्रव्रजिष्यामि वेगताः ॥ १८ ॥ ततस्ते वाडवाहृष्टान्तेत्युः सविस्मयाः
 ततस्त्वानरोरुपं कृत्वा चाङ्गुतमात्मनः ॥ १९ ॥ विप्रान्सर्वान्समाहाय ह्युपपातां बरेतदा ॥
 एकाचिधृत्य हस्तेन परान्कंठे विगृह्य च ॥ २० ॥ अन्यान्सर्धिसमारोप्य प्रतस्थे वानरोत्तमः
 तं विप्रैः सहितं रामो दृष्ट्वा मुदमगात्परं ॥ २१ ॥ प्राप्तमासा प्रकाशतं मेरु कव्यदुमैरिव प्रणम्य
 सतदारामं हनुमान् उरु विक्रमः ॥ २२ ॥ कथयामास वृत्तांतं गंगानयनपूर्वकं ततो रामो द्वि
 जेन्द्राणां नमस्कृत्वांघ्रिपंकजं ॥ २३ ॥ सस्मारजान्हवी तत्र सायसत्वात्समागता ॥ अष्टादश
 सहस्राणि गोत्राणि द्वादशेव हि ॥ २४ ॥ स्थापयामास रामोऽपि भक्तिभक्तिप्रदानं द्विजान् प्र
 क्षाल्यांघ्रिद्विजेन्द्राणां जलं शिरसि वदितं ॥ २५ ॥ तेषां यज्ञाच्च सत्त्विच देवैश्च परमात्मनः सि
 देश्वरं नमस्कृत्य प्रविगृह्य द्विजाशिरः ॥ २६ ॥ यातः कृतार्थतां रामो गोकर्णस्य प्रसादतः ॥
 इति श्रीस्कंदपुराणे नापीमहात्म्ये सिदेश्वरप्रभावो नाम षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥
 रुद्र उवाच ॥ सिदेश्वरं समासाद्य कोनयाति कृतार्थतां शतानीकोमहीपालस्तारयामास पूर्व
 जान् ॥ १ ॥ स्कंद उवाच ॥ कथमत्र समायात शतानीकोमहीपतिः ॥ ज्ञात्वा सिदेश्वरं लिङ्गं तन्मा च स्वशंकरं ॥ २ ॥

भाषा.
 १२९

राम
 १२९

रुद्र उवाच ॥ शतानीकोमहीपालपुत्रं राजे निधाय सः विभक्तविषयाशक्तिर्जगाम गुरुकान
 नं ॥ ३ ॥ एकाकी भूनिस्त्येष्टामहीपालपरिभ्रमत् ॥ ददर्श गविजातं च भूनिमाश्रमसंस्थितं ॥
 ॥ ४ ॥ तं प्रणम्य भूनिश्चेष्टसमासिने कृशासने ॥ ततो विद्वापयामास मानसे मोहकारकं ॥ ५ ॥
 निवेशितः स्फुटो राजे तया निष्कटं क्रमेण ॥ तथापि चर्त्तते चिंतास्मृत्वा स्यति किं स्फुटः ॥ ६ ॥ त्व
 जामिपरतः प्रीतिं पुत्रदारजनेष्टपि ॥ तथापि भजते कामं भगवन्ममता च मां ॥ ७ ॥ भूनि रुवाच ॥
 मकरस्थे दिवानाद्ये दर्शनं यस्य दुर्लभं रामेश्वरं समासाद्य लिङ्गं पापौघनाशनं ॥ ८ ॥ अनाद्यनं
 तं कंसस्य मृदुस्वाशाश्वतं परं ॥ मृदो न्याचुरुते भावाच्च प्राकृतो मानसप्रियान् ॥ ९ ॥ न तैस्तेर्वा
 ध्यते भावेर्यस्तं पश्यति शाश्वतं ॥ शृणु राम पुरा वृत्तं मतिनशोनयत्कृतं ॥ १० ॥ एकविंशतिमेनापि
 पूर्वजेन तव वेध हि ॥ ११ ॥ शतानीक उवाच ॥ किं कृतमतिनाशेन भगवच्च पूर्वजेन मे विस्तरेण
 ममाख्याहि शुश्रूषावर्त्तते धुना ॥ १२ ॥ भूनि रुवाच ॥ संप्राप्तेराप्यविषये भूक्ता भोगान् पुरस्थि
 तान् प्रदाय भ्रातृपुत्रावरकांतरमाविशत् सबद्ध्वा स रान्वृषां चालं मुनिपुंगवं ॥ १३ ॥ आ
 राध्या ज्ञानवांस्तत्त्वं यन्मूलप्रकृतेः परं ॥ ततः समाश्रमं रम्यतमा एतस्य गुरुं पश्य ॥ १४ ॥ विज्ञाय

तापी०
१२५

देववैद्यांश्चतथाविद्यगमान्बहून् दशसंयमसंस्कृतो जपध्यानपरायणः ॥११॥ सिधेवैससमित्रीं
वन्यपत्रपलाशानं एतस्मिन्नेवकालेचवनेनस्मिन्चमागतः ॥१२॥ वैश्योमन्त्रस्समादायकान्ता
श्रद्धासुदुष्पथीः ॥ कृतवैरानरायत्रयावड्डीववधोद्यता ॥१३॥ स्तोविमुक्तिकामाश्चसेवंतेतेपि
काननं वैश्यश्चद्रुपातयासाद्वनेनस्मिन्मतिष्ठति ॥१४॥ वृद्धस्तुलपलाशोचिविहायविष
यान्बहून् अथश्रद्धीसमायातासरित्रीरेजकार्थिनी ॥१५॥ ददशमितिनाशोपिनवयोवुन
गर्विता ॥ सापिकामोपसंदृष्ट्यानरनारीमनोहर ॥१६॥ उन्नीर्यजलनिर्माकृतत्ररेमेसरिडुल
सोपितांवीक्ष्यनन्वंगीमतेगकदलीमिव ॥१७॥ नमोनमोभवायाश्रुददौसंयमयंत्रितं ॥ अ
तिवेलंपरिहायवैश्यस्तामचवगाडूतं ॥१८॥ साचतेनसमंतन्वीजगामनिजमाश्रमं मति
नाशोविहायाश्रुजपध्यानक्रियाविधिं ॥१९॥ सपदंमोचयामासकामंक्रामवशंगतः मूनसः
स्तुतक्रजातंसंजातेचमनोभवेत् ॥२०॥ तपोजपसमाधिनामनोहरंप्रवर्तते मनोहर्बलवा
नेषुजातमात्रेषुमानस ॥२१॥ चक्रारविक्रलंवीरः स्वयंहिविषयेभवः एषाचक्राराचिद्रवतातस्या
भक्तिसमागतः ॥२२॥ भवितामेकथंप्राप्तिरितिचिंताप्रवर्तते विचिंत्यबहुधाराजसोभिचारेक

राम
१२५

सेनमतिं ॥२३॥ मंत्रैरागमसंभृतैः सज्जहावडुताशने तत्रवैश्यासमाभ्यासेसोगच्छत्युषाछन्न
मा ॥२४॥ ताददर्शसत्तन्वंगीकृतौषधविशेषतः ॥ साचसंदर्शनात्तस्यभरणेयाकलीलता
॥२५॥ पुष्पावचयमादायसवैश्यस्तस्ययच्छति ॥ सदातस्यागमेदृष्टिंप्रेरयामासभामिनी ॥
॥२६॥ वर्णनंसाचक्रारैवमनेरस्यमनः श्रुतिः ॥ उद्धृतंसाजहासाथतस्यसंदर्शनान्तरप ॥२७॥
॥२८॥ चक्रारविविधान्भावान्स्मरावस्थासमुद्भवान् ॥ सवैश्योमच्छरीमातस्तस्यासंगम
शंक्रया ॥२९॥ चक्रारमारण्यकर्मतीव्रहोमसमाधिना किंकिन्नकुरुतेजंतुः कामांधोवैनराधि
या ॥३०॥ पुण्यकीर्त्तनसंजातंनरोदहतिहेलया ॥ ततः सव्याधिनाश्रुतोह्यनिचारभवेत्त ॥३१॥
विमुच्यसत्वरदेहंसंप्राप्तोयमयातनां करोदसाभ्रशंदीनामृतेवैश्यचभामिनी ॥३२॥
सोपितत्रसमायातोमतिनाशोहिचाडुकः ॥ बोधयामासतानन्वीवचोभिस्समनोहरैः ॥
॥३३॥ भद्रेशोक्रमिमंसुचसंसारकस्यशाश्वतं ॥ अकर्मचाधिभावेपिपरोब्रह्माविलीयते ॥३४॥
विमृच्यदेहसंबंधंभजन्वन्मांवरानने ॥ यथानिराश्रयारण्येलतावृक्षंसमाश्रयेत् ॥३५॥
सासंयोगमतिचक्रैवैश्यदुःखंविहायैव ॥ नैवाग्रहोस्त्रिनारीणामेकान्तेनरजत्यनात् ॥३६॥

तापी
१२९

तस्य सावल्लभा जाता वैशंप्रज्वालतद्देहे सतामादाय दुष्टात्मा जगाम निजमाश्रमं ॥४२॥
सतया सहसानंदं स्मृतेरमते स्म च धिगश्नन् नमिषा हरान्यथालभ्यन्मरेरतः ॥४३॥
दिनैः कतिपयैरेव भिक्षो नाम्नामहास्त्रिनः वने तस्मिन् समायातः स च पर्वतरूपति ॥४४॥
मतिना शस्त्रया सार्द्धं भिक्षुस्य क्षणगोचरः बभूव शक्याक्रान्ते व्याधाक्रान्ते मृगो यथा ॥४५॥
यथा गौ व्याघ्रं धेनु कपोत इव शो न कं सकिरातो पिता दृष्ट्वा बाष्पाक्रमवशागतः ॥४६॥ कि
रातस्त्वां समादाय चक्रिता हरिणीमिव मतिना शो वियोगेन तस्य वै कल्पमप्यसः ॥४७॥ देहत्या
गात्स चार्चणीतव दासो स्मिन्नने दिनैः कतिपयैरेव स प्राप्नोयमथातनां ॥४८॥ नाडितो मुदु
रैर्देहैस्तमलोहैर्महीतले चतुराशीतिसहस्राणि नरकानि नराधिपः ॥४९॥ कृमियो निशत
भक्त्यो गोविद्याः क्रौटक्रौनक्ते इत्यादि प्राचनेर्भा वै क्रोभृपालन बाध्यते ॥५०॥ मुक्तिं प्रा
प्तां जन्त्याश्रुदारुणां यमथातनां शतानी कोपिराजेंद्रः श्रुत्वा तदासुपावचः ॥५१॥ अमृतां
चितां गोलं मुनिभक्तिस्मन्वितः ॥५२॥ शतानी कुत वाच वचसाते मुनिश्रेष्ठ सर्वविद्यास
मेन मे प्राकृतं योत्र भावेभ्यो मानसं विनिवर्तते ॥५३॥ वियोगात्कामसंबंधादवस्मान्मुनिपुंगव ॥
जगादनुचरान्स्वर्गान् नरहत्याश्रुतस्वतां तदा नुरवचः श्रुत्वा मतिनाशः पलायत ॥५४॥ ८५

राम
१२९

विमुक्तो मुक्तिभयेति तन्निवेदय मे धना ॥५३॥ मुनिरुवाच ॥ महीतले समुद्धर्तुं नारीता
पीसमासरित् पापिनो नाक्रमायांति यस्यासंस्मरणदपि ॥५४॥ तापी सरिद्रूपं निहंति पापं
यद्दासं जन्म शतैरुपेतं यस्याङ्गुलं श्रुतिनिषेवनाद्विगच्छति नाकं कृच्छ्रकौटिवर्गैः ॥५५॥
पंचक्रौष्ठांतरेयस्याः गोकर्णोक्तिमहामुनिः सिद्धेश्वरस्य सान्निध्ये संस्मरन् स्वर्यमंदिनीं
॥५६॥ तत्र गच्छ महाराज यत्र सिद्धेश्वरः प्रभुः गोकर्णस्य प्रसादेन भूयते केन पापिनः
॥५७॥ शतानी कुत वाच ॥ पंचक्रौष्ठांतरे तस्य कथं सिद्धेश्वरः प्रभुः गोकर्णस्य मुनिपुंगवः क
थं तत्र तवानुजः ॥५८॥ मुनिरुवाच ॥ भानुजां गच्छ मानसं नृगोकर्णो मुनिपुंगवः मध्यं
दिनगते भानौ विश्रांतस्तत्र कानने ॥५९॥ वटश्यामां समासीनो भावद्वयानपरायणः ता
वत्पश्यति गच्छंतं भिक्षुं व्याघ्रहंतं दिवं ॥६०॥ प्रदाया यमदूतान् स देवदूतेन संकृतः ना
कं साकं गतः पूर्वैः प्रेतानां पंचभिः शतैः ॥६१॥ शतानी को वाच ॥ केने प्रेतो मुनिश्रेष्ठ सह
तेन दिवं गताः केन कर्मविपाकेन तत्सर्वमे निवेद्यतां ॥६२॥ मुनिरुवाच ॥ पुरा सौरा
ष्ट्रदेशो रत्नसूदययो नराधिपः पितृमातृविहीनश्च जातो द्वादशवर्षिकः ॥६३॥ सहत्या

तापी०
१३०

मकरोनित्यं लुब्धानां जलजीविनां अपरिग्रहोदरिदृश्च लुब्धानां संगतेर्वशात् ॥६४॥ निषा
दीन्प्राप्तवान्कान्तां भूढोमदनगर्विताः ॥ पितातस्यजगमाग्रेप्रेतत्वं सन्धपोत्तम ॥६५॥
आमिषाद्यासवगृह्णन्वर्द्धयामास संततिं कदाचित्समये दैवात्त्रपत्याः सोऽत्रानने ॥६६॥
॥ कुरं कर्मागताचारो दैवयोगात्समागतः पश्य पश्य महाभाग महाकौतूहलं वने ॥६७॥
दुराचोरस्य पुत्रस्य पूर्वजास्ते दिवंगताः ॥ परिभ्रम्य महीप्राप्तस्तपत्याः कानेनैकतः ॥६८॥ प्रे
तः प्रेतगणैः सार्द्धं भक्तिक्रामस्समागतः ॥ यदि दैववशाद्यातिपुत्रो मे सूर्येन दिनी ॥६९॥ तत्र
संस्मरणाद्भूतं गमिष्यामि च सद्गतिं ॥ इति मत्वा समायातः पंचक्रोशान्तरे तदा ॥७०॥ सो
पि भ्राविषयं भूषसह प्रेतैः समसेवते ॥ अत्रेव्याघ्रेण भिक्षुपि हन्यमानो महावने ॥७१॥ ज
गाद तात ताते तस्त्वाभावान्मरणो नृप ॥ तेन कर्मविपाकेन पिता तस्य बुरात्मनः ॥७२॥ बला
त्प्रेतसमूहैश्च साकं नाकं समागमत् ॥ पंचक्रोशान्तरे एवैतपत्या पापि नो मृताः ॥७३॥
नेविहन्त्यथ मया तितपनी कृपया नृप ॥ अमर्त्यवासे वचमब्रूवच्छेदिवाक्रे ॥७४॥ व्याघ्रेण
निहतो भिक्षुः सह प्रेतैर्दिवंगतः ॥ गोवृषोऽपि नतः पुत्रस्मरणं भास्करं दिनी ॥७५॥ कृतवाना-

राम
१३०

अमंतत्रजातरोमोऽनमस्तदा ॥ तस्य ध्यानातिरेकेण नृपसिद्धेश्वरस्य ॥७६॥ आविर्भूतो
विदार्थो वै भवनिर्वाणदायकः ॥ तत्रागच्छन्संदेहो भूपाल तव पूर्वजः ॥७७॥ भतिना शोवि
योगेन चास्यत्येव परंपदं ॥ तिष्ठति तत्रोभयापूजिता द्विजपुंगवा ॥ तेषां निराधना द्रूपद
तार्थस्त्वं भविष्यसि ॥७८॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ तमाद्यत्समुनिश्च श्रुत्वा तानीको नृपोत्तमः
गतः सिद्धेश्वरं किं गोकर्णो यत्र तिष्ठति ॥७९॥ द्विजान् समर्चिता नृदृष्ट्वा स उवाच कृतांज
लिः ॥ प्रणम्य प्रार्थयामास दानमेव गृह्णतां द्विजाः ॥८०॥ द्विजा उवाच ॥ वयं रागादिना भूष
नान्यदानमभिपूज्य ॥ तिष्ठामस्सर्वदा शान्ता जपध्यानपरायणाः ॥८१॥ ततः सिद्धेश्वरं नत्वा
गोकर्णे च तथा मनिं ॥ आहूतं यद्विजेषां समारेभेत पोमहत् ॥८२॥ दृष्ट्वा बलं वा पादौ
स संस्पृश्य शिरसा मही ॥ चकार धूपपानं च संस्पृशन्सूर्येन दिनी ॥८३॥ ततो दद्यान्विता
विप्राव च सिद्धेश्वरं तिष्ठे ॥ जगद्गुरुं जपुत्रत्वं किं कुरोषि न पोमहत् ॥८४॥ राज्ञ उवाच ॥
भवतां पूजना र्थाय ततो विप्राकुरोम्यहं ॥ यदियं नगरं क्लृप्तं दानमेजीवितेन विं ॥८५॥
ततः केचिद्व्याविष्टा दुरीकृत्य मनीश्वराः ॥ अतिक्लृष्टो न महीपालं वारयामास स त्वमः ॥८६॥

तापी
१३१

तपोविमल्यभूपालो ध्यात्वासिद्धेश्वरं भूनिं विप्रान्संपूजयामास स्नात्वा सतपतीजले ॥८॥
 कृतान्जलिपुरो भस्त्वा विप्राणां पुरतस्थितः तावद्दर्शकाशेमतिनाशं स्वपूर्वम् ॥९॥
 दिव्यदेहविमानेन गच्छमानमुदारधीः वदन्स पुत्रपुत्रेति विधोने स्तारितस्त्वया ॥१०॥ हिमा
 नाचप्रसादेन गच्छामि पदमवयं शतानीकः कृतार्थो भूद्विजान्संप्रपन्नवै ॥११॥ सिद्धेश्व
 रं समासाद्य गविजातोपदेशतः ॥ नास्ति नास्ति मही भागे लिंगं सिद्धेश्वरात्परं ॥१२॥ मकरस्थे
 रवौ वत्सदर्शनात् पुनर्भवः ॥१३॥ सिद्धेश्वरं दिनकरे मरुस्थिते च संप्रपन्नमानववरोरघुनाथ
 पूज्यं श्रीरामकुंडसलिले च कृतमिश्रकोनोगर्भवासगहनं पुनरेति कथं ॥१४॥ ॥ इति
 श्रीस्कंदपुराणे तापी महात्म्ये सिद्धेश्वरप्रभावा नाम एकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥
 रुद्र उवाच ॥ ततस्ते तेश्वरं नाम तीर्थं राक्षसमुत्तमं यत्र स्ते पशुनात्पापादृशान् कथ्यते नरः ॥
 ॥१॥ स्तेनेश्वरादस्य परं त्रीर्थं पश्यामि सद्यो मलनाशानं च निषेव्य यथातिपदं हि विस्म
 मेनः कृताद्या हतबुद्धयोऽपि ॥२॥ यत्र देववशादस्य पश्यंस्तेनेश्वरं नरः पापी यान्नयमंगच्छे
 न्मार्गशिर्षे हरेदिने ॥३॥ यत्र वै प्रथमं यत्सदानं वै बलवत्तरैः विरोचनकृतप्रस्थैरिन्द्रतुल्य

राम
१३१

पराक्रमैः ॥४॥ धन्वंतरिपरिण्यस्तो हतो मृतकमंडलुः पुनर्देवैस्समंप्राप्तस्तेनेश्वरप्रसादतः ॥५॥
 रुद्र उवाच ॥ दैत्यैर्धन्वंतरिण्यस्तो हतो मृतकमंडलुः कथं नृयो मरैः प्राप्ततमे कथं शंकर ॥६॥
 रुद्र उवाच ॥ देवासुरैर्यदा वत्समधिने क्षीरसागरे निस्सृतो मृतमादाय स्वयं धन्वंतरिप्रभुः
 ॥७॥ ततो देवा मुदं प्राप्य प्रोचुरेव पितामहं दुःप्राप्यं सर्वस्तानां संजातममृतं यदि ॥८॥
 ॥९॥ ततः स्नात्वा स्नानीर्थं च पानमस्य विधीयते ॥ पितामह उवाच ॥ तापीसागरसंयोगात्ती
 र्थं न तु परं सुराः ॥१०॥ तत्र नूनं संधायानं कल्याणं भविष्यति तीर्थानां परमं तीर्थं शुभानां
 परमं शुभं ॥११॥ सूर्यदेहासुरासिधुः साधुनि परमां मृतं इत्येवं जल्पिता वक्ष्यसे देवगणा
 स्तदा ॥१२॥ ब्राह्मणाः सहिताः प्राप्ताः सूर्यदेहांसरिहरां दमेधमरकीणेषु न्यस्तो मृतकमं
 डलुः ॥१३॥ धन्वंतरिः स्वयंतस्तौ दैत्यौ मया समन्वितैः मनिवेशधरैः शांते हतो मृतकमंड
 लुः ॥१४॥ स्नात्वा देवां समायाता ददृधुर्न वतंस्ततः तत्र त्रिलोचनो ध्यानं चकार ज्ञानहेतवे
 ॥१५॥ विज्ञापयामास तच्छर्वं मरुतांगणो ज्ञानं भवति जन्तूनां पुण्यमासाराधनात्कृतं ॥१६॥
 ॥१७॥ रुद्र उवाच ॥ कथं तदमृतं नृयो देवैः प्राप्तं जगद्गुरो तमे संपोषतो ब्रह्मि मद्भूतमतः परं ॥१८॥

तापी
१३२

रुद्र उवाच ॥ यस्मिन् स्त्रीर्षे तपः कृत्वा विस्मर्दन्तस्तदनः ससर्ज वैस्मवीं मायां विश्वमो
हकृतोद्यमा ॥ ११॥ तया समो हितो दैत्या ददुस्सर्वा मृतं तदा सच स्त्री वैस्मवी माया प्राप्ता
दमृत कंडिकां ॥ १२॥ संधापानं सराणां चकार यामा समाधवः तीर्थराजमिदं वत्स सरा
नंद प्रदायकं ॥ १३॥ देवैर्निषेवितं सर्वैः कृतार्थं हरि वासरे मार्गशीर्षे न संदेहः कस्याभीष्टं
प्रदं न तत् ॥ १४॥ यत्र जन्म कृतं पापं विभाय मनसानरः सर्वेषां लोकपालानां स जयत्येव
वीक्षणतः ॥ १५॥ नानेन सदृशं तीर्थं भविष्यति पुत्रक ॥ यातो विश्वावस्य यत्र मांसपिंडं
पुनर्नवं ॥ १६॥ रुद्र उवाच ॥ को सौ विश्वावस्यर्त्ता मांसपिंडो भवत्कथं आश्रयं मनन
स्य ह तदा देशयुशंकर ॥ १७॥ रुद्र उवाच ॥ शृणु वत्स पुरा वृत्तं कथनं कल्मषापहं तथ्यत्तर
वेद्याचलो मशोक्तिमनिः सदा ॥ १८॥ जपध्यानपरो नित्यं महारण्ये महातपाः प्रबलानि
विनिर्जित्य स्वैर्दियाति समाधिना ॥ १९॥ नित्यपणानिलासरो भानुदेहं निषेवते एकदा
समहारण्ये ध्यानं ते मनिपुंगवः ॥ २०॥ आसीनो विद्यते तां ज्ञातं श्रुत्वा वगाणिनां श्रवणं
द्रियं तदा तस्य वत्सयादी तुरस्थितं ॥ २१॥ रुद्र उवाच ॥ इदं ध्यानि मनि श्रेष्ठपीडितानीह

DR. BHADURI
MEMORIAL
राम
१३२

ते सदा गानं गंधर्वलोकस्य सकलमांश्रवयाधना ॥ २२॥ ततः स सदयो विप्रो यथै गंधर्वे
शमनि विश्वावसोश्च गंधर्वे गीतज्ञस्य वृत्तस्य च ॥ २३॥ ततो विश्वासुर्वेत्स गंधर्वो मनिपु
गवं प्रणिपत्य वदद्विप्रं किमागमणकारणम् ॥ २४॥ मनि रुवाच ॥ श्रुत्वा विद्यते स्माकं
दगानसंख्यती श्रोत्रेन्द्रियस्य गंधर्वस्तन्नो नान्येति यावत् ॥ २५॥ गंधर्वश्चित्तयामास मृत्युलोकं दयं
मुनिः प्राप्सो गीतं न वेत्येता न मानपदस्वरम् ॥ २६॥ ततो विश्वावसश्च क्रेधं दामादाय पु
त्रकं हिनवर्णस्वरंगीतं मनि चित्रविनोदने ॥ २७॥ स नर्मपदविन्यासे तस्य गीतं प्रकुर्व
तः सकोपाद्वृत्तनयनस्तं शशाप मुनीश्वरः ॥ २८॥ मनि रुवाच ॥ तालनानविहीनचयं नितं
विहितं स्वया दुर्गामानां सपिंडस्त्वं कौवदीपि भविष्यसि ॥ २९॥ गंधर्व उवाच ॥ भावतु रुमाकोपविधे
हिकरुणो मः शशविप्रस्तदा दुष्टैः संतः शांतिं भजंति हि ॥ ३०॥ ततो मेनुग्रहं देहि भवदुष्टोदयाप
रः तव कोपाग्निना दग्धा गिरयो यांति न स्मतां ॥ ३१॥ मनि रुवाच ॥ कौचपादो मनि श्रेष्ठस
चत्नमुदमिष्यति सूर्यदेहा समासाद्य तीर्थे स्नेने श्वस्य च ॥ ३२॥ यत्र वत्स दुर्गत्मानो महापाप रता
नराः परं यांति पदं विस्मोस्नेने श्वरविलोकनात् ॥ ३३॥ ततो वत्स तदा यातः स सदयो मांसपिं

तापी०
१३३

उतं॥ नहि विप्रकृतं शपं विधिरप्यत्र बाधते॥४०॥ मांसपिंडः संगंधर्वः प्रसवच्छोनिंतं बद्धु॥ सच
क्रौंचसरित्तरे पतितारोतिदारुणं॥४१॥ हस्तपादविहीनस्तवच्छोणात्तचर्वित॥ वेष्टि
तः पक्षगृध्रैश्च दातुं पारमिषार्थिभिः॥४२॥ विधाय चंचुघातं च तदेतस्क्रुपतत्रिणः॥ सवि
स्त्रज्यसमाधिं चक्रांतं मध्यदिने रवौ॥४३॥ ऊदंतं पश्यति स्मै न मांसपिंडं पुरस्त्रितं॥ जग
दसदया विष्टस्तानया कृत्यपक्षिणः॥४४॥ क्रौंचपाद उवाच॥ धिक्पथं किमु पायेन प्राप्ता
वच्छा त्वये दृशी॥ खरैराक्रांतं देहस्य ज्ञाता कोपिन विद्यते॥४५॥ मांसपिंड उवाच॥ मम च मेव
शरणं भूनिश्रेष्ठ समुद्र॥ आर्द्रमनो हि साधूनां सदा जंतुषु वर्तते॥४६॥ संशयो दुष्टभावेन
लोमप्रेषणमहर्षिणा॥ प्राप्तं मे मांसपिंडं त्वं समुद्रमहामुने॥४७॥ क्रौंचपादः परिक्राम्य सर्व
तत्र समाधिना॥ न तेन्योस्त्रिंशत्समं दत्तं सिमर्थोऽत्र विना कृजं॥४८॥ तापीसमानास्त्रिंशद्वरा
च सद्यो महापातकरा शिहं॥ क्षणनिषेयां बुतराजं त्रियस्याः परब्रह्मपदं चिराय॥४९॥
यत्र स्तेनेश्वरं लिङ्गं विद्यते पातकापहं॥ तीर्थं पुनर्नैवांगत्वं तत्र तत्र भविष्यति॥५०॥ इति श्री
स्कंदपुराणे तापीमहात्म्ये स्तेनेश्वरप्रभावा नाम द्विषष्ठितमोऽध्यायः॥ ६॥

राम
१३३

पिंड उवाच॥ ज्ञानवांस्त्वमुनिश्रेष्ठ पादौ च पक्षिणौ कथं॥ इति मे व्यथते चित्तं विचित्रा कर्मणे गतिः
॥१॥ क्रौंचपाद उवाच॥ न हि कर्म गते भायं हंतुं ब्रह्मादयस्समा॥ भवेत्सुखं विहितं ब्रह्मणो रासनं
स्मृतं॥२॥ शृणु यच्छ विचित्रां च नमः कर्मोद्भवां कथां॥ भवभावशो विज्ञातं न निराक्रमते निरं
॥३॥ अहं पुरा भवद्वैश्यस्तनुनाम च ये सता॥ दुष्टसंगतिभावेन संप्रदत्तौ न सत्रिणां॥४॥ पा
दौ भजामि चात्यर्थं निहंतुं क्रौंचसारसात्॥ मां साहरोदुराचारो धृतपाशशरासनः॥५॥ ज
लाशये भ्रमन्नेवं नित्यं पक्षिवधोद्यतः॥ सायं प्रातर्दिवा रात्रौ संतोषोऽस्मिन् मे पुनः॥६॥ एतस्मि
न्नेव काले चक्रुः शक्रो मुनिपुंगवः॥ स्नानाय सरसि प्राप क्रौंचो पश्यति विद्वज्जगत्॥७॥ मृते क्रौ
ंचवराक्रांसादिशो दीनानि रक्षता॥ ततः क्रौंचबधुः कृत्वा कृष्णकोमुनिपुंगवः॥८॥ निसिंहे
वेसतां क्रौंचीं ब्रह्मणारुणामासनः॥ सददर्शितं दा क्रौंचिकाम विद्वललाचनां॥९॥ सागते
वीक्ष्य नत्तीरंगलदं बिलक्षणा॥ चकार कारुणारावं स्फुंधे विन्यस्य दं धरां॥१०॥ एतस्मिन्नेव
काले च मया तत्र गतेन वै सक्रौंचमिथुनं वधनिहंतं ज्ञाममोहितं॥११॥ सविदो मम बाणेन स्वरू
पं मुनिपुंगवं॥ दर्शयामास तोये च सवच्छोणात्तसं चयं॥१२॥ दशानोष्ठपुटं क्रुद्धो जगाद पुरुषं वक्त्रं॥

यद्यहंनिहतोदुष्टत्वयामासार्थिनाधुना ॥१३॥ सप्तजन्मानियावत्तंक्रौंचत्तंचगमिष्यसि इत्या
 कर्ण्यवचोव्याधो जातएवसमंभ्रमः ॥१४॥ नाहंभवंतंजानामिजातंक्रौंचमहामुने क्षमा
 विप्रप्रकर्तव्यायतोहंनिजकर्मणि ॥१५॥ अनुग्रहोपरोविप्रसवपापरतेमइ ॥ मनिरुवाच ॥
 पादौक्रौंचस्यतेव्याधभवितारौनसंशयः यन्मोक्षसितपत्न्यावेपिउपिंडेश्वरंतिक्ते ॥१६॥ त
 थाक्रौंच्यासदास्थिनिमृत्कानाप्यामहामते ॥ मकरस्थेदिवानाथेयदापिंडेश्वरंतिक्ते ॥१७॥ न
 रोमंचंतिगात्राणिनतस्यास्तिपुनर्भवः ॥ तापीदूरस्थितावत्सतारयत्येवपापिनः ॥१८॥ स्म
 रणान्मरणान्नीरेकिंपुनर्देहमोक्षणात् ॥ इत्युक्त्वासमतेविप्रोव्याधोहंतपतीगतः ॥१९॥
 तथैवमोचयामासतस्यास्थिनिक्केचरंनतो जन्मानरंभूयः प्राप्सवान्मनिशापतः ॥२०॥ क्रौ
 ण्चपिशातंक्रौंचासस्तिमित्रपुत्रक ॥ क्रौंचपादोमृनिश्वांसितेनकर्मविपाकतः ॥२१॥ मक
 रस्थेदिवानाथेसदायाम्याहंनदिनी ॥ अथत्वापदिनेष्यामितवैवतपतीजले ॥२२॥ ततोविगृ
 ह्यतंवत्सक्रौंचपादोमहामुनिः ॥ प्राप्सवांस्तपतीतीरंयत्रपिंडेश्वरप्रभुः ॥२३॥ पिंडेश्वरंवीक्ष्य
 कृताभिषेकंसोभन्मनोभूषमदिव्यदेहः ॥ मांसस्यपिंडोत्रविमृक्तशापाद्गंधर्वराजोनिजरा

तापी
१३४

गम
१३४

ज्यमाप ॥२४॥ पिंडेश्वरंयोचतिवीक्ष्यतेवान्मनसंस्मरत्येवहिसंयमात्मा दिनाधिनाथेमकरं
 प्रपन्नेनतस्यभूयोक्तिशरीरबंधः ॥२५॥ तापीसरित्प्रबलवारिविमार्जितांगागच्छतिप्र
 वरसागरसंगमेच ॥ पश्यंतितेस्मरवरासनसंनिविष्टाविश्वंसमस्तमश्रुभार्गवमजुमानं
 ॥२६॥ येचात्रपंकतरमग्नसमग्रगात्रानाशंप्रयातिमनुजाः वरुणात्रनादाः देवांगनाक
 लकलारवगानरम्यहेमाद्रिकंदरदरीकुहरंविशंति ॥२७॥ येदुष्टजीवमक्रादिविभिन्ना
 त्राविध्वस्तहस्तचरणाश्चगतातपत्याः ॥ तेनाकनायकवधूनरवराभिघातप्रोक्षुंछिता
 दिविचरंतिवसंतिमत्राः ॥२८॥ येभिन्ननौविपुलकोटरतः पतंतिजल्पंतएवमपिकामिति
 तातमातः ॥ तापीजलप्रचुरमजुनतोभवंतितेदेवराजतनयत्पदेमनुष्याः ॥२९॥ संप्राप
 यत्येवहिराजुलीलांपरात्परब्रह्मणिभाविताशाः ॥ नूनंविमृच्यैवसगर्भकीलास्तापीस
 दापीतजलास्तुशीतलान् ॥३०॥ पितामहानंदविहायमानाध्यानप्रसन्नकर्मवत्यभावाः
 तापीश्रमधूसनिरूपणाद्यातापीवराष्णमुखनिभ्रगानां ॥३१॥ तापीजलस्तपनबुद्धिप
 रानरोहिगादिसिंधुपदमक्षरमुच्चरेद्यः ॥ तस्यास्मिंदमनसोत्पतरंहिपुण्यंस्थ्या

तापी०
१३५

तज्जास्तपनजंनकदाचिदेवं॥३३॥ ततोतिसंदरोवत्सतपत्याप्रियसंगमः महापापहरः पुं
सांसपयोधिरुदारधिः॥३३॥ योत्रगंडूषमात्रं हि जलं पिबति मानवः ध्रुवं तत्पुण्यमाप्नो
ति षण्मासं धूमपानतः॥३४॥ चांद्रायणौ भवतियज्ञपसाचिरेण योगैश्च यजुगतिपुण्यम
लं नराणां गोलक्षलक्षणाकृताकृतनीलदानैसन्निश्चयाद्भवति स्वर्यसूतांबुपानात्
३५॥ यच्चैकपादविधिनस्थितिमस्ति तोषिधाराग्रतंचरति याति च नाक्रमेव लभहिमनि
मपयाति सरालयेपितस्याधिकोर्कतनयासलिलाधिसंगी॥३६॥ पंचामिसाधनविशो
धनपुण्यशशी कुर्वतियेनियमसंयमशांतचित्रातेभ्यस्त्वधर्ममधिक्राश्र्य भवति ये तु ता
पीसरित्प्रबलपेक्क विलिसगात्राः॥३७॥ येभास्कराप्रविदिते जसि वर्तमाने स्थित्वा सनप्र
मिहगात्रमले जुहोति श्रीशैलस्तु नितदवसरापगायांतस्याधिकं भवति पुण्यमि
हार्कजाया॥३८॥ योभैरवे च तपनं कुरुते मनुष्यो यद्वा प्रयागसलिले च शरीरपातं सं
सारमोहविमुखो यतचित्तवृत्तिश्रेयोहिसंस्मरति योत्र जलं तपत्या॥३९॥ यश्चुष्कपत्र
जलक्षक्षणातयोपि तीव्रतपश्चरति दुर्गतिनाशनाया यश्चात्र पुत्रशुचिवक्रमलं

राम
१३५

करोति धन्यो नरो भवति भानुसूता जलेन॥४०॥ सद्गुणुलंदहनि यो हृषभधजापः आरोप्य
मुर्दनि दुताशनपात्रमुच्चैः॥ आजन्म निर्जितमनो भवचित्तमर्त्तिमूर्द्धामिदं वहति यः सवरो
र्धजाया॥४१॥ संसारधर्मपरिमुर्छितमानसोऽपि तापीतितापविषमाक्षरमश्नरेद्यं नूनं
संयोजसहस्रगतिपिबत्सनेगर्भवासगहनं पुनरेतिकथं॥४२॥ स्नानं च योत्र कुरुते मनुज
स्तपत्यामर्गप्यमाह निसकृत्प्रियसंगमेपि॥ नालं पुरंदरसरादिगणैश्चष्टो वक्तुमहान्य
मखिलं सपितामहोपि॥४३॥ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे तापीमाहात्म्ये त्वेनेश्वरपंडितेश्वरप्रभा
वानामात्री षष्ठितमोऽध्यायः॥ ॥६३॥ ॥ ॥ स्कंद उवाच॥ नाथा ये
दुर्लभो लोके तपत्याः प्रियसंगमः मर्गशीर्षे महापुण्ये तन्ममाचक्ष्व विसृज्यते॥१॥ रुद्र उवाच॥
अत्र वत्सकृता र्थोऽस्त्विह न्यायमाह नि॥ पतिलब्धानुनिश्रेष्ठमष्टवर्षसहस्रकं॥२॥ स्कंद उ
वाच॥ अष्टवर्षसहस्राणि कन्याकासाभवत्कथं॥ कृतार्थतां कथं प्राप्ता तन्निवेदय मे धुना॥३॥
रुद्र उवाच॥ मात्रावत्सपुराशमाः काद्वेयोः प्रकोपतः॥ कद्रु उवाच॥ माहृवाक्यप्रकुर्वाणा
नृसर्वान्कामान् दुरासतः वर्त्तमाने मरुगजे दहिष्येति च पावकः॥४॥ सर्पाजिचुः॥ देहि नो

तापी-
१३६

नुग्रहमातः करिष्यामि वयं वचः तपसा भक्त्युत्कृष्टादौ कद्रुत्प्रहं ॥ कद्रुत्वाच
जरत्कारीकृतः सर्वाभ्युपमानास्तदाग्निना जनमेजयमेत्यासाउदरिष्यति वोमनिः ॥ ६ ॥ त
तस्तेयाकुलीजाताकाद्वेयानिरंतरं पतिर्न विद्यते वत्सकन्यायाः कपिलं विना ॥ १ ॥ ततः क
न्यासमादाय कपिलस्य महात्मनः कद्रुजासंगताः सर्वे गृहाण कन्यक्रामुने ॥ ८ ॥ कनिः क
वाच ॥ न कार्यमस्ति किंचिद्दैदारसंग्रहणेने जाताहं दिव्यदेहोत्र ब्रह्मज्ञानमवाप्तवान् ॥
॥ पन्नगाउचुः ॥ अस्माकं जावितव्यं स्यादतः पुण्यं किमस्ति ते अस्याः पतिं न पश्यामः किं कु
र्मः सांप्रतं वयं ॥ १० ॥ कपिल उवाच ॥ भवतः पन्नगाः सर्वे तपत्याप्रियसंगमे जरत्कन्यापति
तत्र प्राप्स्येत्येव न संशयः ॥ ११ ॥ नस्ति नास्ति मही दृष्टे तपत्या सदृशी नदी दुर्लभं सेवनं यस्याः
सदा सागरसंगमे ॥ १२ ॥ यत्र स्नान्यासदा सर्वा भवत्योले भरे पतिं स्थानु रूपं न सदेहो वै धव्यं
न भवति तरे ॥ १३ ॥ यत्रास्ति समुनि श्रेष्ठो मनि संघः समावृतः अष्टशक्तिप्रसरो हि समुद्रिस्तपयो
निधिः ॥ १४ ॥ तत्र तस्स सर्पराजो जरत्कारी समन्वितः सिधेवे कामनायुक्तस्तपती तीरसंगमे
१५ ॥ जरत्कारो मुनिः श्रेष्ठः प्रेरितः पूर्वकर्मणां वत्सतत्रैव संप्राप्तस्तपत्याप्रियसंगमे ॥ १६ ॥

राम
१३६

दिव्यवर्षसहस्रायुरतिबृद्धो महात्मनिः जरत्कारिपतिं प्राप्ता जरत्कारं महात्मनिं ॥ १७ ॥ पुत्रं प्रा
प्तस्तु तार्थो भक्त्या कन्या न भजेत्यति यत्तीर्थराघवेनापि न लब्धं सवणाय वै ॥ १८ ॥ अश्विना
प्रार्थितेनापि छिन्नना विप्ररूपिणा न हि सीता वियोगोऽस्य प्राभविष्यत्कदाचन ॥ १९ ॥ नि
षेव्यात्र महापुण्यं न पत्याः प्रियसंगमं यद्यस्नास्य हि हादास्य दानानि विधानि च ॥ २० ॥
स्थाने विधाया कस्तुता जलेन मार्गे श्वरं पश्यति यो समुध्याः तथा जरत्कारमनि सुकान्तं मा
र्गं शयमायां सकृत्तार्थं जन्मा ॥ २१ ॥ वत्सात्र संगमे चास्ति न पत्या प्रियसंगमे लिंगत्रय न सदेहः
पातालबिलमूत्रं ॥ २२ ॥ मार्गशिर्षे नरस्नानावत्सन्नममाहुनि पूर्वजांस्तारयत्येव कोटि
शानात्र संशयः ॥ २३ ॥ मनसा कामयेन्नित्यं तापी सागरसंगमं सयाति परमं स्थानं सेवनात्किं
विचार्यते ॥ २४ ॥ तत्संगमे यः कुरुते च दानम्या च धेनुं दृष्टमेन साकं ददाति नृत्नं सहस्रतुला
कंप्रयाति पूर्वैः सह रुद्रतुल्यः ॥ २५ ॥ प्रयागेऽप्येव यत्पुण्यं हायने दशभिर्हृतनिमिषा ईदं न तु पुण्यं
तापी सागरसंगमे ॥ २६ ॥ येषां नराणां मिह चास्ति खंडं चिरंतपत्येव हि देवयोगात् ने निश्चया
द्वत्सविशंति दीप्तापरावरे ब्रह्मणि रुद्ररूपाः ॥ २७ ॥ येषां पतंति सलिले च कले वराणि ह्यमव

डलहरीविमर्जितानि तेनाकनायकसुवदितपाणिपञ्जतिष्ठतिधर्मनयनेषुनराश्विराय
 २९॥ येचात्रबिमलैर्नरैर्मार्गशीर्षमाहनिः॥ अगस्त्यस्वर्गसंसर्गतिष्ठपत्न्याः पापिनीबुभि
 २९॥ साकंसमस्तैः सरुबंधवर्गैः रुतांजलिर्विस्मितचित्रद्वनिः तुष्टं वयामंबुभिरर्कगात्रा
 संस्पर्शतो जातपवित्रगात्राः॥ ३०॥ सागरउवाच॥ प्राप्तादिवंदेविनराश्विरायनिरंतरंवारि
 विहारिणोये॥ चित्रंगतास्तद्यशभागिनः किंदृष्ट्वा स्मृतेर्वाक्पिलमोक्षभाजः॥ ३१॥ येषां लु
 वतितवदेविजलेशिरांश्चिचवन्नरोद्भवसंपंककलं कितानि क्रीडतिदेविचक्रधामयकु
 डरं ध्रुवेदेवाः पुरंध्रिवदनामृतपात्रदद्याः॥ ३२॥ त्वादेविसंश्रयतिकः सकाआसमोपिबिभ्रं
 समस्तमिह स्वष्टुमनोः प्रबुद्धाः॥ कस्मोपिकृष्टकृतदुष्टविनाशनायते चर्जुलेविशतिवि
 श्वमखंप्रदद्या॥ ३३॥ एवं तुष्टायतपती पुरासचपयोनिधिः॥ अजात्रतः पवित्रांगो मध्ये
 दैत्यदिबौकसां॥ ३४॥ तापीसागरसंयोगे स्नात्वा वषात्रपातकी॥ पश्यन्नेवजरत्नान्यां आयते
 मक्तपातकः॥ ३५॥ क्रांतया सहितो यत्र जरत्नान्यां निरीक्षते वियोगो न भवेत्तस्य मार्गशीर्ष
 भवन्तरे॥ ३६॥ नागेश्वरं जरत्नान्यां स्नात्वा पश्यति येनराः तत्र सौभाग्यसर्वस्वं स चाने गोप

तापी
 १३७

राम
 १३७

मोभवेत्॥ ३७॥ तापीसागरसंयोगे विंडानेन पुत्रकः स्रधाधिकं भवत्येव ध्रुवं मार्गत्वमाहनि
 ३८॥ प्रसंगादर्शजाभा हाष्ठकृन्नादेवयोगतः करोतिस्नानमेकं हियः सतारयति पूर्वजां
 ३९॥ स्नानं करोति स्तुतयोत्र च देवयोगाद्गो गान् भनक्ति स च देवपतिप्रियः सन्॥ ४०॥ स
 यत्सधन्यः सकृतीह मर्त्यो जनेष्वभिः प्रियदेवकन्या॥ यस्यात्र तापश्चामन्त्रं तस्य ना
 पीतरंगे लुबितं च गात्रं॥ ४१॥ तापीमाहात्म्यमेतद्वि सर्वकामप्रदं नराणां एतत्ते कश्चित्कंद
 पवित्रं पापनाशनं॥ ४२॥ भक्तिभक्तिप्रदं चैव सर्वसिद्धिकरं परं तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रोतव्यं
 भवभीतिभिः॥ ४३॥ तापीमाहात्म्यमेतद्वि शृणुयाद्ब्रह्ममाहितः पुत्रपौत्रादिकान् कामान्
 संप्राप्नोति न संशयः॥ ४४॥ अत्रैव सूर्यनिभो भस्वा भक्ता स्वर्गसुखादिकं सर्वं लिगाचं ना तुल्यं
 संप्राप्नोति न संशयः॥ ४५॥ सर्वतीर्थेषु यत्कृत्वातिथ्या कालेन रोजमः तत्कोटिगुणितं पुण्यं प्रा
 प्नोति पुरुषः सदा॥ ४६॥ य इदं श्रावयेद्दिप्रः सोपितः पुण्यभाग्यवेत्त्या स तुल्यः स विज्ञेयः
 श्रोहभिर्गिरिजासुतः॥ ४७॥ दत्वा सिंहसंनचास्मै पाद्यादिभिरनुत्तमैः उपचारैः षोडशभिः
 स्नस्य पुजां समाचरेत्॥ ४८॥ पट्टकृत्वा निवेद्यानि प्रदेशाहं महुद्रिकाः हस्तमात्रा कर्णमात्रा

आनंदरायस्यमिदं पुस्तकं दत्तं
एषि महात्म्य

